

EESTI KIRJAMEHI

JUHAN
KUNDER

Juhan Kunderil — luuletaja ja näitekirjanikul, kirjandusloolasel ja folkloristil, pedagoogil ja ühiskonnategelasel — on oluline osa eesti kultuuriloos.

Käesoleva töö ülesandeks on anda kriitiline ülevaade Kunderi pärandist ning selgitada selle üksikute sektorite erikaalu eesti demokraatliku rahvusliku kultuuri arengus.

Kunderi elutöö ja vaadete analüüsi aluseks on tema kirjanduslik looming, õpikud, artiklid, kirjad ja käsikirjad, samuti kaasaegse ajakirjanduse andmed. Trükitud materjalide kõrval on küllalt suur osatähtsus ka trükkimata allikail, peamiselt Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis leiduvail.

K. Laigna
JUHAN KUNDER

A-22712

KARL LAIGNA

JUHAN KUNDER
MITMEKÜLGNE
KULTUURITEGELANE

Lühimonograafia

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

UMBRISPABER:

E. Kollom (puugravüür) ja R. Pangsepp (kujundus)

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

SISSEJUHATUS

Kommunistliku ühiskonna rajamisel kasutame kõike väärtuslikku, mida pakub mineviku kultuuripärand. Selle õigeks kasutamiseks on aga vaja seda hästi tunda. «Tuleb püüda rajada niisugune vundament täpseist ja vaieldamatuid faktidest, millele võiks toetuda...»¹, õpetab Lenin. Seetõttu vajab läbisõelumist ja filtreerimist iga üksiku kultuuritegelase vaimne looming, tema pärand tulevastele põlvedele. On vaja osata eraldada tuumi aganaist, toitvaid mahlu mürgijookidest.

Juhan Kunderil — luuletajal ja näitekirjanikul, kirjandusloolasel ja folkloristil, pedagoogil ja ühiskonnategelasel — on oluline osa eesti kultuuriloos. Tõeliste saavutuste kõrval on aga ka selles üksikuid osiseid, mis kuuluvad kõrvaleheitmisele. On vaja eraldada Kunderi elutöö väärtuslik osa väheväärtuslikust või hoopis kõlbmatust ning kummutada Kunderi kohta käibel olnud kodanlikud väärhinnangud.

Käesoleva töö ülesandeks on anda kriitiline ülevaade Kunderi pärandist ning selgitada selle üksikute sektorite erikaalu eesti rahvusliku kultuuri eri koostisosade (ilukirjandus, folkloristika, kirjanduslugu, pedagoogiline ideestik jne.) arengus.

Kunderi elutöö ja vaadete analüüsi aluseks on tema kirjanduslik looming, õpikud, artiklid, kirjad ja käsikirjad, samuti kaasaegse ajakirjanduse andmed. Trükitud materjalide kõrval on küllalt suur osatähtsus ka trükkimata allikail. Need on koondatud peamiselt Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonda. Kunderi enda fondi

¹ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., Tallinn, 1953, lk. 262.

(fond nr. 66) kõrval sisaldavad väärtuslikke andmeid Kunderi kohta samuti Eesti Kirjameeste Seltsi fondid (nr-id 14 ja 15), Henno fond (nr. 39), Jõgeveri fond (nr. 51), Veske fond (nr. 149) ja mõned teised. Lisamaterjale Kunderi kohta (peamiselt tema näidendite üle) leidub Teatri- ja Muusikamuuseumis.

Algallikate kõrval on käesoleva uurimuse kirjutamisel võidud toetuda ka mitmetele varasematele Kunderi-käsitlustele.

Esimese lühida kokkuvõtte Juhan Kunderi elutööst sisaldas Eesti Kirjameeste Seltsi saadiku M. Varese hauakõne noorelt surnud kultuuritegelase matusel 18. (30.) aprillil 1888. Juba selles on Kunderit käsitletud pedagoogina, lasteraamatute autorina, folkloristina, kriitikuna, kirjanikuna ja loodusteaduse populariseerijana.

Esimeseks tõeliseks uurimuseks Kunderi tegevuse kohta olid aga J. Jõgeveri kirjutused ajakirja «Eesti Kirjandus» aastakäikudes 1906 ja 1907. Nende seast leiame ka esimese Kunderi tööde bibliograafia, mis on aga veel küllalt ebataielik. Kunderi üksikute tööde sisu refereerib Jõgever sageli mitmete lehekülgede kaupa või esitab seda koguni sõna-sõnaliselt. Sellele vastavalt jääb ainekäsitus deskriptiivseks, analüüs ei ole küllaldane. Jõgeveri maailmavaateline lähedus Kunderile tingis soovi viimase teenete esiletõstmiseks, ei soodustanud aga tema seisukohtade kriitikat. Jõgeveri töö väärib tänapäeval tähelepanu peamiselt materjalikoguna. Kunderi kaasaegse kultuuritegelasena teadis Jõgever temast üsna palju ka isiklike mälestuste alusel.

Teatavaks sammuks edasi oli M. Kampmaa ainekäsitus tema «Eesti kirjandusloo peajoontes». Ta laiendas mõnevõrra allikate ringi, toetudes seejuures mõnedele allikatele, mis praegu ei ole enam kättesaadavad. Maailmavaateline piiratus viis aga Kampmaagi mitmeile eksiseisukohtadele. See kirjandusloolane ja tema jälgedes sammuvad hilisemad kodanlikud autorid ei näidanud Kunderi vabanemist kiriklikust dogmatismist. Ka tema teravaist seisukohavõttudest balti parunite ja nende eestlastest käsilaste vastu on enamasti vaikitud. Kunderi tegevuse nende külgede esiletõstmine kuulub eesti nõukogude teadlaste teeriete hulka.

Eesti nõukogude kirjandusloolastest on Kunderi tegevust lähemalt analüüsinud R. Alekõrs ja E. Nirk. Faktilise

materjali rikkaliku koguna väärrib tähelepanu ka A. Karu käsikirjaline diplomitöö. Kõik need autorid on rõhutanud demokraatlikke jooni Kunderi maailmavaates ja tema teeneid vene kultuuri saavutuste vahendamisel. Sel puhul ilmnenu liialdamine ja lihtsustamine on avaldunud Kunderi tegevuse negatiivsete joonte surnuksvaikimises.

Uut faktilist materjali pakub V. Altoa ajakirja «Keel ja Kirjandus» 1959. a. märtsinumbris avaldatud artikkel «Lisandeid Juhan Kunderi loominguloole».

Kunderi kui kirjaniku loomingu hindamise kõrval on nõukogude uurijad käsitletud ka tema tegevuse teisi sektoreid. Näiteks Kunderi töö folkloristina kajastus kodanlikes uurimustes ja populaarsetes käsitlustes üsnagi kahvatult. Vajalikku tähelepanu Kunderi elutöö sellele küljele pööras alles nõukogude folklorist Ü. Tedre. Samuti on ka Kunderi pedagoogika-alane tegevus leidnud väärilist hindamist alles Nõukogude Eestis. E. Päärsoo uurimistööl on avanud tema osa eesti pedagoogilise mõtte ajaloos.

Eesti nõukogude teadlaste positiivsetest saavutustest Kunderi uurimisel tuleb õige ideelise hinnangu andmise ja mitmekülgse kultuuritegelase varem käsitlemata töösektorite valgustamise kõrval kindlasti mainida ka Kunderi teoste nimekirja mõningat täiendamist, autori varem tundmata tööde avastamist.

I

KUNDERI ELULUGU JA MAAILMAVAADE

Juhan Kunder sündis 14. (26.) detsembril 1852. aastal Viljandimaal Holstre vallas Kovali talus taluperemehe Hendrik Kunderi ja tema naise Elli pojana.

Need olid Viljandi kõrgustiku mäed ja orud, kus tulevane kultuuritegelane ja kirjanik veetis oma lapsepõlve. Sealsetel kinkudel ja nõlvadel möödus ka tema karjaseaeg kõigi oma rõõmude ja muredega. Kaunis vaade ümb-rusele avanes juba talu lähedastel Kunderimäelt. Mõne-võrra kaugemal kerkisid aga veel kõrgemad tipud. Üks nendest oligi see «Eesti mägi», kust, nagu Kunder hiljem jutustab ühes oma luuletuses, isa talle kodumaa looduse ilu näitas.

«Poeg, vaata alla orgu!
Ja vaata sinna ka,
kus taeva serval metsad
just jutul pilvega.

Vaat rohelised väljad
kui lained liiguvad
ja viljapuude oksad
kui tiivad kiiguvad!»

Selles kaunis ümbruses elav eesti talurahvas ägas aga Kunderi noorusajal endiselt balti parunite ränga ikke all. XIX sajandi esimese poole reformid, eelkõige 1819. ja 1849. aasta talurahvaseadused, olid küll toonud mõningaid ker-gendusi, kuid mõisnike vägivallavõimu tõeliseks murdmi-seks oli veel vaja palju jõupingutusi.

Sel ajal, mil Kunder hakkas jõudma teadlikku ikka, toi-mus parunitevastane klassivõitlus peamiselt rahvusliku liikumise vormis. Selle liikumise üheks tähtsamaks koldeks

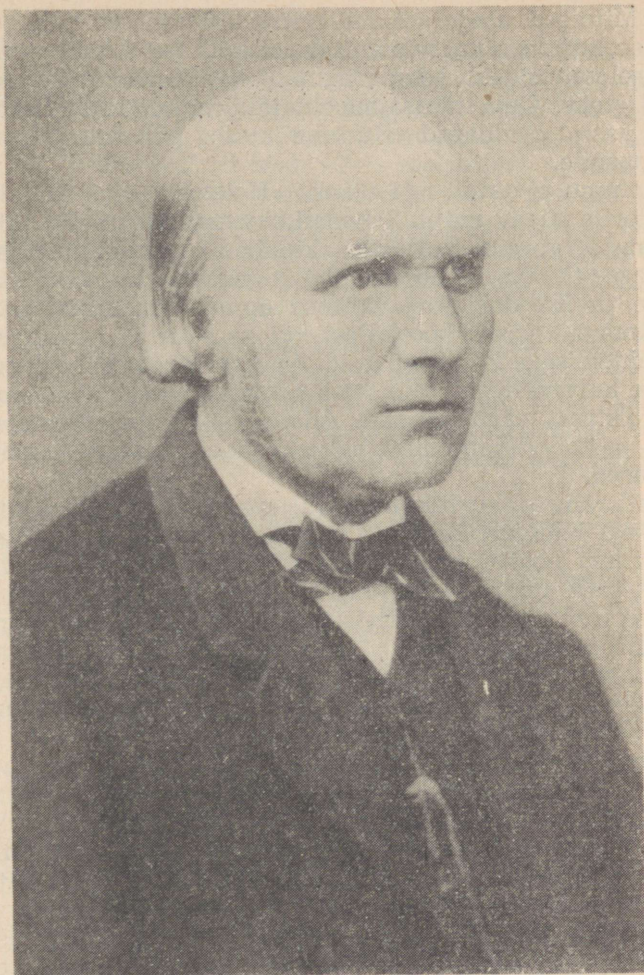

Holstre-Pulleritsu koolimaja.

oligi tema koduvald. Siin küpsesid mitmed aktsioonid palvekirjade esitamiseks tsaarivõimudele, siin algatati Eesti Aleksandrikooli asutamise idee, siit põlvnesid arvukad eesti rahvusliku liikumise progressiivsed tegelased.

Holstre kroonuvallas kui ühes Eesti suhteliselt enam arenenud maanurgas oli ka lugemis- ja kirjutamisoskus oma aja kohta küllalt laialdaselt levinud. Esimest kirjatearkust õpetasid lastele tavaliselt nende vanemad ning nii oli see ka Kunderi puhul. Kui ta kümneaastasena Pulleritsu külakooli saadeti, ei valmistanud ladus lugemine ega omalt poolt tähtedest sõnade koostamine talle enam mingit muret.

Tulevase väljapaistva kultuuritegelase esimeseks kooliõpetajaks oli Jaan Adamson, Eesti Aleksandrikooli loomise mõtte algatajaid. Viimane oli Pulleritsu koolmeistri kohta pidanud juba alates Kunderi sünniaastast. Ta oli suutnud muuta tagasihoidliku külakooli praeguse Viljandi rajooni L. Koidula nimelise kolhoosi territooriumil eesti rahvusliku liikumise tähtsaks keskuseks. Kohapeal organiseeris Adamson laulu-, mängu- ja raamatukoguseltse, püüdis hoolitseda põllumajanduslike teadmiste levitamise ja maatameestele kroonumõisatest maa rentimise eest, kogus rahvaluulet ja ainelist vanavara.

Jaan Adamson.

Kunder jäi Adamsoni õpilaseks ainult ühe aasta kestel, kuid tema sidemed oma esimese õpetajaga katkesid alles viimase surmaga 1879. aastal. Kogu Kunderi noorpõlve kestel jäi Adamson tema tähtsaimaks ideeliseks mõjusta-

jaks. Mitmetel aladel oli Pulleritsu koolmeister talle otseks eeskujuks. On iseloomulik, et kõik need harrastused, mis iseloomustasid Adamsoni, jäid ka Kunderile südame lähedasteks. Oma tähtsaima eluajal ilmunud luuletuskogu, 1876. aastal avaldatud «Kümme laulu», pühendas Kunder Adamsonile.

Adamson ei olnud aga ainuke «Holstre mees», kellel oli Kunderile sügav mõju. Tihedad sidemed kujunesid tal ka viis aastat varem Pulleritsu külakoolis õppinud Mihkel Veskega, C. R. Jakobsoni ühe tähtsama kaasvõitlejaga. Veske ja Kunderi kirjavahetus annab tunnistust nende maailmavaatelisest kooskõlast kui ka sellest, et nad jagasid teineteisega kõiki muresid. Arvatavasti avaldasid tulevasele kultuuritegelasele tema noorusajal positiivset mõju ka Holstrest pärit vennad Adam ja Peeter Petersonid, 1863. aastal vallandunud palvekirjade-liikumise juhtivad tegelased.

Eesti rahvusliku liikumise väljapaistvaid tegelasi leidis aga isegi Kunderi lähimate sugulaste seas. Temast 15 aastat vanem poolvend Hain Henno oli osaline enam-vähem kõigis selle liikumise tähtsamates üritustes ning ümbruskonnas rahvahulkade aktiviseerimiseks moodustatud organisatsioonides. Just sel ajal, kui Holstrest lähtusid mitmed aktsioonid talurahva elujärje parandamiseks, oli Henno Holstre vallavanemaks. Kunderi poolt hariduse omandamist toetas Henno nõu ja jõuga.

Pärast Pulleritsu külakooli lõpetamist jätkus poisil haridustee Paistu kihelkonnakoolis. Seegi on eesti kultuuri loos küllalt suure tähtsusega õppeasutus. Vastandlikult enamikus XIX sajandi koolides veel levinud tuupimismetodile pandi siin varakult rõhku õpilaste endaalgatuse arendamisele. Ei ole aga siiski teada, kas see leidis aset juba sel ajal, millal siin õppis Juhan Kunder. Väljapaistva pedagoogi P. Ruubeli ja helilooja Fr. Säbelmanni tegevus Paistus langeb mõnevõrra hilisemasse ajajärku.

Vähegi ulatuslikumat haridust sai aga sel ajal omandada ainult linnades. Hain Hennolt saadud materiaalse toetuse abil siirdus noor Kunder Viljandisse. Esialgu pidi ta siingi veel õppima elementaarkoolis. Tema õpetajaks sai jällegi üks rahvusliku liikumise ideede kandjaid, luuletaja Friedrich Kuhlbars. Viimane oli küllalt suure kirjandusliku eruditsiooniga isik ning suutis ka oma kasvanikes kirjanduse vastu suurt huvi äratada. Temagi mõju

Kunderile on hiljem avaldunud mitmel korral, eelkõige muidugi luuleharrastuse innustajana.

Elementaarkooli lõpetamise järel pääses Kunder Viljandi kreiskooli. Siin oli miljöö juba hoopis teistsugune. Noorest eesti poisist püüti sakslast kasvatada. Varem saadud äratused olid aga niivõrd tugevad, et Kunder hülgas põlglikult kõik kutsed oma rahva reetmiseks ja lähenemiseks võõrrahvuslikule valitsevale klassile. Isiklike kogemuste mõjul kirjutab ta hiljem H. Hennole: «See ei sakstasta kedagi ära, kui keegi saksa keelt õpib; pärast tuleb isegi eesti meel sisse, kui poiss vanemaks ja mõistlikumaks saab ja mõistlikute inimeste sekka juhtub»².

1872. a. lõpetas teadmisjanuline noormees väga heade hinnetega Viljandi kreiskooli. Tema esialgseks eesmärgiks oli algkooliõpetaja kutse omandamine. Selle saavutamiseks jätkas ta õpinguid Tartu õpetajateseminaris. Selles õppeasutuses veedetud aeg oli tema elus küllaltki suure tähtsusega.

Võrreldes Tartu õpetajateseminaritegevuse eelnevate ja järgnevate perioodidega töötasid siin just 70-ndate aastate esimesel poolel, s. o. ajal, millal Kunder õppis seminaris, võimekamad ja suhteliselt edumeelsemate vaadetega pedagoogid. Püüti anda õpilastele ka niisuguseid teadmisi ja oskusi, mida ametlik õppeprogramm ei nõudnud. Õppemeetodite alal asuti julgele (ja mõnikord ehk liigagi julgele) eksperimenteerimisele. Sageli vahetati õpperaamatuid.

Ükski Tartu seminarite Kunderi-aegseist õpetajaist ei olnud baltisakslane. Seetõttu ei olnud nende seas pinda sellel rahvusliku sallimatuse vaimul, mis iseloomustas balti paruneid ja suurt osa balti-saksa kodanlusest. «Ülepea võin ma ütelda, et õpetajad meie kõikide vastu, meie rahvuse peale vaatamata õiglased olid ja mitte üht ega teist rahvust paremaks ei pidanud»,³ kirjutab varsti pärast Kunderit Tartu õpetajateseminaris õppinud K. J. Undritz, C. R. Jakobsoni mõttekaaslane ja tema «Sakala» kaastöö-

---

² Kõik käesolevas töös tsiteeritud kirjad, mille kohta ei ole tehtud teistsugust märkust, leiduvad Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas (edaspidi lühendatult KM KO).

³ Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928. Tartu, 1929, lk. 28—29.

Õpetajateseminari maja Tartus Riia tänaval.

line. Seminaris valitsev õhkkond erines seega positiivselt enamiku tollaegsete linnakoolide omast. Kunderi õpetajaist tundis Hermann Lange eesti rahvuslikule liikumisele soojalt kaasa ning Atis Kronwald oli ise läti rahvusliku liikumise väljapaistev tegelane. Siinne miljöö soodustas kodanlik-demokraatlike tõekspidamiste uut kindlustamist.

Ühtlasi said seminaris kindlakujulise aluse ka enam-vähem kõik Kunderi hilisemad eriharrastused. Tema pedagoogiliste huvide kasvuks ja pedagoogilise meisterlikkuse kujunemiseks oli arvatavasti kõige suurem mõju kooli inspektoril Eduard Maassil, kellel mitmete tõenduste kohaselt oli suur isiklik autoriteet ja erakordne pedagoogiline takt. Võib-olla sai ka Kunderi huumorimeel Maassilt mõnegi äratuse. Püsivat huvi loodusteaduse vastu kasvasid Hermann Lange köitvad looduslootunnid. Tulevase kirjaniku arengule oli kahtlemata olulise tähtsusega kirjandusõpetaja August Glage töö. Arvatavasti Glage mõjul, kes laskis klassil deklameerida «Wilhelm Telli», «Maria Stuartit» ja «Wallensteini», kujunes Schiller üheks Kunderi lemmikkirjanikuks.

Kunderi Tartu seminaris viibides tihenesid veelgi ta sidemed tollaegsete eesti haritlastega. Kui 1873. aastal ilmus noore kirjaniku esimene luuletuskogu, tõusis huvi Kunderi vastu ja tema autoriteet. Tal tekkis lähem kontakt eestlastest üliõpilastega. Temast sai eesti demokraatliku intelligentsi mitmete ürituste algataja.

Sel ajal tutvus Kunderiga teiste seas K. A. Hermann. Viimase mälestuskirjutus Kunderist⁴ sisaldab mõnegi ise-loomuliku joone noore seminariõpilase elust ja tegevusest. Hermann nimetab Kunderit naljapulgaks ja pilkemeheks, kes igasse kõnelusse põimis ka naljatera.

Nalja- ja pilkerahet sadada laskval noorel Kunderil tuli aga kogu õpingute aja kestel ja veel hiljemgi pidevalt võidelda majanduslike raskustega. Et poolvend Hennolt saadud napile toetusele lisa leida, alustas Kunder juba üsna varakult eratundide andmist. Kuid ka sel teel saadud rahast ei piisanud. Näiteks 1875. aasta mais oli Kunder sunnitud ülikonna tegemiseks laenu paluma. Sel puhul kirjutab ta H. Hennole: «Need kopikad, mis ma Jaanipäevaks oma privat tundide eest saan, lähevad ära võlgade peäle, mis ma raamatu poodides, kingiseseppade juures j.n.e. teinud ja ei jää säält kopikatgi üle»⁵.

1875. aastal lõpetas Kunder seminari ning ta määrati Tartu III linnaalgkooli teiseks koolmeistriks. Algas tema viljakas pedagoogiline tegevus. Sel ajal hakkavad aga ka tunda andma puuduse ja alatiste ülemääraste jõupingutuste tagajärjed. Kunderi tervis halvenes. Sedapuhku ta küll paranes, kuid oma lühikese elu lõpuni tuli tal korduvalt haigustega võidelda.

Tartusse jäi Kunder ainult üheks aastaks. 1876. aastal siirdus ta Rakveresse, mis kujunes nüüd tema alatiseks elukohaks. Asunud tööle elementaarkooli õpetajana, täiendas ta pidevalt oma teadmisi ning hakkas 1879. aastast peale ka kreiskoolis tunde andma. 1882. aastal sooritas ta eksami, mis andis talle ametlikult kreiskooliõpetaja õigused. Kutsetöö kõrval kirjutab Kunder Rakveres valdava osa oma ilukirjanduslikest ja populaarteaduslikest töödest.

Rakvere oli sel ajal võrdlemisi kiiresti kasvav provintsi-linnake. Kunderi sinna asumise ajaks oli elanike arv tõusnud üle 3000 ja 1882. aastaks ligi 4300-le. Linna kasvu soodustas asjaolu, et seda läbis 1870. aastal avatud Tallinn—Peterburi raudtee. Tõusis Rakvere kaubanduslik tähtsus ning linnas hakkas elavnema käsi- ja väiketööstus. Suurtööstust aga ei kujunenud. Linnas oli palju kadak-

---

⁴ (K. A. Hermann,) Juhon Kunderi mälestuseks. «Hüüdja» 1907, nr. 5—6.

⁵ J. Kunderi kiri H. Hennole 17. V 1875.

likku elementi. Progressiivseist ühiskondlikest liikumistest jäi Rakvere võrdlemisi kõrvale.

Siin tutvus Kunder kohaliku kooliinspektori, pastori ja apteekriga, kes moodustasid linna seltskondliku «koorekihi». Samast ringkonnast põlvnes ka Theophile Freiberg, kellega Kunder 1878. aastal abiellus.

Veidi hilisemast ajajärgust on teada, et Kunder on juba majaomanik. Tundub lausa arusaamatuna, kuidas võis alates rahapuuduses vaevlev pedagoog majaostuga toime tulla. Seetõttu paistab tõenäolisena, et maja oli tema naise kaasavara.

Kunderi maja kuulus Rakvere kõige vanemate hulka. Selle lõunapoolses otsas asus kunagi sepikoda. Hiljem kasutati neidki ruume eluruumidena.

Rakveres Kunderit ümbritsenud keskkonna tagasikiskuv mõju ei jäänud tulemata, kuid otsustavaiks kujunesid noorusaastail sõlmitud sidemed eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna tegelastega. Ka Rakveres elades võttis Kunder rahvusliku liikumise üritustest aktiivselt osa.

Ta ei jäänud aga eemale ka kohalike ühiskondlike ülesannete täitmisest. Kunder valiti Rakvere linnavolikogu liikmeks, ta võttis osa linnavolikogu tööst ning avaldas proteste mõnede selle otsuste vastu, mis tema arvates ei kaitsenud küllaldaselt linnaelanike huvisid. Kunderi juhtimisel toimus Rakvere laenuraamatukogu organiseerimine ja sellele raamatute muretsemine. Edasi nõudis õpetaja ühiskondlik seisund toleaegete arusaamade järgi kindlasti osavõttu ka kohaliku vabatahtliku tuletõrjeühingu tegevusest ning Kundergi ei hoidunud sellest kõrvale. Ta valiti Rakvere Vabatahtliku Tulekustutajate Seltsi abiesimeheks.

Samal ajal vaevavad teda endiselt rahamured. Et elatisele lisa hankida, tegeleb ta tõlketööga. Talle ei ole aga kaugeltki ükskõik, mida ta tõlgib. Ta soovib eesti lugejale kättesaadavaks teha tõeliselt rahvalikku kirjandust ning taotleb seda rahvapärasust täielikult säilitada ka tõlkes.

Kunderi peamisteks harrastusteks kutsetöö kõrval jäid aga ilukirjanduslik looming ja populaarteaduslike või publitsistlike tööde kirjutamine. Nendele ülesannetele pühendas ta kogu oma vaba aja.

Kuid vaba aega ei jäänud sugugi palju. Kui suuri pingutusi nõudis koolitöö kõrvalt ühiskondlikuks ja kirjanduslikuks tegevuseks aja näpistamine, selgitab kiri, mille

Kunder saatis 1881. aasta teisel poolel või 1882. aasta algul poolvend Hennole: «Koolitöö on mul nüüd ränk küll. 110 koolilast enne lõunat, peale seda veel kreiskoolis õpetus ja omal veel veike pärastlõuna kool kodus, nii et hommikust õhtuni teha ja pea suitseb...» Samas kirjas väidab Kunder, et kõigest hoolimata tunneb ta end terve mana kui varem. Peagi kimbutasid teda aga jällegi haigused. Halva tervisliku seisukorra tõttu pidi ta osa tunde teistele üle andma. Haigus takistas ka osavõttu C. R. Jakobsoni matustest.

Kus aga tervis vähegi lubas, ei tulnud Kunderil kunagi energiast puudu. Ta ei jäänud eemale ka ajakirjanduslikust tööst. Aastail 1885—1886 ilmus ajakiri «Meelejahutaja» J. Kunderi toimetusel.

Kunderi ammuseks unistuseks oli saada õpetajaks rajamisel olevas ning igale tolleaegsele progressiivse mõtte laadiga eestlasele südame lähedases koolis — Eesti Aleksandrikoolis. Sellest esialgu veel poolsalajasest mõttemõlgutusest kõneleb ta juba eelnimetatud 1881. aasta teisel poolel või 1882. aasta algul Hennole saadetud kirjas. Sel ajal ei paistnud aga selle soovi teostamiseks veel mingisuguseid väljavaateid olevat: Aleksandrikooli organisatsiooni eesotsas olid alles Kunderi poliitilised vastased — rahvusliku liikumise kodanlik-klerikaalse suuna tegelased. Olukord muutus 1883. aastast alates. Ka rahakorjamine edenes sedavõrd, et Eesti Aleksandrikooli avamine — ehkki hoopis piiratuma programmiga, kui algul kavatsatud — hakkas mõne aasta pärast muutuma reaalselt võimalikuks.

Kunderi südamesoovi täidminekuks oli aga vaja veel ühte eeldust: tema enda teadmiste täienemist. Seepärast siirduski senine Rakvere koolmeister 1886. aastal Kaasanisse, kus ta ülikooli vabakuulajana õppis loodusteadust. Ta pidi üle saama senise ettevalmistuse puudulikkusest tingitud lünkadest loodusteaduslikes teadmistes ning end ühtlasi vene keele alal täiendama.

Kunderile oli õpingute jätkamiseks Eesti Aleksandrikooli summade arvel toetust lubatud. Selle otsuse oli vastu võtnud nn. 25-komitee kui rahakorjamise organisatsiooni juhtiv organ. Kuna aga varem oli ette nähtud, et kogutud summasid kasutatakse ainult otseselt kooli õppetegevuse huvides, siis ei olnud 25-komitee ega ka Keskkomitee toetuse lubamiseks küllaldaselt õigustatud. Vist peamiselt

juriidilistel kaalutlustel jäigi lubatud 750 rubla välja maksmata. On võimalik, et selleks mõjusid kaasa, nagu seda oletab M. Veske, ka H. Treffneri intriigid, sest viimane nägi Kunderis oma konkurenti võitluses Aleksandrikooli direktori koha pärast.

Lubatud rahasumma mittesaamine põhjustas Kunderile muidugi uusi majanduslikke raskusi. Siiski asus ta täie innuga õpingute kallale. Tuli väikselts läbi ajada ning otsida teid, kuidas ka ilma lisakulutusteta hariduse allikatele ligemale pääseda. Kunderil õnnestuski mõnede kursuste kuulamine ilma eritasuta. Sel puhul kirjutas ta H. Hennole: «Venelased on väga lahked mehed. Minu vastu on siin nii lahke oldud, et mulle kõik on võimalikuks tehtud, mis ma aga ise näha, ehk kuulda tahtsin, iseäranis koolides. Nüüd tunnen ma ka nende elu ja olu oma enese nähtusest»⁶.

Hennole teatas Kunder oma töö kohta Kaasanis ka palju muud. Kuuleme, et ta õppinud zooloogiat, võrdlevat anatoomiat, botaanikat ja agrooomilist keemiat. Töö mikrokoobiga on aga halvasti mõjunud ta silmadele.

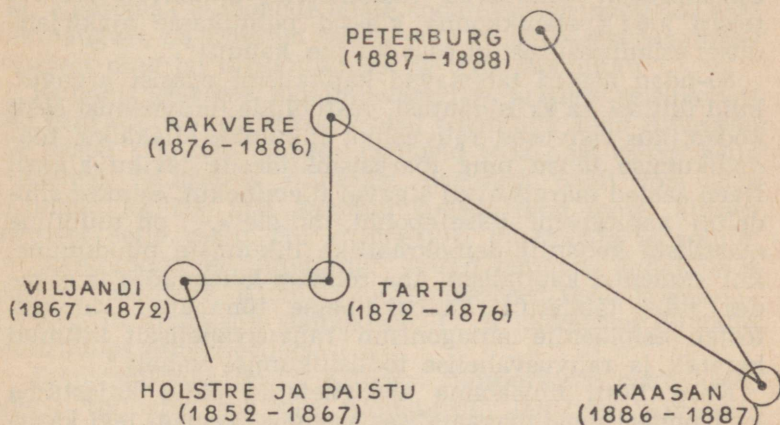
Ja jällegi kimbutavad rahamured. Kunder on olnud sunnitud tegema mitmeid laene. Peaaegu ahastuslikult kõlavad tema 17. juunil 1887 kirjutatud sõnad: «Armas Treffner! Palun toimetada, et ma esiotsa 150—200 mis mull häda pärast tarvis, saan. Ma pean oma sõna hea meeste vastu pidama.» Loodetud abi jäi aga ka seekord tulemata. Ainus võimalus raha saamiseks seisnes ikkagi iseenda pingutamises kuni inimlike võimete piirini, õpingute kõrval tasuliste tööde teostamises.

Kunder oli lootnud, et pärast enesetäiendamist Kaasanis pääseb ta Aleksandrikooli inspektori (või direktori) ametikohale. Linnakoolide (oma põhitüübilt kuulus ka avatav Aleksandrikool nende hulka) inspektoreilt hakati aga nõudma täielikku kõrgemat haridust ning see sundis Kunderit oma kavasid muutma. 1887. aastal astus ta Peterburi kõrgemasse pedagoogilisse õppeasutusse. Ühtlasi kuulas ta loenguid ka seas ülikoolis.

Peterburis, samuti kui varem Kaasanis ei andnud Kunder endale mahti puhkamiseks. Pingelise õppetöö kõrval püüdis ta endiselt endale mitmesuguste kirjutuste abil leiba teenida. Uneaeg lühenes 4 tunnile. Sellel ülepingu-

⁶ J. Kunderi kiri H. Hennole 25. V 1887.

tusel olid aga traagilised tagajärjed. Kunder haigestus tüüfusesse ning kurnatud organism ei suutnud haigusele vastu panna. Ta süri 12. (24.) aprillil 1888. aastal. Tema põrm toodi Rakveresse ning sängitati seal 18. aprillil maa- mulda.

Juhan Kunderi elu-, õppe- ja töökohtade skeem.

Kunderi surm põhjustas eesti avalikkuse laialdastes ringkondades sügavat kurbust. Kõik eesti ajalehed peale ülireaktsioonilise «Tallinna Sõbra» ja bulvarilehe «Kündja» pühendasid talle nekrolooge. Eesti Kirjameeste Selts saatis matusele oma delegaadi. Ja kui sama aasta sügisel Põltsamaal avati Eesti Aleksandri-linnakool (ehkki tsaarivõimude survele venekeelsena), siis annetati koolile C. R. Jakobsoni ja J. Kunderi portreed. Ei jäänud sündimata ka Kunderi mälestusele pühendatud luuletused.

Kunderi surmast 50 aasta möödumise puhul püstitati talle 1938. aastal Rakverre mälestussammas. Monumendi loojaks oli skulptor R. Haavamägi.

*

Kunderi elutöö langeb möödunud sajandi 70-ndaisse ja 80-ndaisse aastaisse. Need olid Eesti ühiskonna arengus üsna tormilised kümnendid. 70-ndail aastail toimus kapi-

talismi kiire areng, eesti kodanluse ja kodanliku rahvuse formeerumine, rahvusliku liikumise tõus ja töölisliikumise algus. See aastakümme kuulub veel täielikult kapitalismi arengu esimesse epohhi, «... kus rahvuslikud liikumised esmakordselt muutuvad massilisteks, tõmbavad nii või teisiti kõik elanikkonna klassid poliitikasse ajakirjanduse, esindusasutustest osavõtu jne. kaudu»⁷.

80-ndad aastad tähistavad kapitalismi edasist arengut, kuid ühtlasi ka kriisinähtusi, vastuolude teravnemist eesti kodanlikus rahvuses, rahvusliku liikumise allakäiku, töölisliikumise tõusu ning marksismi ideede leviku algust. Need aastad märgistavad algavat üleminekut, esimest siirdelüli kapitalismi teise epohhi, millele «... on tüübiline massiliste kodanlik-demokraatlike liikumiste puudumine, kui arenenud kapitalism, üha rohkem lähendades ja segades juba täielikult kaubakäibesse tõmmatud rahvusi, tõstab esiplaanile antagonismi rahvusvaheliselt liitunud kapitali ja rahvusvahelise töölisliikumise vahel»⁸.

Need Eesti ühiskonna arenguetapid pidid kajastuma ka Kunderi maailmavaatelises arengus. Temagi tegi kaasa enamiku eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna tegelastele iseloomuliku arengutee: vastavalt rahvusliku liikumise allakäigule hakkab nende progressiivsesse maailmavaatesse 80-ndail aastail, eriti selle teisel poolel, põimuma üksikuid reaktsioonilisi jooni. Oma demokraatlike ja rahvahuiki mobiliseerivate ideede kõrval hakkas ka Kunder just sel ajal väljendama mõningaid ebaõigeid ning rahvahuikade poliitilist võitlust pidurdavaid vaateid. Tema tegevuse üldilme seisukohalt ei olnud need aga kuigi määrava tähtsusega. Seda ei olnud ka juba varem ilmnenuid üksikud religioossed eelarvamused.

Isakodus sisendati pojasse tööarmastuse, parunite vihkamise ja kohusetruuduse kõrval ka religioosseid tõekspidamisi, nagu see oli tol ajal veel tavaline. Ometi mõistis Kunder koos parunite vägivallega hukka ka kirikumeeste igapäevase tegevuse. Kuigi tema maailmavaates (nagu üldse enam-vähem kõigi tollaegsete eesti haritlaste omas) oli usundlikel eelarvamustel teatav osatähtsus, ei jätnud need tema mitmekülgsele kultuuritööle peaaegu mingisuguseid jälgi. Ta küll uskus jumala olemasolusse,

⁷ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., Tallinn, 1953, lk. 368.

⁸ Sealsamas, lk. 369.

kuid ei omistanud talle aktiivset osa ei looduse ega ka inimühiskonna arengus. Usumäratsejaid ja usulise lipu all maiste kasude ihkajaid mõistis ta alati teravalt hukka. Kunderi religioossuse ülespaisutamine, mis esineb M. Kampmaa ja mõnede teiste kodanlike kirjandusloolaste hinnanguis, on tingitud nende endi religioossest maailmavaatest ning on ilmselt sihilik ja tõde moonutav.

Kunderi esialgse maailmavaatelise arengu seisukohalt on eriti oluline, et isakodu, veel enam aga Jaan Adamson ja teised «Holstre mehed» õpetasid teda oma rahva häda nägema. Talurahva rõhumist parunite poolt võis noor Kunder ka ise igal sammul kogeda ning temas küpses protest selle vastu. Nii kujunesidki vaatamata asjaolule, et kreiskoolis ei puudunud katsed temasse kadaklikku vaimu sisendada, Kunderi tõekspidamised üsna jakobsonlikeks. Talurahvalik demokraat C. R. Jakobson oli talle suurimaks autoriteediks.

Jakobsonlikud on ka Kunderi filosoofilised printsiibid, tema tunnetus võitluse tähtsusest. Jakobson kirjutas: «Võitlemist ja võitmist on igal pool ja ühtepuhku, mitte üksi üksiku riikide ja rahvaste, vaid veel enam ka üksiku seisuste ja seltskondade vahel. See on ka see päris õige lugu siin maailmas, sest see läbi sünnib elu»⁹. Põhiliselt sama seisukohta väljendas Kunder järgmiste sõnadega: «Kus õerumist ei ole, seal ei ole sooja, kus sooja ei ole, seal ei ole elu...»¹⁰.

Samuti kui Jakobson õhutas ka Kunder eesti põllumehi väsimatult edasi rühkima ning ratsionaalse agrotehnika abil põldude viljakust tõstma. See ilmneb eriti Kunderi poolt seoses Viru-Järva Põllumeeste Seltsi asutamise kavatsusega peetud kõnes. Täiel määral jakobsonlikud on Kunderi eesti põllumehi ergutavad sõnad: «Edasi jookseb jõgi, edasi lendab linnu parv ja pilved, edasi torm, tuul ja laene — edasi püüab kõik, kell elu ja töö seatud — ka edasi peame meie Eesti põllumehed jõudma, kui meie mitte teiste teendriteks ja koorma kandjateks ei taha saada»¹¹.

Mõte eesti talupoegade koostööst saksa mõisnikega oli Kunderile niisama vastuvõtmatu kui Jakobsonile. Teate

⁹ C. R. Jakobson, Edasi, Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi viies aastapäev ja mis seal tehtud ja nõuu peetud. Viljandi, 1876, lk. 3—4.

¹⁰ J. Kunderi dateerimata kiri A. Grenzsteinile.

¹¹ «Meelejahutaja» 1885, nr. 29.

puhul, et minister ei ole kinnitanud Viru-Järva Põllumeeste Seltsi põhikirja ning olevat soovitanud osa võtta mõisnike põllumajandusliku seltsi tegevusest, kirjutab Kunder oma poolvennale: «Vot lops! Meie veikepõllumehed peavad Tallinna mõisnikute seltsist osa võtma!» Seevastu talupoegi isekeskis manitseb Kunder Jakobsoni eeskujul üksteise vennalikule abistamisele, sest «üks kepp laseb end otse katki murda, aga hulk keppa koos panevad igale väele vastu»¹².

Ka rahvusküsimuses sammub Kunder Jakobsoni järgedes. Loomulikult on tema seisukohad ühiskonnaelu küsimustes veel enamasti idealistlikud, kuid rahvustunde tähtsuse kohta on ta avaldanud üsna õigeid mõtteid. Kunder märgib, et igauks on kutsutud taotlema oma rahva hüvangut. Ta kirjutab: «Kosmopoliitlased, s. o. inimesed, kes tervet maailma oma isamaaks piavad ja rahvusi ära põlgavad, on eksiteel»¹³.

Kõrget hinnangut väärivad ka need mõtted, mida Kunder väljendas Eesti ala muistsete elanike etnilise kuuluvuse küsimuses. Tolleaegses teaduses oli käibel seisukoht, nagu oleksid siinseiks vanimaiks asukaiks olnud goodid. Seda seisukohta kasutasid balti parunid ja nende käsilased oma huvides. Püüti tõestada, nagu ei olekski eestlased Eesti ala põliselanikud. Eestlased olevat olnud samasugused sissetungijad, nagu seda olid saksa rööv vallutajad XIII sajandil. Viimased kui germaanlased olevat vaid heaks teinud selle ülekohtu, mida eestlased olevat tekitanud nende esivanematele gootidele. Siit järeldati muidugi, et maa peabki kuuluma mitte eesti rahvale, vaid balti paruneile. Neile seisukohtadele astus omal ajal vastu juba Fr. R. Faehlmann¹⁴.

Vahepeal oli aga «gootide teooria» pooldamisele asunud ka eesti rahvusest arheloog J. Jung. Kunder avaldas rõõmu, et eestlasedki on hakanud arheoloogilist materjali koguma, kuid Jungi seisukohti ei kiitnud ta heaks. Ta kirjutab viimasele: «Kui Teie archäoloogia omaks sõidu hobuseks olete teinud, siis katsuge, niipalju muidugi kui teadus lubab, ka näidata, et meil originaal kultuura tööd

¹² «Meelejahutaja» 1885, nr. 29.

¹³ J. Kunder, Rahvus (Nationalität). Tükikene kombeteadust (Eth'k). «Meelejahutaja» 1887, nr. 9.

¹⁴ Fr. R. Faehlmanni kiri Fr. R. Kreutzwaldile 11. V 1843. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Tartu, 1936, lk. 33.

on olnud. See tõstab meie südant ja isetundmust... Mina tahan otsida, kas ma kuskiltki mitte otsa kätte ei saaks, kellest ma üht Soomesugude archäoloogia seletamist ja kultuura kasvamist, Gootlastest lahus, võiks peale hakata. Sell viisil kasvaks siis meie oma archäoloogia ja saaks üks võidleja archäoloogia sündima, mis asja sisule koguni teise kuju annaks...»¹⁵ «Gootide teooria» paikapidamast, mida J. Kunder õigesti aimas, tõestasid vene arheoloogid P. S. Viskovatov ja N. N. Haruzin.

Ajaloovõltsijate seisukohtadele astus Kunder vastu ka XIII sajandi saksa-skandinaavia agressiooni ja selle tagajärgede hindamisel. Ta kõneles kindlasõnaliselt, et ainult eestlaste vabaduse röövimine oli nende kultuurilise arengu takerdumise põhjuseks. «Peale seitse sada aastat pidiid Eestlased Saksa raudse vangi sunde all vingerdama ja selle läbi ikka enam oma vaimu rumaluse sisse muljuma»¹⁶. Kunder näitas, et vaimupimedusest vabanemiseks tuleb eestlastel enestel jõudu pingutada, ei maksa loota võõrale abile. Eesti progressiivne kultuuritegelane selgitas, et kui eesti rahvas seob oma saatuse ka edaspidi kohaliku sakslusega, siis viib see vältimatult rahvuslikule hävingule.

Ei tohi aga vaikida ka Kunderi teiseilmelistest seisukohavõttudest. Tema vaadetes ilmnisid küll C. R. Jakobsoni ja J. Köleri mõjud, kuid mõnedes küsimustes ei jõudnud Kunder ühiskondlike vahekordade mõistmisel siiski nende eesti rahvusliku liikumise väljapaistvamate ja radikaalsemate ideoloogide tasemele. Eriti oma elu lõpul väljendas ta mitmeid ebaõigeid ning vabadusliikumise arengut pidurdavaid seisukohti. Näiteks pidas Kunder ühes 1887. aastal kirjutatud kirjas¹⁷ Venemaa 1864. aasta kohtureformil põhinevat kohtukorraldust, mille elluviimise kohta praktikas tal ei olnud küllaldaselt kogemusi, kõigiti eeskujulikuks. Seevastu kirjutas Köler mõni aeg hiljem seoses selle rakendamisega Baltimaadel, et «kui vanades kohtutes oli talupoegade protsess aadliku vastu võimatu, siis on nüüd vaese protsess rikka vastu veel võimatum»¹⁸.

¹⁵ J. Kunderi kiri J. Jungile 2. XII 1885.

¹⁶ Käsikiri «Rahva luuletuse üle». KM KO, fond 55, mapp 4, s.-ü. 22.

¹⁷ J. Kunderi kiri H. Hennole 25. V 1887.

¹⁸ Käsikiri «Bemerkungen über die Gerichtspraxis in den Ostseeprovinzen nach Einführung der Justizreform». KM KO, f. 69, m. 13, s.-ü. 9.

Küllaldase kriitikaga ei suhtunud Kunder ka Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadusesse. 1887. aastal soovitas ta selle seaduse väljakuulutamise päev — 26. märts — rahvuslikuks pühaks kuulutada. Seevastu C. R. Jakobson kirjutas 1869. aastal seoses nimetatud seaduse juubeliga, et tema ise ja paljud teised oleksid valmis ühe eesti laulu-püha heaks kõik tegema, aga priiuse- ja juubelipüha nad ei tunne ega mõista¹⁹.

Kunderi ülemääraselt kõrge hinnang Liivimaa talurahva formaalsele pärisorjusest vabastamisele on seoses tema illusioonidega tsarismi suhtes. Kunder oli täielikul eksi-arvamusel, nagu sooviks tsarism kõigile klassidele head ja nagu ei oleks eesti rahval tema poolt midagi karta. See-tõttu ei protéstinud ta ka tsarismi poolt teostatava venes-tamispoliitika vastu ning asus XIX sajandi 80-ndail aastail Eestis elluviidud koolireformide suhtes ühekülgselt seisukohale. Õigusega kiidab Kunder heaks koolide vabas-tamise balti parunite kontrolli alt ning nende allutamise haridusministeeriumile. Seejuures ei märka ta aga neid ohte, mis peitusid ministeeriumi poolt rakendatud poliiti-lises suunas.

Kunderi lojaalsus tsaarivõimude suhtes läks isegi nii kaugele, et ta — nähtavasti tsarismi käsiku J. Kõrvi mõjul — soovitas revolutsionääridega ühenduse pidami-ses kahtlustatud A. Dido, kui kahtlused tõele vastavad, Eesti Kirjameeste Seltsist välja visata²⁰. Kunder ei suut-nud veel mõista revolutsioonilise liikumise eesmärke ega tähtsust.

Kunder ei kuulunud eesti rahvusliku liikumise kõige radikaalsemate esindajate hulka, kuid ta liitus kindlalt selle demokraatliku suunaga. Tema maailmavaates domi-neerisid eesrindlikud elemendid. Suure selgusega ilmneb see Kunderi ühiskondliku tegevuse tähtsamate lõikude (tegevus Eesti Aleksandrikooli komiteedes ja Eesti Kirja-meeste Seltsis, loodusteaduslike teadmiste ning progres-siivsete pedagoogiliste ja didaktiliste printsiipide popula-riseerimine, taotlused eesti keele arendamiseks ja vene keele oskuse levitamiseks), eriti aga tema folkloristliku, ilukirjandusliku ja kirjandusloolise töö vaatlemisel.

---

¹⁹ C. R. Jakobsoni kiri L. Koidulale 7. V 1869.

²⁰ J. Kunderi ja J. Kõrvi ühine kiri Eesti Kirjameeste Seltsi eestseisusele 9. IX 1882.

II

KUNDER PEDAGOOGINA

1. Kunderi osast võitluses Eesti Aleksandrikooli eest

Kuna Kunder oli kutselt õpetaja, siis olid talle eriti lähedased hariduse levitamise ja õppetöö korralduse küsimused. Ta lülitus täie energiaga võitlusse eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna haridusprogrammi teostamise eest. Viimane moodustas rahvusliku liikumise taotluste küllaltki olulise osa.

Selle liikumise varaseimas programmilises dokumendis — 1864. aasta «suures palvekirjas» — on kooliküsimusi puudutatud kolmes punktis. Nõuti: 1) maarahvakoolide vabastamist balti parunite võimu alt ning nende vahetut allutamist haridusministeeriumile ja tema organitele, 2) eesti keele õiguste suurendamist ja 3) vene keele õpetamist kohalikes koolides. Esimene punkt tähendas sisuliselt ka võitlust õppekava laiendamise eest, sest balti parunid ja nende käsilased olid end korduvalt näidanud haridusvaenulikena.

Nende nõudluste sõnastamise ajal oli ka juba küpsenud eestikeelse keskharidusliku õppeasutuse — Eesti Aleksandrikooli asutamise idee. Need nõudmised jäid programmisteks kuni 1880-ndate aastate venestussuunaliste kodanlike reformideni.

Kunderi võitlus hariduse, eeskätt emakeelse hariduse laiendamise eest seisnes tema praktilise pedagoogilise tegevuse kõrval kõigepealt agaras kaastöös Aleksandrikooli loomise organisatsioonis. Tema innukus Aleksandrikooli heaks rahakorjamise propageerimisel ilmneb juba selleski, et ta nimetatud otstarbeks kasutas, seejuures näidendit kunstiliselt kahjustades, isegi oma komöödiat «Mulgi mõistus ja tartlase tarkus». Näidendi «Mõrsja ja

märatsejad» ettekande puhul nõudis Kunder tekstile lisatud märkuses, et selle esitajad peavad «Eesti Aleksandrikooli heaks 3 rubla lähemasse renteisse sisse maksma.»

Holstre mehena ja Adamsoni õpilasena viibis Kunder Aleksandrikooli-ürituse hälli juures. Ta kuulus ka 1881. aastal kooli põhikirja koostamiseks moodustatud 11-liikmelisse komisjoni. Eesti Aleksandrikooli heaks rahakorjamise organisatsiooni peakomitee ja abikomiteede esindajate ühisel koosolekul 22. juunil 1882 valiti ta peakomitee liikmeks. Sellel koosolekul võitles Kunder tulevase kooli programmi liigse piiramise vastu, mida taotlesid rahvusliku liikumise kodanlik-klerikaalse suuna esindajad. Köleri eeskujul soovitas ta võtta Aleksandrikooli programmi aluseks reaalkooli õppekavad. Kunder märkis, et kuna ka paremad kihelkonnakoolid suudavad anda haridust kreiskooli õppekava ulatuses, siis ei saa Aleksandrikool niisuguse piiratud programmiga kuidagi leppida.

Need seisukohad saavutasidki koosolekul enamuse. Kunder võis teatada oma poolvennale Hennole: «Aleksandri koolist sai täitsa reaalkool plaanitud. See on *gymnasium* ilma kreeka ja ladina keeleta, kelle asemel prantsuse ja saksakeel nüüd on»²¹.

Kunder astus välja abikomiteede õiguste laiendamise ja seega Aleksandrikooli-ürituse demokraatlikumaile alustele seadmise eest. Kuna Hurt püüdis käituda autokraadina, pooldas progressiivne pedagoog 1883. aasta 23. juuni koosolekul tema tagandamist peakomitee presidendi kohalt.

Sealt peale suurenes veelgi Kunderi juhtiv osa Eesti Aleksandrikooli loomise organisatsioonis. Kui siseministeriumi poolt kokkukutsutud «suurkoosolekul» 23. juulil 1884 otsustati kaotada peakomitee ning valiti selle asemele 25-liikmeline komisjon, siis kuulus Kunder kõige rohkem hääli saanud kandidaatide hulka ning valiti komisjoni teiseks abipresidendiks.

25-komisjon hakkas peagi arutama ka kooli tulevase juhtkonna ja õpetajaskonna küsimust. Otsekohe nimetati ka J. Kunderi nime. 25-komisjoni 1885. aasta 6. jaanuari koosoleku otsuse kohaselt kavatseti seada kooli direktoriks H. Treffner ja tema abiks J. Kunder. Järgmisel aas-

²¹ J. Kunderi kiri H. Hennole 25. VI 1882.

tal teeb A. Grenzstein ettepaneku asendada direktoriks ettenähtud Treffner Kunderiga. Oma ettepaneku põhjendamiseks kiidab ta «Olevikus» Kunderi pedagoogilist eelharidust ja ta võimeid koolikirjanikuna²². Ehkki direktoriks soovitatakse ka pastor R. Kallast, Tartu ülikooli lõpetanud M. Poskat, Peterburi filoloogia-üliõpilast A. Eriksoni jt., kujuneb siiski just Kunder kõige lootusrohkemaks kandidaadiks. Head väljavaated saada Eesti Aleksandrikooli direktoriks tiivustasid omalt poolt tema juba varem otsuseks tehtud ning väiksemate pretensioonidega alustatud õpingute jätkamist.

1886. aastal oli üldiseks sooviks, et Eesti Aleksandrikool, mille heaks juba pikemat aega oli raha korjatud, peatselt avataks. Vastava praktilise ettepaneku tegi J. Kunder. Ta jäi põhimõtteliselt endiselt Aleksandrikooli reaalkooliks kujundamise kava juurde, kuid pidas nüüd võimalikuks, et seni, kuni Aleksandrikooli kui reaalkooli avamiseks ei ole veel küllaldaselt raha laekunud, võiks see ajutiselt töötada linnakoolina. Seda seisukohta väljendas Kunder juba kirjas Kölerile 19. märtsil 1885. 1886. aastal kandis ta selle seisukoha avalikkuse ette. Tema artikkel «Eesti Aleksandrikooli kohta» ilmus kõigis eesti tolelaegsetes tähtsamates ajalehtedes ja ajakirjades. Nii selles artiklis kui ka eelnevas kirjas Kölerile nõuab Kunder veel kindlalt emakeelset õpetust. «Saagu, mis saab, aga Eesti keel piab igatahes jäema.»²³ Peale vene keele kui õppeaine oli «riigikeeles» ette nähtud ainult Venemaa ajaloo ja geograafia õpetamine. Vastavasisulise palvekirja esitas Kunder ka Tartu õppekonna kuraatorile.

Kunderi tähtsaimaks taotluseks oli, et Eesti Aleksandrikool peab töötama kõige laiemate rahvahulkade huvides. Ta nõudis sellelt mitte ainult kõrgemaise õppeasutustesse astumiseks vajalike teadmiste andmist, vaid ka ettevalmistust praktiliseks eluks, tegelikuks tööks põllumehena. «Kui meie kool üks kool rahvale piab olema, siis ei tohi ta mitte oma viimast ust paljalt suuremate koolide vastu lahti teha, vaid ta piab oma ukсед iseäranis kodu poole, rahva poole, lahti hoidma. Ja niisugusest Aleks. koolist võime meie tõega ütelda, et ta üks elav ausammas rahva seas ja südames on», loeme Kunderi ülalnimetatud artiklist.

²² «Olevik» 1886, nr. 25.

²³ J. Kunderi kiri J. Kölerile 19. III 1885.

Üksikasjaliselt arendas Kunder oma seisukohti käsikirjas «Tagasi- ja edasivaade»²⁴. Ta kirjutas: «Aleksandri koolil olgu kaks linnakoolide ülemat klassi, milles lapsed kolm aastat õpivad²⁵... Nende kahe linnakooli klassi otsa tuleb kolmas klass asutada, kus põllutööd selles määras õpetatakse kui palju teda veikese-põllupidajal tarvis on». Kunder rõhutas vajadust, et Aleksandrikool varustataks vajalike õppevahenditega ja et vaesematele õpilastele toetust makstaks. Muu seas soovitas ta nende jaoks luua õpperaamatute laenukogu.

Tähelepanu väärivad ka Kunderi mõtted Aleksandrikooli asupaiga suhtes. Olles seisukohal, et Aleksandrikooli kõrgemas klassis tuleks õpetada põllumajanduslikke teadmisi, soovitab ta, et kooli asupaik oleks põllumajanduslike tootmisele võimalikult lähedal. Kunder märgib, et üksikute isikute soov linnas elada ei tohi kooli asupaiga küsimuse otsustamisel olla mõõduandev.

Väärtuslikud on Kunderi ettepanekud õppetöö ja tegeliku põllutöö tiheda seostamise kohta. Ta nägi ette, et teoreetilise kursusega peavad kaasuma väiksemaulatuselised praktilised tööd ja teoreetilise õppekursuse lõpetamisele järgnema praktika-aasta. Alles pärast selle läbitegemist pidid õpilased pääsema oma viimasele eksamile ning omandama õiguse diplomile.

Kunderi mõtted Eesti Aleksandrikoolis agronoomiliste teadmiste õpetamise vajadusest erinesid tunduvalt varem mõisnike ja eesti rahvusliku liikumise kodanlik-klerikaalse suuna esindajate poolt väljendatud soovist, et Aleksandrikool kujundataks tavaliseks põllutöökooliks. Sellesuunalistele ettepanekutele astus Kunder üsna teravalt vastu, rõhutades, et niisuguse põllutöökooli abil tahtakse kasvatada mitte eesti rahvusliku kultuuri arendajaid, vaid töötajaid sakslastele. Demokraatliku kultuuri tegelase enda hilisema kava kohaselt pidid Aleksandrikooli põhiklassid ikkagi jääma üldhariduslikeks. Agronoomiliste teadmiste õpetamisel nõudis ta lähtumist mitte mõisa, vaid talupidamise vajadustest.

Kunderi huvi põllumajandusalaste teadmiste levitamise vastu näib olevat kasvanud eriti tema Kaasanis viibimise

²⁴ KM KO, f. 11, m. 33, s.-ü. 5.

²⁵ Tolleaegsete tavade kohaselt võis ühe kooliklassi kursuse normaaliga olla ka pikem kui aasta.

ajal. Tutvudes õppetöö korraldusega Venemaa koolides, pühendas ta erilist tähelepanu just agronoomilise hariduse andmise küsimustele. Ka tekkis tal vahepeal kavatsus ise põllutöökooli asutada.

Suure tähelepanu osutamine põllumajandusalase hariduse küsimustele näib olevat seotud veel ühe asjaoluga. Nimelt kaotas Kunder venestamispoliitika süvenedes lootuse, et õnnestub ellu kutsuda õppeasutus, kus üldhariduslike ainete õpetamine toimuks eesti keeles. Küll aga lootis ta veel, et läheb korda kindlustada praktilise põllutööga seostuvate distsipliinide emakeelne õpetamine.

Niisugust tegeliku olukorra arvestamist ei saa Kunderile muidugi ette heita. Tema võitlejaosa emakeelse keskkooli eest madaldub aga küll selle tõttu, et ta tsaarivõimude survele vastupanu ei osutanud, vaid asus oma elu lõpul koguni vene keele vägivaldse pealesurumise õigustamisele. Kirjades P. Ainsonile ja kellelegi tundmatule väljendas ta kapitulantlikku seisukohta, et kui loodusteaduse ja põllumajanduse aluste õpetamine toimuks eesti keeles, siis ei võivat enam paremat kooli soovidagi. Kui Kunder käsikirjas «Tagasi- ja edasivaade» rõhutas, et 8 tunnist nädalas kolme aasta kestel peaks piisama vajaliku vene keele oskuse omandamiseks, siis oma posthuumselt avaldatud kirjas²⁶ väidab ta, et vene keele selgeksõppimine olevat võimalik ainult venekeelse õppetöö puhul enam-vähem kõigis ainetes. Ta kõneleb, et omal ajal võitluses kadakasaksastumise vastu olevat eestikeelse keskastme õppeasutuse loomine olnud küll õige mõte, kuid nüüd olevat ajad muutunud.

Arvestades Kunderi teistel puhkudel ilmnenuid sirgjoonelisust on mõned autorid kahtlust avaldanud, kas siin ongi tegemist Kunderi tõeliste mõtetega ja kas ei ole tema 1888. aastal «Valguses» avaldatud kiri selle ajalehe toimetaja, venestuspoliitika agara toetaja J. Kõrvi poolt ümber tehtud. Kuna aga Kunder on sisuliselt samasuguseid seisukohti kui «Valguses» ilmunud kirjas väljendanud ka elu lõpul kirjutatud erakirjades, siis puudub sellel kahtlusel küllaldane alus.

Kunderi taandumist võitlevailt positsioonidelt ei saa muidugi vähimalgi määral õigustada. Tema alistumine

---

²⁶ Öntsa Juhan Kunderi kiri ja mõtted Aleksandri Eesti linna-
kooli kohta. «Valgus» 1888, nr-d 24—27.

tsaarivõimude survele ei tee aga olematuks tema varasemaid teeneid võitluses rahvahariduse ja selle emakeelsuse eest.

Nimetatud võitluse teenistuses oli ka Eesti Aleksandrikooli asutamise mõtte algataja Jaan Adamsoni biograafia koostamine. Selle oma endise õpetaja vastu tundis Kunder sügavat austust ning osutas suurt energiat materjalide kogumiseks Adamsoni eluloo kohta. Andmete saamise otstarbel oli ta juba 1882. aasta novembri lõpuni pöördunud kirjaga 15 adressaadi poole. Materjali kogumine jätkus ka veel 1883. aastal ja 1884. aasta algul. Tehtud töö tulemusena ilmus «Valguse» veergudel suhteliselt üksikasjaline Adamsoni elu ja tegevuse kirjeldus²⁷. Lisaks sellele publitseeris Kunder ajakirjas «Oma Maa» (1884) J. Adamsoni kirjutuse «Aleksandri kooli asutuse ajalugu aastast 1860 kuni 1871». Hiljem ilmus Adamsoni töö ka rea teiste väljaannete veergudel.

2. Kunderi üldpedagoogilised ja didaktilised ideed

Kunder kuulub eesti pedagoogilise mõtte ajalukku mitte ainult võitlejana Eesti Aleksandrikooli eest. Ta oli ka esimesi, kes propageeris eesti keeles eesrindliku pedagoogilise teooria mitmeid tähtsaid seisukohti. Ilmselt on tema kirjutatud aastail 1885—1886 (Kunderi toimetajaks olemise ajal) ajakirjas «Meelejahutaja» ilmunud anonüümised pedagoogika küsimusi käsitlevad artiklid. Pedagoogilisi ideid sisaldub ka tema ilukirjanduslikus loomingus, eelkõige näidendis «Kingu Laos»²⁸.

Ühe tähtsama pedagoogilise printsiibina tõstab Kunder õigusega esile igale lapsele individuaalse lähenemise, tema omaduste ja huvide igakülgse tundmaõppimise ja arvestamise põhimõtte. Ta selgitab, et ainult selle printsiibi täieliku elluviimise korral võib kasvatustöö olla tõeliselt edukas. Samast printsiibist on autor lähtunud ka oma artiklis «Kuidas piab lapsi karistatama»²⁹. Ta märgib, et ka karistamisel tuleb silmas pidada laste erinevaid temperamente. Tingimata peab karistus olema õiglane ning

²⁷ J. Kunder, Jaan Adamson, Eesti Aleksandrikooli alustaja. «Valgus» 1884, nr-d 51—55 ja 57—60.

²⁸ Vt. käesolevas töös lk. 96.

²⁹ «Meelejahutaja» 1885, nr. 3, lk. 12.

lapsele peab täiel määral selguma, mille eest teda karistati.

Kunderi seisukohtades laste karistamise kohta ilmnevad mõningad Rousseau'lt pärineva loomuliku karistuse põhimõtte mõjud. See kajastub ka tema lastejuttudes. Näiteks

Juhan Kunderi õpetaja ja temas
pedagoogiliste huvide ärataja
Eduard Maass.

laseb autor jutukeses «Mari ja Märt» Märdil keelust hoolimata puu otsa ronida. Sealt kukub ta aga alla ning peab selle tagajärjel mitu nädalat valu kannatama.

Tähtsa osa kasvatustöös omistab Kunder lastekirjandusele. Ta väljendab põhjendatud arvamust, et laste kasvatamisel ei piisa ainult heast sõnast ja vanemate eeskujust, vaid oluline osa langeb ka raamatule. Lastekirjanduse käsitlemisel rõhutab Kunder eakohasuse printsiipi, sest ainult selle õige arvestamise ja laste psüühika tundmise korral võib lastekirjanik saavutada soovitud mõju.

Kunderil on teeneid ka võitluses eesrindlike didaktiliste ja metoodiliste printsiipide eest.

Emakeele õpetamise suhtes rõhutas ta eelkõige vajadust, et õpilane ei tohi õppida mehaaniliselt lugema, vaid peab loetust täielikult aru saama ning sellele kaasa tundma. «Laps lugegu: a) õige rõhupanemisega, b) valju ja selge healega, d) paraja kiirusega, e) kirja vahemärkisi tähele pannes»³⁰. Õpetaja ülesandeks on seada loetu kohta omalt poolt küsimusi, anda vajaduse korral lisaseletusi ning lõpuks veenduda, et miski ei ole jäänud selgusetuks. Loomulikult nõuab niisugune meetod õpetajalt hoolikat valmistumist ka lihtsaks lugemistunniks ning Kunder püstitab sellegi nõude. Ta soovitab lugemispaladega seostada ka kirjalikke harjutusi.

Aritmeetika õpetamise meetodite kohta on Kunder koostanud spetsiaalse käsikirja³¹, milles ta esitab otstarbekaid võtteid matemaatiliste tehete sooritamiseks. Matemaatika õpetamise probleeme puudutas ta ka «Sakala» veergudel, märkides, et just eelkõige selle õppeaine puhul on teadmiste ja oskuste omandamise kindlus palju tähtsam omandamise kiirusest³².

Kõige suuremad teened õigete meetodiliste põhimõtete propageerimisel olid aga Kunderil loodusteaduste valdkonnas. Oma kõnes Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 4. jaanuaril 1877³³ andis ta põhiliselt õige vastuse küsimustele, miks peab loodusteadust õpetatama, missuguseid osi sellest tuleb õpetada ja kuidas seda teha. Ta märkis õpetuse mitmekülgsuse ja tuntult seni veel tundmatule liikumise vajalikkust. Eriti tuleb aga rõhutada, et Kunder oli õpetuse näitlikkuse printsiibi järjekindel eestvõitleja. Ta nõudis, et kui vähegi võimalik, tuleb loodusõpetuses käsitletav objekt klassi tuua või — mis on veelgi parem — sellega tutvuda tema looduslikus esinemiskohas. «Taimede riigist saagu aga lastele taim ise kätte, kivide riigist kivi ise», lausus Kunder oma kõnes. Juhtumiks, kui selline otsene näitlikustamine ei peaks olema teostatav, nõudis kõneleja, et klassi toodaks vähemalt õppimisel oleva objekti kõigiti loomutruu pilt.

Näitlikkusenõude esitamisega astus Kunder ühtlasi vastu keskaegse skolastilise kooli igandina püsinud tuupimis-

³⁰ C. R. Jakobson, Kooli lugemise raamat. I. Tartus 1888, lk. III (Kunderi eessõna).

³¹ KM KO, f. 66, m. 4, s.-ü. 30.

³² «Sakala» lisa 1884, nr. 20.

³³ Trükkis ilmus see J. Kunderi «Looduse õpetuse» I raamatu (Tartus 1877) sissejuhatava osana.

meetodile. Võrreldes erinevate õppemeetodite tagajärgi jõudis ta järeldusele, et «kui meie lastega ühe ainsa taime tema kasvu paigas täiesti läbi vaatleme ja ära seletame, siis saab laps sest enam kasu, kui sest, et ta piibli paksuse taimede teaduse raamatu kodus pähe õppis»³⁴.

Näitlikkuse printsiipi rakendas eesrindlik pedagoog täiel määral ka oma tegelikus koolitöös ja lektoritegevuses. Tal oli võimalik kasutada tolle aja kohta üsna head õppevahendite kogu, mis oli muretsetud varem Rakveres õpetajana töötanud Faehlmanni ja Kreutzwaldi sõbra J. Nocksi poolt.

3. Kunder õpikute ja populaarteaduslike tööde autorina

Veel suurema tähtsusega kui Kunderi tegevuse eesrindlike pedagoogiliste, didaktiliste ja metoodiliste printsiipide propageerimisel oli tema praktiline töö õpikute, eriti loodusteaduse õpikute koostamisel.

Kunder kujunes väsimatuks loodusteaduslike teadmiste populariseerijaks. Tema loodusteaduslikud õpikud omandasid küllalt olulise tähtsuse ka väljaspool kooliklassi, nad aitasid kaasa mitmete loodusteaduslike põhitõdede ja ühtlasi agrotehniliste teadmiste levitamiseks talurahvas seas. Ta kirjutas: «Looduse teaduste laiali lagunemisega saaksivad põllupidajad, karja- ja kalakasvatavad, metsapidajad, ühe sõnaga üeldud, terve rahvas omast elust suuremat magu, töös kergemat tegu ja vaimu elus suuremat rõõmu»³⁵.

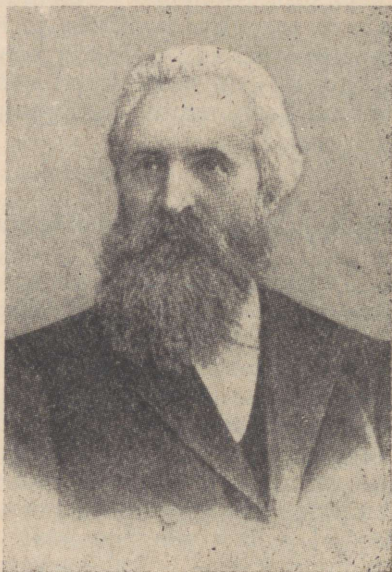
Kunderi huvi loodusteaduste vastu hakkas avalduma eriti sealt peale, kui ta oli asunud tegelikule koolitööle. Veel enne ülalnimetatud metoodikaküsimusi käsitlevat kõnet pidas ta noore õpetajana 26. või 27. septembril 1875 Eesti Kirjameeste Seltsis ettekande teemal «Kudas loodus ja inimeste vastastik elu inimest harib». Selle kohta märgitakse seltsi protokollides: «Iga asja juures näidati ära, kudas seesama inimest keha kui vaimu poolt kasvatab ning iseäranis, kudas vastastik elu rahvaste ja maade vahel inimest vaimu poolt kasvatab. Ka võeti

³⁴ J. K u n d e r, Looduse rõõm laste rõõmuhallikas. «Sakala» lisa 1883, nr. 17.

³⁵ «Valgus» 1886, nr. 50.

iga asja juure näitusid loodusest ja kus sündis, seal historiast ja statistikast»³⁶.

Varsti pärast seda, 1876. aasta märtsis, ilmus esimene vihik raamatust «Mõnda loodusest ja tädusest». Kolme

Juhan Kunderi õpetaja ja temas loodusteaduslike huvide ärataja Hermann Lange.

aasta pärast järgnes teine vihik. Väljaande autor on jäänud anonüümseks. On aga küllalt põhjust arvata, et selleks oli J. Kunder ja et tema tegevus loodusteaduste populariseerimisel algas just selle väljaandega. See väljaanne hakkas ilmuma just sel ajal, millal olid tärpanud Kunderi loodusteaduslikud harrastused. Pealegi leidub selles mitmeid kirjutusi, mis meenutavad tema loodusteaduslikes õpikuis ning osalt ka hiljem ajakirjas «Meelejahutaja» avaldatud materjale (kirjutused hobusest, kaljukitsest, krokodillist jt.).

---

³⁶ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1875. Tartus 1875, lk. 100—101.

Nagu selgub raamatu «Mõnda loodusest ja tädusest» esimese vihiku eessõnast, oli see algul kavastatud üsna ulatusliku väljaandena. Viivitus teise vihiku ilmumisel ning väljaande lõplik katkemine on nähtavasti seoses Kunderi Rakverre asumisega, tema töökoormuse edasise kasvuga ning tähelepanu pööramisega kindla adressaadita populaarteaduslikest väljaandeist veelgi tähtsamaile kooliõpikuile.

Kunderi õpikute peamine tähtsus seisneski eesti koolikirjanduse olukorra tunduvas parandamises. Need aitasid seda viia uuele, kõrgemale astmele.

On kõigiti arusaadav, et eestikeelse õppekirjanduse seisund kajastas kujukalt emakeelse rahvakooli olukorda. Seni, kuni õpetus maarahvakoolides piirdus lugemise, konarliku kirjutamise ja algeliste matemaatiliste tehete õpetamisega, ei olnud muidugi mingisugust vajadust loodusteadusliku õppekirjanduse järele. See vajadus hakkas tekkima seoses rahvakooli olukorra mõninga paranemisega XIX sajandi keskpaiku. Põlva pastori J. G. Schwartzi toimetusel ilmunud 8-jaolises «Koli-ramatus» tutvustati õpilastele ka juba mõningaid loodusteaduslike tödesid. Elavale ja elutule loodusele olid pühendatud selle teose kolmas ja kuues osa. Kolmanda osa autoriks oli E. Lossius. See ilmus 1853. aastal ning kandis pealkirja «Õppetuse Jumala lomadest». Kuuenda osa — «Visika» —, mis ilmus 1855. aastal, oli kirjutanud Schwartz ise. Väärtuslike teadmiste kõrval leidis neis teostes ka küllalt religioosseid eelarvamusi, vääraseisukohti ja moonutusi. Ometi jäid «Koli-ramatu» vastavad osad mitmeks aastakümneks ainsaiks aluseiks loodusteaduste õpetamisel eesti õppekeelega koolides.

«Koli-ramatuga» võrreldes tähendasid J. Kunderi õpikud üsna suurt sammu edasi. On arusaadav, et nad said eesti toleaege õpetajaskonna poolt sooja poolehoidu osaliseks.

«Looduse õpetus. Koolmeistritele, koolidele ja iseõpetuseks kirja pannud J. Kunder» ilmus kolmes osas aastail 1877—1885. Esimeses osas «Elajate riik» käsitletakse zooloogiat, teises botaanikat, kolmandas geoloogiat ja mineraloogiat. «Meelejahutaja» avaldas 1885. aastal teate, mille kohaselt pidi peatselt ilmuma ka Kunderi «Looduse õpetuse» neljas osa, pealkirja all «Veikene Keemia õpetus», kusjuures selles olevat pööratud vajalikku tähelepanu

ka agronoomilisele keemiale³⁷. Kuna Kunder oli sel ajal ise «Meelejahutaja» toimetaja, siis ei saa teade olla tuulest võetud, vaid vastav käsikiri pidi Kunderil olema kui mitte valmis, siis vähemalt koostamisel. Mingil põhjusel on «Looduse õpetuse» neljas osa siiski jäänud trükkis ilmutamata, vähemalt ei leidu nimetatud teost meie vabariigi tähtsamais raamatukogudes.

Hiljemgi oli Kunderil veel kavatsus täiendada oma «Looduse õpetust» uute osadega. Agronoomia-alase õpiku väljaandmiseks taotles ta toetust eesti põllumeeste seltsidelt. Kirjast, mille Kunder kirjutas Kaasanist kellelegi sõbrale, selgub, et tal oli agronoomia õpperaamatu jaoks ammugi materjali kogutud, kuid ajapuudus ei lasknud tööd lõpule viia³⁸. Ilmutamata jäi ka mesinduse õpik, mille väljaandmise kavatsusest Kunder kirjutas oma poolvennale kirjas 25. maist 1887. Küll aga ilmus juba 1879. aastal kokkuvõtlik «Veikene looduse õpetus». Selle koostamine oli tingitud asjaolust, et Kunderi eelnimetatud õpikud sisaldasid palju rohkem materjali, kui tavalistes talurahvakoolides suudeti läbi võtta.

Eesti tolleaegses ajakirjanduses ilmunud lühiretsensioonid olid nii selle teose kui ka Kunderi teiste loodusteaduslike tööde kohta ülikiitvad. Näiteks märkis «Perno Postimees» «Veikese looduse õpetuse» kohta, et «raamat on väga osavaste kirjutatud ja iseäranis veel selle poolest tähtjas, et kenad pildid õpetust elavamaks teevad»³⁹.

Kunderi «Looduse õpetuse» esimese raamatu sissejuhatavas osas on küll juttu sellest, et looduse tundmine pidavat inimestes äratama jumalakartust, kuid edasises ainekäsitluses kaob jumal silmapiirilt. Näib, et jumalat meenutavat sissejuhatust oli vaja eelkõige selleks, et raamatut puutumatu läbi viia kõigist tsensuuritõkkest ja vaimulike kooliülemuste poolt langetada võidavaist kasutamiskeeldudest. Sellele viitab näiteks teose kohta «Eesti Postimehes» ilmunud arvustuse märkus, et loodusteaduse tähtsust «ei taha mõni meite ülematest koolijuhatajatest mitte tõendada»⁴⁰. Kunder ise kõneleb oma ettevaatus-

³⁷ «Meelejahutaja» 1885, nr. 38.

³⁸ J. Kunderi kiri sõbrale 21. II 1887, «Linda» 1905, nr. 37/38; lk. 755—756.

³⁹ «Perno Postimees» 1879, nr. 5.

⁴⁰ «Eesti Postimehe Lisaleht ehk Jututuba» 1877, nr. 44.

abinõudest kiriklike retsensentide suhtes kirjas J. Hurdale 23. veebruarist 1877.

«Looduse õpetuse» ja selle lühendatud väljaande tegelikul kasutamisel oli üsna suur positiivne tähtsus. Loodusnähtuste küllalt objektiivne ja tõepärane esitamine aitas tunduvas osas kaasa materialistlike veendumuste kujunemisele. «Looduse õpetuse» teises ja kolmandas osas on ainekäsitluse materialistlik suund võrreldes esimese osaga veelgi süvenenud.

Uute loodusteaduse õpikute väärtuseks oli ka asjaolu, et neis lähtuti kohalikest oludest ja tingimustest. Ei unustata tähtsamaid võõramaisi taimi ja loomi, kuid enamasti kõneldakse nendest lühidalt. Rõhk on asetatud neile looma- ja taimeliikidele, mida õpilased kohtasid oma koduümbruses. Positiivselt on hinnatav samuti asjaolu, et autor, esitanud Linné taimede klassifikatsiooni süsteemi, nimetab seda õigusega kunstlikuks ning lähtub oma ainekäsitluses taimede loomulikust klassifikatsioonist. Viimase omaksvõtmises ilmneb darvinismi printsiipide kaudne mõju.

Kunderi loodusteaduslikud õpikud olid eesti koolides kasutusel veel pikema aja kestel kui tema eelkäija Schwartzi omad. On iseloomulik, et veel 1910. aastal ilmus Kunderi «Looduse õpetuse» esimene osa täiendatuna ja parandatuna uues trükis. Paranduste teostajaks oli J. V. Veski, kes mõnevõrra suurendas teost mahuliselt, osaliselt muutis selles esinevat zooloogia-alast klassifikatsiooni, parandas keeleliselt ning andis tööle — eeskätt jumalat meenutava sissejuhatuse ärajätmise teel — senisest järjekindlama materialistliku suuna.

Suur tähtsus oli ka Kunderi populaarseil loodusteaduslikel töödel, mis otseselt ei pidanud silmas koolide vajadusi. Eriti tuleb nimetada tema teost «Maakera elu ja olu» (1878). See sisaldab kõigi tähtsamate loodusnähtuste kirjelduse ning geoloogilise seletuse maakera pinnavormide tekke kohta. Nimetatud töö ilmumise puhul kirjutas «Perno Postimees»: «Koguni teist viisi täadustega tutvustab ta meid kui meie siia maale «piiblest» oleme õppinud»⁴¹.

«Maakera elu ja olu» kui ulatuslikuma populaarteadusliku teose kõrval leidub Kunderil arvukalt teisi, lühemaid

⁴¹ «Perno Postimees» 1878, nr. 17.

pastorite ringkondades räägiti Kunderist kui «ilma religioonita inimesest»⁴³, siis on see küllalt heaks tõestuseks tema loodusteaduslike tööde progressiivsele suunale.

Loodusteaduslike kirjutustega seostub ka Kunderi Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus ilmunud artikkel «Mõtted ihukasvatamise (ravitsemise) üle» (1879). Selle hügieenialase lühiteosega sammus autor Fr. R. Kreutzwaldi järgedes. Viimane oli juba 1854. aastal Schwartzi «Koli-ramatu» raamides avaldanud «Lühhikesse õppetusse tervisse hoidmisest». Kui üldiselt Kunderi tööd «Koli-ramatu» sisuga võrreldes tähistasid suurt sammu edasi, siis hügieenialase kirjutuse kohta ei saa seda siiski väita. Tuleb arvestada, et Kreutzwaldi kirjutatud osa oli «Koli-ramatu» parim ning et Kunderil puudus meditsiiniline haridus. Seetõttu ei suuda Kunder Kreutzwaldi poolt öeldule midagi olulist uut lisada ning mõned tema arutlused on koguni üsna kahtlase väärtusega. Artikli põhisuund, profülaktika ning põhimõtte *mens sana in corpore sano* (terves kehas terve vaim) rõhutamine, on aga kahtlemata õige.

On avaldatud arvamust, nagu oleks Kunderi poolt koostatud või vähemalt tõlgitud ka aastail 1885—1886 «Meelejahutaja» veergudel ning aastal 1885 eri raamatuna ilmunud «Tervise hoidmise õpetus». See arvamus näib toetuvat ainult sellele, et töö ilmus «Meelejahutajas» sel ajal, mil Kunder oli ajakirja toimetajaks. Kunderi kirjavahetuses ei leidu selle töö toimetajale kuulumise kohta mingisuguseid vihjeid. Kuna pealegi nimetatud töö eesti keelde mugandaja esineb initsiaalide «H. A.» all, siis ei ole tõlke Kunderile omistamisel vähimatki alust.

Ka ilma «Tervise hoidmise õpetuseta» jääb Kunderi loodusteadusliku või selle lähedase ainevallaga tööde hulk üsnagi suureks.

Kunderi töö kooli- ja populaarteadusliku kirjanduse soetamisel ei piirdunud aga kaugeltki ainult loodusteaduste valdkonnaga. Kunder kuulub ka esimeste eesti lastele määratud vene keele õpikute autorite hulka. Oma eelkäijate G. Poromenski, P. Mihkelsoni ja V. Normanni töödega võrreldes tähistas tema õpik ka sel alal teatavat sammu edasi. Vene keeles ning selle keele õpetamise meetodikas ei olnud aga Kunder sel määral kodus kui

⁴³ J. Köleri kiri J. Kunderile 16. VII 1885.

loodusteadustes ning seetõttu on ka töö kvaliteet tagasihoidlikum. Kui loodusteaduslike teoste kohta ilmus ainult kiitvaid retsensioone, siis Kunderi 1883. aastal ilmunud vene keele õpiku kohta tehti üsna teravaid kriitilisi märkusi. Vaatamata esinevatele puudustele väärrib raamat üldiselt siiski positiivset hinnangut. On silmas peetud igapäevase sõnavara õpetamise vajadust ning küllalt hästi jälgitud aine järkjärgulise raskenemise printsiipi.

Vene keele oskuse levitamiseks on J. Kunder koos T. Kuusikuga kaasa aidanud ka M. Salemi 1890. aastal ilmunud ulatusliku eesti-vene sõnaraamatu käsikirja läbi vaatamise ja täiendamise kaudu.

Emakeele õppekirjanduse alal on J. Kunderi teeneks, et ta andis pärast autori surma täiendatult ja parandatult välja eesti omaaegse parima õpiku — C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamatu» esimese osa.

Vastavast kavatsusest kuuleme esmakordselt J. Järve kirjas Kunderile 20. juunist 1886. Järv soovib tööga rutata, et sel teel ette jõuda A. Grenzsteini poolt ettevalmistatavast lugemikust ning tagada Jakobsoni väärtusliku õpperaamatu kasutamine ka venestusaegses koolis. Kunder ilmselt talitaski vastavalt sellele soovitusele ning ühtlasi õnnestus ka lugemiku edasiseks kasutamiseks loa saamine. Jakobsoni «Kooli lugemise raamat» oli aastail 1867—1885 läbi elanud 6 trükki, aastail 1887—1905 ilmus aga neile lisaks veel 9 trükki, mis sisaldasid Kunderi täiendusi.

Oma töö kohta nimetatud teose läbivaatamisel märkis viimane ise: «Siin on lugemise tükkide juures viilitud ja parandatud, mitund täiendatud, mitmed juure pandud ja «Eesti kirjaviisi komissiooni» ühendatud kirjaviisi pruugitud»⁴⁴. Kunder on raamatu varustanud ka lugemispalade alusel teostatavate kirjalike ülesannetega. Samuti on lisatud üksikuid uusi lugemispalasisid. Needki on aidanud raamatu väärtust mõnel määral tõsta. Kunderi enda kirjutatud lood ei kuulu küll parimate hulka, kuid ta on teost täiendanud ka rahvalauludega, katkenditega «Kalevipojast», J. Weitzenbergi «Laksi Tõnise» ja muude väärtuslike luuletuste ning proosalaastudega. Kunder kavatses uues trükis välja anda ka Jakobsoni «Kooli lugemise raamatu»

⁴⁴ C. R. Jakobson, Kooli lugemise raamat. Esimene jagu. Seitsmes, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu, 1887 (tiitellehel 1888), lk. 111.

teise ja kolmanda osa, kuid selle teostamist takistas varane surm. Küll aga arvestati nende uuel väljaandmisel (mis toimus nähtavasti J. Kurriku toimetusel) Kunderi nõuannet koondada teine ja kolmas osa ühte raamatusse.

Kunderil oli kavatsusi õppekirjanduse väljaandmiseks muudelgi aladel. Tema kirjavahetusest M. Veskega selgub, et ta on tõlkinud «Venemaa ajaloo», kuid tema käsikiri on leidnud ebaausat kasutamist ning tema töövaev võõraste nimele kirjutatud. Kirjas Veskele teatab Kunder ka oma tööst eestikeelse psühholoogiaõpiku koostamisel⁴⁵. Seegi jäi aga mingil põhjusel ilmumata.

Olles agaralt tegev eestikeelse õppekirjanduse soetamisel ei keelanud Kunder oma tunnustust ka teiste autorite töödele sel alal. Näiteks avaldas ta kiitva arvustuse J. Kurriku raamatule «Laste arvuvald III»⁴⁶. Kunder kiidab lähtumist õigeist meetodilistest põhimõtetest ja praktilise elu vajadustest.

*

Võitlus igakülgse rahvahariduse eest, Eesti Aleksandri-kooli loomise ning eesrindlike pedagoogiliste, didaktiliste ja meetodiliste printsiipide elluviimise eest, eesti kooli varustamise eest ajakohaste õpikutega — see on tähtis osa Kunderi elutööst. See osa liitus vahetult tema igapäevase kutsealase tegevusega. Kunder oli õpetaja, kes armastas oma kutsetööd ning otsis teid ja võimalusi, kuidas seda teha senisest paremini. Õigusega lausus M. Vares oma kõnes Kunderi haul: «Aga kõige pealt on ta meie noore sugu kasvatamise eest eeskujulikult hoolt kandnud, teades, et selles rahvuse kõige kindlam olu ja elu päris põhi on...»⁴⁷.

Siiski moodustab pedagoogiline tegevus ja populaarteaduslike teadmiste levitamine Kunderi mitmepalgelisest elutööst vaid ühe lõigu.

⁴⁵ J. Kunderi kiri M. Veskele 4. X 1883.

⁴⁶ «Sakala» lisa 1884, nr. 20.

⁴⁷ «Valgus» 1888, nr. 20.

III

KUNDER AJAKIRJANIKUNA JA KIRJAKEELE ARENDAJANA

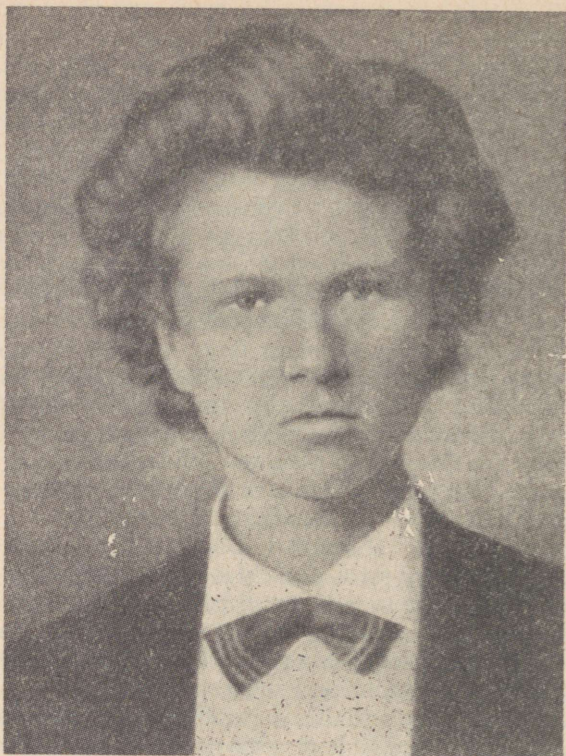
Võitluses eesti rahvusliku liikumise programmi elluviimise eest ning rahvahulkade teadlikkuse tõstmisel ja nende poliitilisel aktiveerimisel etendas suurt osa ajakirjandus. Seetõttu olid peaaegu kõik eesti XIX sajandi teise poole tähtsamad kultuuritegelased ühtlasi ajakirjanikud. Ka Kunder ei moodustanud erandit.

Ajakirjandus oli tähtsaim tribüün, mille kaudu mitmekülgne kultuuritegelane avaldas oma töid. Ka mitmed Kunderi tähtsamad teosed, nagu näidend «Kroonu onu» ja kirjanduslooline uurimus «Eesti kirjandus, koolile ja kodule», ilmusid kõigepealt osade kaupa ajakirjanduse veergudel ning alles hiljem eri raamatutena.

Kunderi ajakirjanduslikud esinemised annavad läbilõike tema elutöö paljudest sektoritest: siin avaldas ta niihästi oma ilukirjanduslikku loomingut kui ka mitmesuguseid populaarteaduslikke kirjutusi, retsensioone, pedagoogilisi ja folkloristlikke artikleid ning muid töid. Ühtlasi on Kunderi kaastööd ajalehtedele ja ajakirjadele ning tema tegevus ajakirja «Meelejahutaja» toimetajana tema demokraatliku meelsuse kujukaiks näitajaiks.

Poliitiliselt selgeilmeline oli juba Kunderi nime esmakordne esinemine ajakirjanduses. Nimelt ilmus «Eesti Postimehes» 17. mail 1872 «Tänu tunnistus gümnasiumi kooliõpp. herra C. R. Jakobsonile», milles Jakobsoni tänatakse heade õpikute ning samuti eesti talurahva huve silmas pidava populaarteadusliku teose «Teadus ja seadus põllul» avaldamise eest. Sellele tänuavaldusele on teiste seas alla kirjutanud «J. Cunder, kooliõppiija».

Ka Kunderi esimesed ajakirjanduslikud kaastööd ilmusid J. W. Jannseni «Eesti Postimehe» veergudel. Tema

Noor Kunder.

luuleloomingi hakkas siitkaudu avalikkuse ette jõudma. Jubä 70-ndate aastate algupoolel ei jaganud Kunder Jannseni poliitilisi vaateid ning astus nende vastu aktiivsesse võitlusse, kuid muude avaldamisvõimaluste puudumine sundis esialgu veel kasutama Jannseni ajalehte.

C. R. Jakobsoni «Sakala» ilmumahakkamisega 1878. aastal muutus olukord üsna põhjalikult. Kunderi kirjutused hakkasid nüüd ilmuma peamiselt selles ajalehes. Kirjas M. Veskele 30. detsembrist 1880 märkis Kunder, et «Eesti Postimehele» on ta edaspidi valmis kaastööd tegema ainult sel juhul, kui selle toimetajad loobuvad Harry Jannseni poolt propageeritud «baltluse»-poliiti-

kast, s. o. Baltimaade elanikkonna kõigi klasside ja kihtide huvide ühtsuse jutlustamisest, ning C. R. Jakobsoniga ära lepivad. Ka teistele isikutele, näiteks Peeter Jakobsonile, on Kunder soovitanud kaastöö tegemist ainult «Sakalale». Varsti pärast C. R. Jakobsoni surma, kui «Sakala» oli kaotanud oma senise poliitilise tähtsuse, kirjutas Kunder 17. septembril 1882. a. eesti rahvusliku liikumise väljapaistvaima juhi võitluskaaslasele M. Veskele kirja, milles ta soovitas, et see asutaks Peterburis uue eestikeelse ajalehe.

80-ndate aastate algul oli ka Kunderil endal olnud kavatsus uue ajalehe asutamiseks. Selle peamiseks ülesandeks pidi tema kavatsuste kohaselt olema vastukaalu loomine senistele Eestimaa kubermangus ilmunud eestikeelsetele ajalehtedele — «Ristirahva Pühhapäva Lehele» ja «Tallinna Sõbrale» —, mis mõlemad täiel määral teenisid tagurlust. Nähtavasti väikekodanliku Rakvere mõjul ei kiitnud aga Kunder siiski täielikult heaks C. R. Jakobsoni «Sakala» võitlustaktikat. Kirjas J. Hurdale 18. märtsist 1880 märkis ta, et tema ajaleht peaks olema «ei mitte nii ülearu julge kui Sakala ega ka nii kartlik kui Eesti Postimees».

Et Kunderi poolehoid vaatamata mõnedele kõhklustele taktika suhtes kuulus ikkagi «Sakalale», näitab muuseas tema osavõtt selle ajalehe vastaste ründamisest. Ühest Kunderi käsikirjalisest ja väljalõikelisest töödekogust⁴⁸ selgub, et tema kirjutatud on mõned C. R. Jakobsoni «Sakalas» ilmunud «Nalja Mardi ja Kalja Pärdi» lood.

Selle nime all «Sakalas» esinenud rubriik andis teravaid herilasepisteid balti paruneile ja häbimärgistas nendega kokkulepet sobitavaid eesti rahvusliku liikumise kodanlik-klerikaalse suuna tegelasi. «Nalja Mardi ja Kalja Pärdi» pistetel oli küllalt suur löögijõud, see rubriik kujunes rahva hulgas populaarseks ning poliitiliste vastaste poolt kardetuks. Kunder omalt poolt ründas selles rubriigis peamiselt «Sakala» uut vaenlast — 1880. aasta lõpul Rakveres ilmuma hakanud M. Lindenbergi «Valgust» — ning «Eesti Postimeest», mille toimetajaiks olid pärast J. W. Jannseni haigestumist Harry Jannsen ja A. Grenzstein.

Pärast C. R. Jakobsoni surma kujunes Eesti kõige radi-

⁴⁸ KM KO, f. 66, m. 5, s.-ü. 2.

kaalsemaks poliitiliseks ajaleheks J. Järve «Virulane» (1882—1888). Ka Kunder asus kaastöö tegemisele sellele ajalehele. Selle kõrval kirjutas ta aga ka A. Grenzsteini tol ajal veel ilma kindla poliitilise suunata «Oleviku»⁴⁹ ning veelgi suuremal määral venestusmeelse J. Kõrvi «Valguse»⁵⁰ veergudel. Eelkõige just koostöös J. Kõrviga kajastubki reaktsiooniliste joonte sissetung Kunderi vaa-dettesse 80-ndatel aastatel.

Ajalehtede kõrval tegi Kunder kaastööd ka mitmete ajakirjadele. Tema kirjutusi ilmus näiteks M. Veske suure progressiivse tähtsusega ning vene kultuuri saavutusi laialdaselt tutvustanud ajakirja «Oma Maa» lehekülgedel. Kui 1887. aastal hakkas ilmuma L. Suburgi kirjanduslik perekonna-ajakiri «Linda», hakkas Kunder ka selle kaastööliseks. Samuti on Kunder kaastöid teinud ka K. A. Hermanniga «Laulu ja Mängu Lehele».

Pidevalt jäi aga päevakorradele enda toimetada oleva ajalehe või ajakirja soetamine. Pärast ebaõnnestunud taotlust poliitilise ajalehe väljaandmise loa saamiseks tekkis kultuuriküsimusi käsitleva ajalehe loomise kavatsus. Reali-seerumata kavatsuste hulka kuulus ka puhtpedagoogilise ajalehe väljaandmine.

Kunderi soov saada ajalehe või ajakirja toimetajaks täitus 1885. aastal. Tal võimaldus asuda pärast mitmeaastast seisakut uuesti ilmuma hakanud ajakirja «Meelejahutaja» toimetaja kohale.

See esimene eesti kirjanduslik ajakiri saavutas energilise kultuuritegelase juhtimisel oma aja kohta küllalt kõrge taseme. Selles avaldati väärtuslikke ilukirjanduslikke palasid, käsitleti kultuuriküsimusi, avaldati mitmesuguseid lugejate silmaringi laiendavaid populaarteaduslikke materjale. Suure populaarsuse omandasid rubriigid «Kultuura lugu», «Rahvaste elust», «Ajalugu», «Loodusest» ja «Perekonna elu». Rubriigis «Kultuura lugu» oli seatud ülesandeks näidata «kudas inimesed uusi mõtteid sünnitanud, uusi asju ülesse leidnud, kudas haridus siin ja seal aset leidnud, kudas linnad tõuusnud ja langenud, kudas käsitöö etc. edenenu»⁵¹. Rubriigis «Perekonna elu»

⁴⁹ A. Grenzstein oli 1882. aastal lahkunud «Eesti Postimehe» toimetaja kohalt ning ellu kutsunud uue ajalehe «Olevik».

⁵⁰ Samal 1882. aastal oli J. Kõrv omandanud Lindenbergi «Valguse».

⁵¹ «Meelejahutaja» 1885, nr. 20, lk. 101.

käsitles Kunder mehe ja naise vahekorda perekonnas ning andis ühtlasi juhiseid mitmeis praktilistes majapidamisküsimustes. Eraldi väärrib nimetamist, et vene kirjandusklassika ning Venemaa looduse tutvustamisel 80-ndail aastail on Veske «Oma Maa» kõrval suurimad teened Kunderi «Meelejahutajal».

Ajakirja levik ei olnud siiski kuigi laialdane ning peagi kerkis selle väljaandmisel majanduslikke raskusi. Need ei suutnud aga Kunderit heidutada. Ajakirja toimetamisest loobus ta alles seoses õpingute jätkamise ning Eestist lahkumisega. Ka Venemaal viibides tegi ta aga eesti ajalehetele ja ajakirjadele tõhusat kaastööd.

*

Publitsistina ja kirjanikuna pidi Kunder hoolitsema eesti keele kui väljendusvahendi arendamise eest. Eriti teravalt kerkis see ülesanne aga seoses eestikeelse õppe- ja populaarteadusliku kirjanduse väljaandmisega. Tähtsaim sel puhul kerkinud raskus oli eestikeelse teadusliku terminoloogia äärmine puudulikkus. Kunder oli sellest täiel määral teadlik ning märkis juba 1874. aastal: «Tahab rahvas edasi, siis ei või tema keel uue asjade juures mitte tagasi jääda»⁵². Varsti pärast seda, oma esimeste loodusteaduslike tööde koostamisel, kohtas autor teaduslike oskussõnade puudumisest tingitud raskusi ka oma praktilises töös. Ta kirjutas nüüd (saksakeelses kirjas) Veskele: «Erilist vaeva valmistas mulle objektide puudulik tähistamine eesti keeles»⁵³.

Kaebused terminoloogiliste raskuste üle kordusid peaegu iga uue loodusteadusliku teose avaldamise puhul. Kuid Kunder ei jäänud passiivseks kaebajaks, vaid asus tekkinud raskuste sihikindlale ületamisele. Eestikeelse loodusteadusliku terminoloogia loomine on ala, kus Kunderil on jällegi olulisi saavutusi. Loodusteadlane G. Vilbaste on keele rikastamist loodusteaduslike oskussõnadega pidanud koguni Kunderi tähtsaimaks teeneks eesti kultuuriloos. Loomulikult ei osutunud kõik Kunderi terminoloogilised ettepanekud otstarbekohaseiks ega tulnud kestvalt kasutusele, kuid tema vahendusel eesti keeles juur-

⁵² «Eesti Postimees» 1874, nr. 41.

⁵³ J. Kunderi kiri M. Veskele 1. XI 1876.

dunud oskussõnade arv on üsna suur. Nende hulgas oli ka palju niisuguseid, mis olid küll juba varem kellegi teise poolt kasutusele võetud, kuid muutusid üldtuntuiks alles Kunderi loodusteaduslike teoste kaudu.

Kunderi teoste keel sai üldiselt hea arvustuse osaliseks. Nii kirjutas «Eesti Postimehe Lisaleht ehk Jututuba» Kunderi «Looduse õpetuse» I osa puhul: «Keele poolest on raamat täiesti kiiduväärt, keel on puhas, selge Eesti keel, ilma võera sõnakäänudeta, mis teistes Eesti raamatutes liiga palju leitakse. Õpetatud keele sõnad ehk õpetuses tarvitatud kunstsõnad on osavusega tehtud ja kokkukorjatud...»⁵⁴.

Keele alal jõudis J. Kunder ka üsna õigeile teoreetilistele seisukohtadele. Näiteks astus ta õigusega vastu K. A. Hermannli liigsele purismile. Viimane oli soovitanud saksakeelset «Stunde» meenutava sõna «tund» asemel kasutada «viiv». Kunder kirjutas sel puhul: «Minu arvates ei oleks mitte väga hädalt tarvis, et meie oma keele rikastamise ja puhastamise juures just neid sõnu välja heidame, keda vanast juba pruukima hakatud, ehk olgu siis, et nad koguni inetumad on... Kõige pealt on tarvis, et meie neid sõnu sünnitama hakkame, mida uute asjade ja aimude nimetamiseks tarvis on, ehk neid sõnu rahvale meelde tuletame, mis Eesti keeles juba olemas on, aga sealt mitte kirjakeelde ei ole tulnud»⁵⁵.

Seega väljendas Kunder põhimõtteid, millele ei vaidle vähimalgi määral vastu ka nõukogude keeleteadlased.

Oma teoreetilisi tõekspidamisi praktikas rakendades arvustas Kunder üsna teravalt M. J. Eiseni ja K. A. Hermannli tööde keelt. Esimese põhimõtted tõlkimise alal, eelkõige eesti keele omapära arvestamise vajaduse, kiitis arvustaja heaks, kuid näitas, et Eisen ise on sageli nende vastu patustanud. Hermannli kirjutuste keeleline analüüs on poleemilist laadi ning seostub tema suures osas põhjendamata kallaletungidega Kunderi keeelistele harrastustele.

Viimaste tähtsusest kõneleb muu kõrval asjaolu, et Kunder oli nende seas, kes tegid ettepaneku ortograafia küsimuste otsustamiseks kokku kutsuda eesti kirjanike kongress. Peagi võis Kunder teatada, et Eesti Kirjameeste Seltsis on valitud 22-liikmeline «eesti kirjaviisi ühenda-

⁵⁴ «Eesti Postimehe Lisaleht ehk Jututuba» 1877, nr. 44.

⁵⁵ «Valgus» 1886, nr. 49.

mise komitee». Ka tema kuulus selle liikmete hulka. 26. augustil 1886 pidas see komisjon oma koosoleku. Võeti vastu otsused eesti ortograafia normeerimise kohta. Neist otsustest ei jäänud hiljem küll kuigi palju püsima, kuid eesti keele arengu seisukohalt oli sellel koosolekul siiski teatav tähtsus.

Oma seisukohti keeelistes küsimustes ei pidanud Kunder sugugi eksimatuiks ega vääramatuiks. Kui talle selgitati mõne tema senise arvamuse ebaõigsus, oli ta otsekohe valmis sellest loobuma. Tähtsaimaks autoriteediks keeeliste probleemide alal oli talle M. Veske. Kuid viimasegi seisukohti ei pidanud ta tingimata ainuõigeiks. Tõe selgitamiseks arvamuste võitluses luges Kunder väga soovita vaks, et eesti keele normeerimise küsimustes toimuks laialdane diskussioon. Oma kirjutuses «Sõnake keele kasutamise kohta»⁵⁶ tegi ta ettepaneku, et eesti ajalehed keeleküsimustele järjekindlalt ruumi pühendaksid ning nende arutamiseks eri rubriigi avaksid. See ettepanek ei realiseerunud aga kuigi suures ulatuses.

Kunder võitles lugupidava suhtumise eest keelekultuurisse. Keelt käsitles ta tähtsa relvana eesti rahvusliku kirjanduse ja teaduse arendamisel. Ta võitles sõna oskusliku rakendamise eest. Kõnekultuuri tõstmiseks pidas mitmekülgne kultuuritegelane muu seas vajalikuks, et ilmuksid eestikeelsed loogika ja retoorika õpperaamatud. Ta nõudis lugejaile või kuulajaile ligemale pääsemiseks ühtlasi kunstiliste kujundite rakendamist. Ka Kunder ise kasutas enda peale võetud sotsiaalpedagoogiliste ülesannete täitmiseks, s. o. rahva harimiseks ja demokraatliku meelsuse kasvatamiseks, ka oma ilukirjanduslikku loomingu.

---

⁵⁶ «Valgus» 1886, nr-d 49 ja 50.

IV

KUNDERI TEGEVUS EESTI KIRJAMEESTE SELTSIS NING FOLKLOORI ALAL

Eesti kultuurielu keskuseks XIX sajandi 70-ndail ja 80-ndail aastail oli kahtlemata Eesti Kirjameeste Selts. Ka Kunder võttis selle tegevusest aktiivselt osa. Selts andis talle tribüüni mitmeteks suulisteks esinemisteks, avaldas lühemaid kirjutusi oma aastaraamatuis, kirjastas Kunderi «Eesti muinasjutud» ning võttis rea tema teisi töid oma toimetuste numbri alla, andes neile sellega suurema autoriteedi. Lisaks võib arvestada, et kokkupuuted ja mõttevahetused seltsis virgutasid teda vaimsele tööle ning andsid uusi ideid. Kuna aga Kunder seltsi asukohast — Tartust — enamasti eemal viibis, siis ei saa nende kaudselt mõjuvate momentide osatähtsust kuigi suureks hinnata. Kunder oli eelkõige vaikne töömees, ta ei hiilanud oma organisatorlike võimetega, seetõttu ei ole ka tema osavõtt seltsi tegevusest — vaatamata sellele, et ta oli seal pikeemat aega asepresidendiks — kuigi ulatuslik. Kordagi ei leia me Kunderit seltsi tegelaste rühmafotodelt. Siiski põlvneb temalt mitmeid algatusi ning eelkõige aitas Kunder eesti kultuuri arendada oma loova tööga, mis toimus peamiselt Rakveres kirjutuslaua taga. Sellega on ta Eesti Kirjameeste Seltsi eesmärkide saavutamiseks kahtlemata rohkem kaasa aidanud, kui see oleks olnud võimalik ainult organisatsiooniliste ülesannete täitmisega.

Ometi on Kunderi isik Eesti Kirjameeste Seltsi sisevõitlustes ka ilma tema enda suurema organisatoorse aktiivsusetä küllalt olulist osa etendanud. See on tingitud asjaolust, et pärast C. R. Jakobsoni ja Fr. R. Kreutzwaldi surma oli Kunder kahtlemata väljapaistvaimaid literaate, kellest ei saadud seltsi juhtivate ametikohtade täitmisel kuidagi mööda minna. Poliitiliselt suunalt tähistas tema

nimi Jakobsoni traditsioonide jätkamist. Ühtlasi seostati Kunderi kui tõelise kirjanikuga (vastandlikult H. Treffnerile) lootusi seltsi sisulise töö süvendamiseks.

On iseloomulik, et Kunderi esmakordne valimine seltsi eestseisusse toimus samal koosolekul 1881. aasta augustikuus, kus C. R. Jakobson valiti seltsi presidendiks. See koosolek tähistas eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna otsustavat võitu kodanlik-klerikaalse üle. Kunder sai esialgu tagasihoidliku laekuri abi ja veidi hiljem raamatukoguhoidja abi koha. Kuid juba vähem kui aasta pärast, üsna varsti pärast Jakobsoni surma, juunis 1882, valiti Kunder seltsi teiseks abipresidendiks. Seda ametikohta täitis ta kuni oma surmani. Edasised võitlused toimusid aga tema edutamise ümber presidendiks või vähemalt esimeseks abipresidendiks.

Juba kohe pärast C. R. Jakobsoni surma hakkasid Eesti Kirjameeste Seltsi tegevuses ilmneva mõõnanähtused. Selle sügavamad põhjused peituvad klassivastuolude teravnemises eesti kodanlikus rahvuses ja rahvusliku liikumise allakäigus. Väliselt aga näis, nagu oleks allakäigus süüdi seltsi uus president M. Veske, kellel polnud kaugeltki niisugust autoriteeti ja organisaatorlikku talenti nagu tema eelkäijal. Nii tekibki rahulolematuus Veskega, hakatakse soovima tema lahkumist presidendi kohalt ning kõneldakse seoses sellega ka Kunderi edutamisest.

Veske tegelik lahkumine presidendi ametist toimus aga alles seoses tema nimetamisega Kaasani ülikooli õppejõuks ning Volga äärde elama asumisega 1886. aastal. Ta hakkas endale nüüd ise järglast otsima ning kirjutas Kunderile: «Mina ja nagu ma selgeste tean ka mitu teist sooviksime sind Kirjameeste präsidentiks. Sina oled jo selleks palju süntsam kui Hugo (Treffner), oled ju päris tõeste kirjamees, kuna Hugo tembutaja on...»⁵⁷ Kunderi kandidatuuri pooldasid ka mitmed teised eestseisuse liikmed. Siiski kadus see peagi päevakorrast. Selle põhjuseks oli asjaolu, et samal 1886. aastal asus ka Kunder ise, nagu varem nimetatud, enesetäiendamise otstarbel ajutiselt Kaasaniisse elama. Senist presidenti, kelle lahkumise põhjuseks oli töö Kaasani ülikoolis, ei saanud ju asendada isik, kes samasse õppima siirdus! Ja nii kerkib isegi küsimus Kunderi lahkumisest abipresidendi kohalt. Seda siiski ei toimu. Oma

⁵⁷ M. Veske kiri J. Kunderile 7. VI 1886.

sõprade pealekäimisel loobub Kunder lahkumisavalduse esitamisest. Kardeti, et tema tagasiastumise korral võidaks abipresidendiks valida K. A. Hermann, kelles mitmed Kunderi sõbrad nägid poliitilist vastast, kodanlik-klerikaalse suuna pooldajat.

Nii valiti Eesti Kirjameeste Seltsi presidendiks siiski «tembutaja» Hugo Treffner. Oma tegevusega sellel kohal ei suutnud ta aga õieti kedagi rahuлдada. Seetõttu kerkib juba aasta pärast uuesti küsimus presidendi ümbervalimisest. Ja uuesti nimetatakse väarikaima kandidaadina J. Kunderit. Seekord on tema esilenihutajaks radikaalsete vaadetega Jaak Järv. Viimane kirjutas: «Kui ka J. Kunderit valida ei saaks oľema, siis ei teaks mina ning vististe ka mitugi teist mitte kellelegi healt anda, sest meie seltsis ei oleks siis enam kedagi ühtegi, keda veel valida maksaks, kellest vähegi meie rahva tähtsama seltsi paremale korrale juhtijat võiks loota ehk saada... Meie selts ja temaga kõik meie kirjandus ja isamaa asi saaks ikka kurvemasse olusse langema kui lähemal valimisel mitte võimalikult tublit meest, nimelt tublit kirjamest esimeheks ei saaks valitud»⁵⁸. Loomulikult soovitas Järv Kunderi presidendiks valimist ka oma ajalehes.

Siiski ei saanud see valimine ka seekord teoks. Seltsi konservatiivsete ja tsaristlikele venestussurvele järeleandmisele kalduvate liikmete seas muutus Kunder just soovitusel tõttu poliitiliselt radikaalse Järve ja tema «Virulase» poolt mittevastuvõetavaks. Seevastu teist osa seltsi liikmetest, neid, kes taotlesid vastupanu avaldamist venestussurvele, pahandas Kunderi tihe koostöö J. Kõrvi ja teiste kuberner Šahhovskoi soosikutega. Neil asjaoludel ei saanud Kunderi kandidatuur presidendi kohale seltsi liikmete seas vajalikku enamust. 4. jaanuaril 1888 toimunud üldkoosolekul valiti H. Treffner teistkordselt presidendiks. Ei õnnestunud ka Kunderi edutamine esimeseks abipresidendiks, küll aga kinnitati ta üksmeelselt uuesti teiseks abipresidendiks.

Kunderi tollaegset seisundit Eesti Kirjameeste Seltsis iseloomustas ajaleht «Olevik» järgmiste sõnadega: «Kunder on küll Kirj. Seltsi abiesimees, aga ta elab Seltsi asupaigast kaugel ja ei või Seltsi asjaajamisest palju osa võtta. See on teiste käes. Meie ei tea ka põhjust olevat selleks

⁵⁸ J. Järve kiri J. Kunderile 7. XII 1887.

arvamiseks, et Kunder Kirj. Seltsi praeguse elu oluga kõigiti rahul oleks, nagu ka teiselt poolt mõned Kirj. Seltsi asjatoimetajad Kunderiga kaugeltki igas asjas rahul ei olnud, ehk küll Kunder üks kõige tegevamatest Seltsi liikmetest on»⁵⁹.

Eesti Kirjameeste Seltsi ja selle eestseisuse liikmena tegi Kunder seltsile mitmeid ettepanekuid selle tegevuse aktiveerimiseks, millest tunduv osa ka ellu viidi (ettepanekud sammudeks eesti keele kirjaviisi normeerimise otstarbel, reaks ettekanneteks seltsi koosolekul jt.). Realiiseerimata jäi aga 1886. aastal tehtud ettepanek eesti esimese teadusliku sisuga ajakirja asutamiseks. Nimelt soovitas Kunder seoses Veske lahkumisega «Oma Maa» toimetaja kohalt võtta see populaarne ajakiri Kirjameeste Seltsi kätte ning anda sellele, erinevalt ajakirja senisest laadist, täiel määral teaduslik suund.

Suure hoolikusega suhtus Kunder Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatute toimetamise ja nende avaldamiseks sissetulnud artiklite retsenseerimisse. On olnud kaebusi selle kohta, et tema tegevuses aastaraamatute toimetamisel on esile tulnud teatav omavoli. Seegi seletub aga lihtsalt Kunderi sooviga läbi viia seisukohti, mille õiguses ta oli veendunud, ning sellega kaasa aidata aastaraamatute sisulise taseme tõstmisele. Tuleb ju arvestada, et Eesti Kirjameeste Seltsi ringkondades väljendati mõnikord kirjanuse ja kultuuri küsimustes ka küllalt võhiklikke arvamusi.

Kunder võttis endale Eesti Kirjameeste Seltsi võidupeol 19. juulil 1887 peakõne pidamise ülesande. Ta püüdis selles kõnes näidata, «mill viisil Eesti rahvas ühes oma parteiliste lugejatega seda seltsi meeles pidama piaks ja tema auu eest seisma»⁶⁰. Kunder väljendas arvamist, et «niisugust seletust on nüüd väga tarvis... Pidus kõnes on kõige parem seda ära ütelda, mis seltsi takistab etc.».

Kuivõrd südamelähedane oli Kunderile Eesti Kirjameeste Selts, ilmneb samuti sellele luuletuste pühendamises. Kirjameeste Seltsile oli pühendatud juba Kunderi esimene trükis avaldatud luuletus, milles ülistatakse julgust ning kindlat väljaastumist oma töökspidamiste eest. See luuletus ilmus «Eesti Postimehe Lisalehes» 1872,

⁵⁹ «Olevik» 1887, nr. 37.

⁶⁰ J. Kunderi kiri H. Treffnerile 17. VI 1887.

nr. 25. Hiljem, seoses seltsi X aastapäevaga, lõi Kunder luuletuse «Eesti laul», mis leidis trükivalgust seltsi aasta-
raamatus 1881. aastal.

Niisuguste patriootiliste luuletuste puhul tuli aga autoril oma õpetajakoha säilitamise huvides sageli loobuda oma täie nime tarvitamisest. 31. oktoobril 1881 Eesti Kirjameeste Seltsi eestseisuse nimele saadetud ning nähtavasti Veskele üleandmiseks mõeldud kirjas märgib Kunder (viidates oma tööle õpetajana): «Mina ei ole mitte prii mees, ning sa tead isegi, kust king kitsas on».

*

Eesti Kirjameeste Seltsiga on tunduval määral seotud ka Kunderi tegevus rahvaluule kogumise ja selle läbitöötamise alal. Oma tegevuse selles lõigus kujunes ta peamiselt Kreutzwaldist lähtunud taotluste jätkajaks.

Samuti kui Faehlmann, Kreutzwald, Jakobson ja mitmed teised tolleaegsed progressiivsed kultuuritegelased, hindas ka Kunder rahvaluulet eelkõige kui eesti rahva loominguvoime ja vaimse suuruse tunnistajat. Ta kirjutab: «Üks metsline rahvas ei või mitte niisugusi luuletusi ilmale tuua nagu Eesti rahvas seda on teinud. Niisuguste luuletuste sünnitamiseks on üht valmivat vaimu tarvis; niisugused luuletused on ühe kultuura elu tõsisemad tunnused»⁶¹.

Kunderi folkloristlikud huvid hakkasid ilmnema üsna varakult. Juba kreiskooliõpilasena pidas ta Viljandi Põllumeeste Seltsis 19. aprillil 1872 kõne rahvaluule üle, milles ta näitas selle tekkimise tingimusi, liikidesse jagunemist ja vormitunnuseid ning rõhutas rahvaluule kogumise tähtsust. Kunder selgitas, et suurem osa rahvaluulest on sündinud balti parunite ränga ikke all ja väljendab eesti talurahva olukorda, tema püüdlusi ja taotlusi. Lähemalt käsitles kõneleja rahvalaule ja rahvajutte, analüüsis alliteratsiooni tähtsust eesti rahvalaulus ja rahvajuttude motiivistiku algupära küsimust. Rahvaluule kogumise tähtsuse kohta märgiti ettekandes: «Soovitav ja väga kiiduväärt oleks oleval, kui Eesti kirjamehed seda kallist mälestust ja vara, mitte muru põue ei laseks uinuda. Praegune aeg lubab meile veel väga hästi neid vana päevade mälestuse varemeid kokku ehitada ja ülleshoidmiseks kokku seada.

⁶¹ «Meelejahutaja» 1886, nr. 27.

Tulev aeg aga surmab neid rahva seest koolide ja rahva kõrgema kõrra peale saamise läbi teadustes ja kunstides, siis võib ometi veel mõni oma surnute usku ja elu viisi raamatutest kuulda ja oma mulla põues uinuva isade vägevat vaimu nendest välja imeda»⁶².

Taolisi mõtteid väljendas Kunder hiljem veel korduvalt ning asus ka ise rahvaluulet koguma ja uurima. Ta nõudis austavat suhtumist rahva vaimsesse loomingusse. Kui J. V. Jannsen ja mõned teised mõisnikega koostöös olevad klerikaalid seda halvustasid, siis kirjutas Kunder: «Kui nemad ise mõistaks järele mõttelda, siis täaksid naad väga hästi, et naad ühe müüri alt, kelle pääle nende vanemate vaimu koda on ehitatud, mulda välja kraabivad, et müür ennem maha langeks, aga missuguse töö juures naad ära unustavad, et naad sagest isi kergeste ühe maha langeva müüri kivi ala uinuma jääda võivad»⁶³.

Rahvaluule kogumise üleskutse oli Kreutzwald juba 1843. aastal avaldanud. 1871. ja 1876. aastal saadeti laiali J. Hurda vastavasisulised rahva poole pöördumised. 1878. aastal kordas üleskutset — ning juba suurema eduga — Eesti Kirjameeste Seltsi eestseisus. Rahvaluule kogumise tööd juhtis seltsis esialgu J. Hurt. Pärast tema lahkumist 1881. aastal langes see ülesanne Veske ja Kunderi õlgadele. Veske kogus rahvalaule, Kunder keskendus peamiselt muinasjuttude kogumisele. On teateid samuti selle kohta, et Kunder on kogunud andmeid eesti vanade rahvuslike pühade ja nendega seotud tavade, vanade ebausukommete ja muu üle. Muistseid eesti võidupidusid ja võidumänge käsitles ta ka oma kõnes Eesti Kirjameeste Seltsi võidupeol 19. juulil 1887.

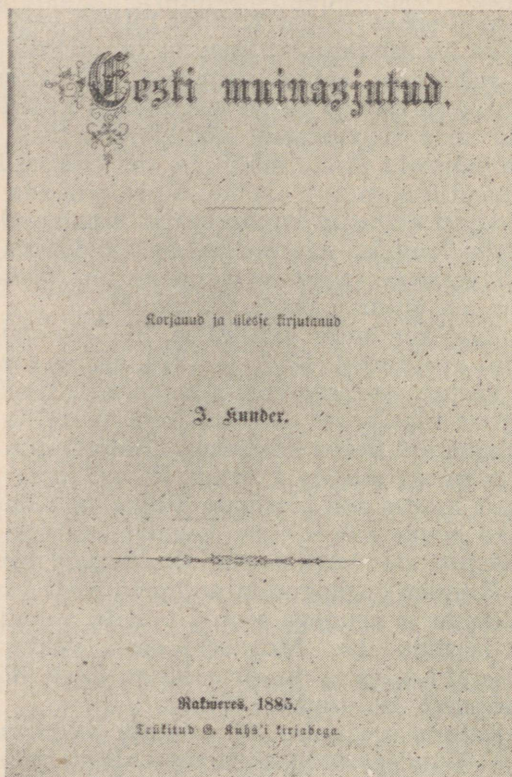
Muinasjuttude kogumise töö esialgse tulemusena ilmus 1885. aastal Kunderi muinasjutukogu «Eesti muinasjutud». Raamat sisaldab 54 muinasjuttu ja muistendit. See töö kuulub väheste vahetult Eesti Kirjameeste Seltsi kirjastusel ilmunud väljaannete hulka.

Oma kogusse on Kunder võtnud arvukalt niisuguseid muinasjutte, milles väljenduvad rahva kombed ja tema psühholoogiline tarkus. Ühtlasi kujutavad Kunderi kogutud muinasjutud ilmekalt sotsiaalseid vastuolusid, näita-

⁶² Käsikiri «Rahva luuletuse üle». KM KO, f. 55, m. 4; s.-ü. 22.

⁶³ Käsikiri «Kirjutus Eesti rahvalaulude üle». KM KO, f. 66, m. 4, s.-ü. 28.

vad töötava talurahva laiade hulkade rõhumist. Nagu muinasjuttudes tavaline, kajastuvad neis sageli veel feodalistile omased sotsiaalsed vahekorrad. Näiteks väljendub muinasjutus «Laadahobune» selgekujuliselt feodaalseist

suhetest tingitud ebavõrdsus ning rahva viha mõisnike vastu. Kogus leidub aga ka mitmeid muinasjutte, mis toovad esile sotsiaalse ebaõigluse säilimise kapitalismi olukorras. Niisugustes muinasjuttudes on kuningad tavaliselt asendunud rikaste kaupmeestega, mõisnikud rikaste taluperemeestega.

Muinasjutud paljastavad raha võimu ja väljendavad lihtinimeste püüdlusi paremale elule. Eriti ilmekalt toi-

mub see imemuinasjuttudes, mis moodustavad Kunderi muinasjutuvalimiku üsna suure osa. Töötavate hulkade soov saada ise enda loodud rikkuste kasutajaks ning oma rõhujatele kätte maksta nähtub mitmetest muinasjuttudest. Muinasjutus «Ahjualune» on rahva tahte teostaja kehastatud ahju alt tulnud väikeses mehikeses. Sügav ideelisus on siin ühendatud mõjuva kunstilise vormiga. Teiste paremate imemuinasjuttude näidetena võiks esile tõsta muinasjutte «Pääsuke», «Kaupmehe tütar ja karjapoiss», «Suur Peeter ja väike Peeter», «Südi sõsar», «Rikas vend ja vaene vend». Mainimist väärib samuti muinasjutt «Vaene laps ja talutütar», milles on rakendatud rahvalaululisi elemente.

Teise suurema rühma Kunderi muinasjuttude seas moodustavad loomamuinasjutud. Eriti palju on nende hulgas hundiga seotuid. Nendeski muinasjuttudes kajastub kaudselt võitlus sotsiaalse õigluse eest. Näiteks seletatakse hundi murdjategevust sellega, et talle on leiva asemel kivi antud («Hundi söök»).

Kolmandaks vääriavad Kunderi muinasjuttudest tähelepanu mitmed olustikulised muinasjutud («Mis soos sündis», «Vigur rehepapp» jt.) ning rahvasuust korjatud Kavala Hansu ja Vanapagana lood. Enamasti iseloomustab neid sõnastuse ökonoomsus. Sotsiaalsed vahekorrad astuvad neiski küllalt kujukalt esile. Vanapagan lausub pojale: «Noh, mis ma sulle ütlesin! Teumeestega ei maksa midagi tegemist teha, olgu siis mõne kubja või kiltri või opmaniga». («Vanapagan pojaga».)

Omaaegses arvustuses reageeriti Kunderi «Eesti muinasjuttudele» vägagi soojalt. «Valgus» kirjutas: «Mis raamatu enese kohta veel ütlen, on see, et ta üks tähtsamatest ilukirjanduse töödest on, mis iial Eesti keeles kirjutatud. J. Kunderi kõneviis, nagu tema alguskirjadest tuttav, on väga elav, rahvalik ja täis vaimu... Selle raamatu kirjutaja tööst on kõige ülem see, et ta nii mõnusalt iga sõna järele kirjutab, nagu see rahva suus kõlab. Just see annab ka raamatulle keele ilu ja puhtuse»⁶⁴. Umbes taoline oli ka teiste ajalehtede ja ajakirjade vastukaja teose ilmumisele.

Mõne aasta pärast tekkis aga sellesse kiiduhälte koori üsna terav dissonants. Kodanlik-natsionalistlikes ringkon-

⁶⁴ «Valgus» 1884, nr. 50.

dades hakati Kunderile ette heitma, et olles oma kogu nimetanud «Eesti muinasjuttudeks», on ta sellesse siiski võtnud üsna mitmeid niisuguseid muinasjutte, mis sisaldasid rahvusvahelisi rändmotiive ning on seetõttu lähedasel kujul tuntud ka teistele rahvastele. Säärane kriitika pääses kodanlik-pastorliku Eesti Üliõpilaste Seltsi väljaandesse⁶⁵. Sisuliselt olid need etteheited tõsisemalt põhjendamata, sest kõigi rahvaste muinasjuturepertuaaris leidub rahvusvahelisi rändmotiive üsna ohtralt ning nende kasutamine ei hävita kaugeltki muinasjutu töötluse rahvuslikku omapära. Seetõttu oli õigus ajalehes «Valgus»⁶⁶ kirjutanud autoril, kes võttis Kunderi töö oma kaitse alla. Nagu nähtub «Postimehes» 1899. aastal ilmunud retsensioonist⁶⁷, on ka Eesti Üliõpilaste Seltsi ringkonnades hiljem loobunud põhjendamatuist pretensioonidest Kunderi muinasjutukogu suhtes.

«Eesti muinasjuttude» koostamine on Kunderi tähtsaim panus rahvamuinasjuttude talletamise alal. Sellesse ei mahtunud aga kaugeltki kõik tema poolt kogutud muinasjutud ning hiljemgi jätkas ta kogumistööd. Ka pingeline kutsetöö ega õpingud ei suutnud Kunderit folkloristlikest harrastustest eemale tõrjuda. Tal oli kavatsus avaldada veel teine muinasjutukogu. Isegi Kaasanis viibides, kus forsseeritud enesetäiendamise loodusteadustes nõudis täie tööjõu nendele pühendamist, kirjutas ta kellelegi sõbrale: «Kui Teie muinasjuttusi kuulete, palun mulle korjata, ma ei unusta palehigis ikka veel niisuguseid asju ära. Paluge ka teisi tuttavaid, et nad koguks»⁶⁸. Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 4. jaanuaril 1888 võis Kunder teatada, et tal on jällegi umbes 60 rahvajuttu kogutud. Nüüdki avaldab ta soovi, et talle saadetakse veel uusi muinasjutte.

Eesti muinasjuttude kõrval tundis Kunder huvi samuti vene omade vastu. 1884. aastal avaldas ta «Valguses» (nr. 16) vene muinasjutu «Äranõiutud vend». Tõlkes on selle rahvapärane vorm säilitatud.

Kunder on kirjutanud ka mitmeid rahvaluulealaseid artikleid. Osa nendest on jäänud käsikirjalisteks, Eesti Kirjameeste Seltsis peetud ettekanded on aga ka trükkis avaldatud.

⁶⁵ Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht. Tartu, 1899, lk. 53.

⁶⁶ «Valgus» 1890, nr. 52.

⁶⁷ «Postimees» 1899, nr. 263.

⁶⁸ J. Kunderi kiri sõbrale 21. II 1887. «Linda» 1905, nr. 37, lk. 756.

Esimene nendest kõnedest käsitleb emaarmastuse kujutamist eesti rahvaluules⁶⁹. Antud teema kõigiti õnnestunud käsitluse kõrval avaldas Kunder mõtteid ka mitmete muude rahvaluulega seotud küsimuste kohta. Näiteks puudutas ta eri rahvaste rahvaluule rahvusliku omapära probleeme, selgitades muu hulgas, et eesti rahvalaulule tüüpiline alliteratsioon ei ole sugugi kõigi rahvaste rahvalauludele omane. Samuti näitas Kunder seoses rahvaluule rahvusliku omapära probleemiga, et ristiusu mütoloogia põimumine eesti rahvaluule vanemate kihitistega on viimaste väärtust mitte tõstnud, vaid madaldanud.

Eesti algupärase folkloori sfääri asus autor aga põhjendamata ahendama. On võimatu, nagu sellele hilisemas arvustuses⁷⁰ tähelepanu juhiti, järjekindel vahetegemine «algupäralise rahvaluule» ja «juttude vahel, mis katoliku ajal meie maal ruumi saanud». Õige ei ole ka loitsimise ja nõidumise eraldamine muistsest eesti rahvausundist. Seevastu on põhjendatud Kunderi seisukoht, et ebask eriti laialdaselt levis balti parunite ikke sajandeil ning katoliku, veidi vähemal määral luterliku kiriku otsesel kaastegevusel. Kui «Postimehes» sõna võtnud arvustaja (ilmselt V. Reiman) püüdis ka sellele vastu vaielda, siis oli niisuguse katse põhjuseks kiriklik-tagurliku retsensendi taotlus rahvahulkade rõhumise kaasteostajat ja abistajat — ristiusu kirikut — puhtaks pesta.

Ettekandes «Mõnda Eesti rahva luuletusest»⁷¹ seadis Kunder endale esimeseks eesmärgiks näidata, «kuidas meie rahva lauludes nalja heidetakse». Nähtavasti ei olnud aga kõnelejal koomilise žanri kohta eesti rahvaluules küllaldast materjali käepärast, mistõttu teema käsitus jäi võrdlemisi pinnaliseks.

Komismi käsitlemisega aga kaugeltki ei piirdu selle kõne tähendus. Oma ettekande abil püüdis Kunder uuesti aktiveerida Eesti Kirjameeste Seltsi vahepeal võrdlemisi soikunud tegevust rahvaluule kogumisel. Kõnes selgitati ülesandeid sel alal ning näidati ka teid ja vahendeid nende lahendamiseks. Kui rahvaluule kollektiivse kogumise idee oli selgelt väljendanud juba Kreutzwald, siis Kunder kuu-

⁶⁹ «Sakala» 1882, nr-d 20—21. Järgmisel aastal ilmus kõne eri brošüürina.

⁷⁰ «Postimees» 1888, nr. 122.

⁷¹ Ilmunud «Meelejahutajas» 1886, nr-d 27—29.

lus nende hulka, kes arendasid seda edasi ning näitasid rea konkreetseid vahendeid selle elluviimiseks.

Rahvaluule kogumiseks esitas Kunder järgmise skeemi:

1. Rahvalaulud: a) perekondlikud laulud, b) teomehe laulud, c) sõjalaulud, d) kiigelaulud, e) lustilaulud jne.

2. Muinasjutud: a) vanasse ususse puutuvad jutud ja ebausk, b) perekonnaelusse puutuvad jutud, c) üksikutesse paikadesse ja kohtadesse puutuvad jutud (kohamuistendid), d) rahva muinaskangelastesse puutuvad jutud, e) muinasjutud tontidest ja pisuhändadest jne.

3. Muinaskombed, nõidumisesõnad jne.

4. Mõistatused ja vanasõnad.

5. Mitmesugused sõna- ja kõnekujud (kõnekäänud).

6. Rahvalaulu viisid ja rahvamuusika.

7. «Rahva rehkendus».

8. Rahvapillid.

9. Rahvarõivad, muistsed majapidamisesemed jne.

Kogumistöö juhtimise soovitas Kunder kindla isiku hooleks anda ja selle arenemise kohta kaks korda aastas Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekuil ning ajalehtedes aruandeid avaldada. Ta rõhutas ka korrespondentide võrgu väljakujundamise vajadust, seda, et «ilma väsimata kirjavahetusega ei tule jällegi sellest asjast midagi välja». Kõneleja väljendas soovi, et leitaks võimalusi preemiade määramiseks kõige hoolsamaile rahvaluule kogujaile ning kogutud rahvaluule trükkis avaldamiseks.

Kunderi üleskutse rahvaluule kogumiseks ning ettepanekud selle teostamise viiside kohta väärivad kõigiti positiivset hinnangut. Üleskutse avaldajal oli detailne kujutus kogutava materjali iseloomust ja üksikute liikide tähtsusest. Autori poolt 1872. aasta kõnes toodud rahvaluule klassifikatsiooniga võrreldes oli tema käsitus folkloorist 1886. aastaks (suurelt osalt muidugi teiste isikute vahepealse kogumis- ja uurimistöö tagajärjel) tunduvalt süvenenum. Rahvalaulude loetelus leiduvad kõik olulisemad rühmad, mainimata on jäänud ainult kalendaarsete tavadega seotud laulud. Puuduseks on aga, et Kunder, nagu teisedki XIX sajandi kogujad, ei pööranud tähelepanu lõppriimilisele rahvalaulule. Ometi tähistab Kunderi programm senistega võrreldes huvisfääri tunduvalt avarumist. Näiteks on ta esimesi, kes nõuab vajaliku tähelepanu pööramist ka rahvapillidele ja rahvamuusikale. Kunderi programm väljub kitsamas mõttes rahvaluuleliste

kogumisülesannete valdkonnast ning püstitab laialdasi nõudeid ka etnograafia alal.

See oli programm, mille realiseerimine oli Jakob Hurda juhtimisel juba toimumas. Kunderi ja Hurda poliitilistes vaadetes oli küll suuri lahkuminekuid, kuid eesti rahvakultuuri pärandi säilitamisest olid nad mõlemad võrdsel määral huvitatud. Kunderi üleskutse ja tegevus aitasid omalt poolt kaasa Hurda kogumistööle.

Kunder väärrib tähelepanu ka eesti etnograafiateaduse ajaloos. Etnograafilise materjali kogumise vastu tundis ta huvi juba noorukina. Sellest kõneleb Köleri kiri Kunderile 1. septembrist 1872, milles on juttu viimase poolt vene demokraatliku kunstikriitiku Stassovi kaudu muuseumile saadetud töödest. Huvitavat etnograafilist materjali sisaldab ka Kunderi käsikiri «Kirjutus Eesti rahvalaulude üle». Selles on esitatud tähelepanekuid rahvarõivaste, -kommete ja -usundi kohta.

Tegelemine folkloori ja etnograafia küsimustega aitas Kunderil rahva elu hästi tundma õppida. See tuli suureks kasuks ka tema ilukirjanduslikule loomingule.

V

KUNDER LUULETAJANA JA JUTUKIRJANIKUNA

Eesti rahvusliku liikumise tõusu ja ka veel selle algava languse päevil püüdsid enam-vähem kõik eesti haritlased ja poolharitlasedki oma patriootilisi tundeid sõnastada luulevormis. Selleski suhtes ei olnud J. Kunder erandiks. Tema ilukirjanduslikus loomingus moodustab luule küllalt tähtsa osa ning selles omakorda domineerib isamaalüürika.

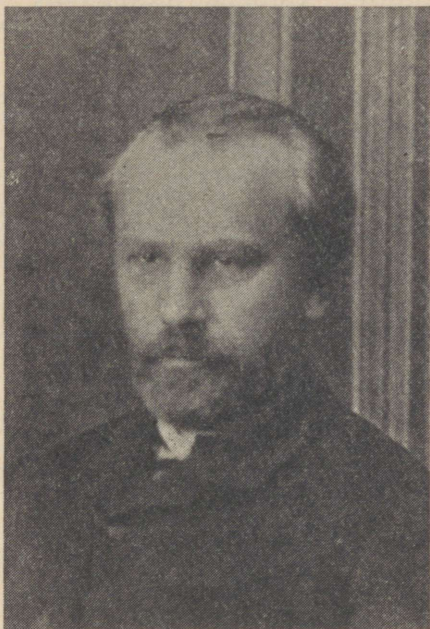
Kunder alustas luuletamist juba kreiskooliõpilasena. Noore seminaristina avaldas mitmekülgsete huvidega noormees oma esimese luuletuskogu «Õie-kuu ja külm elu maanteel» (1873).

Luuletajatee algul mõjutas Kunderi loomingu suunda ja laadi üsna määravalt tema endine õpetaja Friedrich Kuhlbars. Näiteks sisaldab noore kirjaniku väikeses värsivihus leiduv luuletus «Endla piiga» mitmeid Kuhlbarsil esinenud motiive. Ka kallak mütoloogiasse on tervikuna kuulbarslik.

Kunderi esikkogu luuletused äratavad tähelepanu oma küllalt sügavate filosoofiliste ideedega, kuid on kunstiliselt mannetud, mõjuvad igavalt ega suuda tekitada tõelist elamust. On siiski andmeid, et luuletus «Elu ringjooks», mis sisaldab inimese elu kirjelduse hällist hauani, on Kunderi kodukoha ümbruses omandanud üsna suure populaarsuse. Veel hiljuti on leidunud vanemaid inimesi, kes seda peast on teadnud.

Kunderi esikkogu ilmumisaastal omandas tema luuleharrastus eriti suure ulatuse. Arvukad luuletused on dateeritud aastaga 1873, peamiselt selle sügiskuudega.

Valdav osa nendest on jäänud käsikirjalisteks⁷². Luuletuste trükkipääsu on otsustanud mitte niivõrd nende kvaliteet kui temaatiline sobivus. Trükis on avaldatud pea-aegu kogu Kunderi isamaalüürika, kuna seevastu

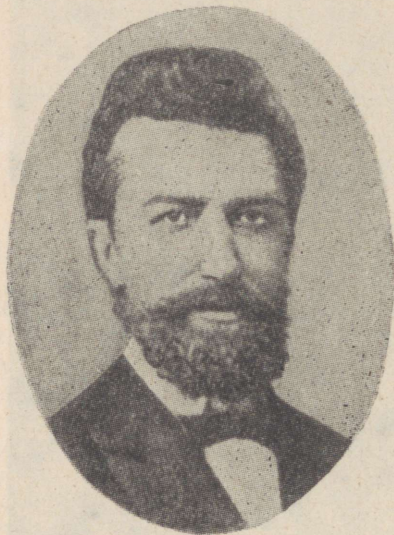
Friedrich Kuhlbars.

anakreontilised, elu mõnused ülistavad luuletused, milles avaldub autori ülekeev elurõõm, on (üheainsa erandiga) jäänud käsikirjalisteks. Trükki ei ole pääsenud ka paljud tema armastusluuletused. Viimaste hulgast on jäänud avaldamata kõik need, milles on kasutatud Saalomoni ülemlaulus leiduvaid motiive. Nähtavasti peeti neid lühikesi, kuid mõtterikkaid luuletusi piiblit profaneerivaiks.

---

⁷² Kunderi käsikirjalised luuletused säilitatakse Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis (fond 66, mapp 5, säilitamisühik 2 ja fond 149, mapp 40, säilitamisühik 2).

Järgmisel aastal pärast luuletuste esikkogu ilmumist (1874) valmis Kunderil romantiline poeem «Uudu ja Metilda». Trükkis avaldas ta selle alles 12 aastat hiljem. Sel puhul kirjutas luuletaja, et need värsid on valminud pärast esmakordset Tallinna külastamist ning Pirita kloostri varemete nägemist. Süžeeeliselt ongi poeem seotud

Juhan Kunderi õpetaja ja tema kirjanduslike huvide edasiarendaja August Glage.

Pirita kloostriiga. Selle tegevusaeg on üsna ebamäärane. Poeem meenutab muistsete eestlaste võitlust võõraste röövvalutajate vastu ning selles sisaldub patriootilisi motiive. Lõpplahendus on aga lepitav ning seetõttu ei pääse eespool väljendatud rõhujatevastase võitluse ideed vajalikule mõjule. Vorminõudeid, mida asetab poeem kui küllalt raske kirjanduslik žanr, ei ole autor suutnud vajalikul määral täita.

1876. aastal ilmus Kunderi luuletuskogu «Kümme laulu». Mitmed selles leiduvad luuletused kuuluvad autori parimate hulka ning on eesti heliloojate poolt viisistatuina muutunud rahva seas laialdaselt tuntuks. Nii-

sugustest luuletustest tuleks mainida kõigepealt pateetilis-patriootilist hümni «Munamäel» («Kui siit pilve piirilt alla vaatan»), mille kõigis salmides kiidetakse Eesti looduse ilu:

«Kullalaineil väljad valendavad,
järved hõbe-ehavad;
kaugel lehemetsad haljendavad,
kõue kombel kohavad».

Luuletuse refrääni «Siin on ilus elada!» on õigusega nimetatud Kunderi isamaalüürika põhimotiiviks. Sama idee kordub ka autori paljudes teistes luuletustes.

Hoopis erinev on «Kümne laulu» teine populaarne luuletus. See on rootsi rahvalaulu eeskujul loodud eleeegiline «Leinaja». Kunderi sõnad

«Jõua ju kaugelta,
maru lainte laugelta,
paadikene, rannale,
las mind peiu rinnale»

kuuluvad kahtlemata eesti laulurepertuaari raudvarasse. Ehkki luuletuse riimid on algelised ning selles kohtame mõttetuid täitesõnu, saavutas see tervikuna suure emotsionaalsuse. Vastuvõtt rahva poolt on kindlasti suurimaks kiituseks. Kunderi soov luua vähemalt üks luuletus, mida rahvas omaks tunnistab ning aegadest aegadesse edasi kannab, on täitunud selle kui ka mitme teise luuletuse kaudu.

«Kümne laulu» luuletustest on esile tõstetud ka armastusluuletust «Silm ja maailm». Lisaks eelnimetatutele märgistab teatavat õnnestumist veel luuletus «Emajõel». Seegi suudab lugejat kaasa haarata, sisendada samu tundeid, mis hingestasi autorit. Mõnevõrra vähendab luuletuse mõjuvust refräänis korduv ebaõnnestunud poeetiline kujund haljast jõest.

«Kümne laulu» ülejäänud luuletuste hulgas leidub ebaõnnestunud ja vormilt algelisi värse, kuid on ka neid, mis tunduvad ületasid tolleaegse luule enamiku taseme. Luuletuskogu tervikuna tähistab ilmset progressi autori arengus.

Vaatamata sellele näib Kunderi luulelooming 70-ndate aastate teisel poolel ootamatult katkevat. Viie aasta jooksul pärast «Kümne laulu» ilmumist avaldas ta trükis ainult mõne üksiku luuletuse. Ka mitmel muul alal on

tema tegevus sel ajal võrdlemisi tagasihoidlik. Esimesed aastad praktilise pedagoogina nõudsid peaaegu kogu tähelepanu pööramist kutsetööle. Kunderi luuletajategevus elustus uuesti 80-ndate aastate algul. Sellest ajast on teada ka kavatsusi uue luuletuskogu väljaandmiseks. Selle 37-st luuletusest koosneva kogu käsikiri oli valmis ning esitati tsenseerimiseks juba 1882. aastal. Tegelikult ilmus aga Kunderi järgmine luuletuskogu «Algupäralised luuletused» alles posthuumselt 1890. (mõnede andmete järgi 1889.) aastal. Enamik siin sisalduvaist luuletustest põlvneb 1882. a. valminud käsikirjast ning oli enne Kunderi surma avaldamist leidnud perioodiliste väljaannete veergudel.

Suhteliselt arvukalt hakkas Kunderi luuletusi ajakirjanduses ilmuma 1881. aasta lõpust peale. Tema värsiloomingu paremikku kuulub 1883. aastal «Sakala» lisas (nr. 40) ilmunud «Eesti mäel» («Mu õnnis isa võttis»). Selles on loobutud riimi taotlemisest iga hinna eest, mis rikkus paljusid tolle ajajärgu luuletusi. Nii on säilitatud ütlemisviisi loomulikkus. Pilt poja viimisest mäele ning talle sealt ümbruse näitamisest paisub mõjuvaks kodumaa ja tema looduse ülistuseks:

«Poeg, vaata, see on minu
ja sinu isamaa!
See ilus maa on meie,
on meie Eestimaa!»

Teised Kunderi isamaalaulud on enamasti vähem õnnestunud. Näiteks luuletuses «Eesti lugu» leidub küll üksikuid värskeid luulekujundeid, kuid samas esinevad kulunud riimid ja teised epigonismi tunnused röövivad sellelt elamuslikkuse.

Kunderi trügis avaldatud luule paremik sisaldub tema «Algupäralistes luuletustes». See moodustab enam-vähem õnnestunud valimiku varasemates kogudes ja perioodika veergudel ilmunud kui ka varem avaldamata loomingust. Esiletõstmist väärib luuletus «Kuningas Kalev» («Kord uinusin Viru vee rannal»). Köidab selle muinasloolisuus:

«Kui kuld olid Viru vee lained,
kui kuld olid metsad ja mäed;
ning lainete sülest end tõstsid
veeneitsite mängijad käed.»

Vaevalt maksab aga selles lüürilises pildis kodumaa loodusest otsida sügavaid ühiskondlikke ideid, nagu seda on kaldunud tegema mõned kirjandusloolased. Mineviku idealiseerimine poliitilistel võitluseesmärkidel, mis iseloomustab C. R. Jakobsoni ja osalt ka L. Koidula luulet, esines Kunderi luuletustes hoopis vähemal määral ja ebaselgemalt.

Sellega ei ole aga sugugi öeldud, nagu puuduks Kunderi luules otsene reageerimine poliitilise võitluse sündmustele. Rahvusliku liikumise taotlusi teenis kogu tema isamaalüürika. Selle liikumise kahe suuna lahkuminekut kahetses demokraatlik luuletaja sügavalt ning kirjutas sel puhul luuletuse «Jägem ühte!» (valmis 1881). Samad motiivid kordusid luuletustes «Eesti laul» ja «Õhturahu». Kunderi lüürikas leiab kajastust ka sõpruse ja kaastöö taotlus soome rahvaga («Soomest», «Imatra kosel» jt.).

Kunder on kodumaa looduse ülistaja, kuid selle kujutamine on seejuures võrdlemisi ebakonkreetne. Kunderi luulet nagu üldse eesti XIX sajandi romantilise luule enamikku iseloomustab teatav ilutsemine. Kunder ei ole aga kaugeltki selle ilutsemise äärmuslikke esindajaid. Ta ei lasku maitsetuisse läägustesse ning tema lüürika tunde skaala on küllalt avar.

Ka «Algupäraliste luuletuste» temaatika on võrdlemisi mitmekesine. Isamaalüürika kõrval leidub mitmeid loodus- ja armastusluuletusi. Omapärase ainekäsitleusega torkab teiste luuletuste seast silma «Kaval kõnemees». Siin esineb jooni, mis iseloomustavad Kunderi draamaloomingu ja jutustava proosa parimaid saavutusi. Luuletuses on, ehkki varem tuntud motiivide kasutamise teel, saavutatud suur rahvapärusus ja mahe huumor:

«Küsis kaval, kas ma tahaks
tulla tema talleksa.
Kaisutas ja kallistas mind;
hüüdis oma Malleksa.

Mis ma mõistsin vastu mõlku;
tuln tema talleksa.
Nüüd ta, armas, veelgi hüüab
minda oma Malleksa.»

Mainimist väärib ka luuletus «Suvel». See on siiras kiidulaul suvisele loodusele, pala, mis saavutab teatava kunstilise mõjuvuse isegi hoolimata sellest, et riimid jäta-

vad ka siin üsna palju soovida. Nende puudulikkust tasa-kaalustavad teised vormivõtted, eelkõige luuletuses kasutatud pöörd sõnade kunstikavatsuslik valik ja paigutus värsireas.

«Algupäralsed luuletused» Kunderi lüürika valikväljaandena näitavad niihästi tema luuleloomingu väärtusi kui ka nõrku külgi. Selles on vähenõudlikke, ent just oma lihtsusega mõjuvaid värsiridu, selles on ka raskevormilisi, kuid suure osas ebaõnnestunud katsetusi. Oma parima on Kunder saavutanud seal, kus ta on vabanenud trafaretsete riimide taotlusest ning oma mõtteid väljendanud võimalikult rahvapäraselt.

Kunder on katsetanud ka lüürilise sisu edasiandmisega proosavormis. Proosaluuletus «Pilk taeva põue» on pühendatud tarkuse ülistamisele. Kuid see pole kuigi õnnestunud.

Kunderi luuletustes, samuti nagu teistes XIX sajandi eesti luuletajate töedes, on võrdlemisi palju kasutatud saksa luulest pärit motiive. Sageli on aga need ainult ajendanud uute, üsna isikupäraste ja seega ühtlasi eesti rahvusliku lüürika valdkonda kuuluvate luuletuste tekkimist. Näiteks võiks tuua «Laulu eesti keelele», kus luuletaja toetub Fr. Bodenstedtile, ja luuletuse «Ristitütrelle», mis meenutab Heinet. Erinevalt XIX sajandi kolmanda veerandi ja ka suurest osast hilisemaist luuletajaist märgib Kunder enamasti ära, kelle eeskujusid ta on kasutanud.

Võõrastel eeskujudel loodud uute luuletuste kõrval esineb Kunderil ka otseseid luuletõlkeid nii saksa kui vene klassikast. Lermontovilt on Kunder tõlkinud luuletused «Ingel», «Palve» ja «Puri», Puškinilt värsivormis draamakatkendeid ja proosat, peale selle veel mitme vene kirjaniku, näiteks Maikovi töid. Need tõlked on korrektsed ning neil oli omal ajal vene klassikalise kirjanduse tutvustamisel küllalt suur tähtsus.

Lermontovi luuletustest on üsna õnnestunult eesti keeles edasi antud luuletus «Puri». Ka luuletuse «Palve» tõlge on tunduvalt parem kellegi H. K. umbes samaaegsest tõlkest. Tänapäeva lugejat ei suuda aga Kunderi tõlked vene keelest siiski täiel määral rahuldada.

Autori parimad luuletõlked on tehtud saksa keelest. Eriti on tal õnnestunud Schilleri värsside eesti keeles edasiandmine. Schilleri «Laulus rõõmule» on tõlkija suut-

nud säilitada originaali hoogsuse ja kaasakiskuvuse, ei ole tunda kunstlikkust ega otsitust, mis häirib mõnede Kunderi enda luuletuste lugemisel. Küllalt ladusalt on tõlgitud ka Schilleri «Jahimees» ning vajalikul tasemel on «Valguse» lisalehes (1888, nr. 12) avaldatud katkendid «Orleansi neitsist».

Kunderi luuletõlgete ja suurel määral üldse tema luule hindamisel tuleb pealegi arvestada, et eesti keele väljendusvõimalused olid tema tegevusajal tunduvalt piiratumad kui tänapäeval. Üsna vähesed olid ka tema ajaks eesti keeles rakendatud luulevormid. Kunder asus omalt poolt nende rikastamisele.

Värsi- ja stroofivormide kasutamisel on luuletaja saavutanud võrdlemisi suure mitmekesisuse. Kõige sagedamini esineb tal küll neljavärsiline jambiline või trohheiline salm, selle kõrval kohtame aga ka palju nõudlikumaid, sealhulgas mitmeid klassikalisi värsi- ja stroofikujusid. Kunder on püüdnud eestikeelset luulet viia heksameetri rütmi ning värsse reastada oktaavi skeemi. Seda tuleb aga võtta rohkem katsetusena. Suhteliselt kõige õnnestunum heksameetri rakendamise katse on luuletus «Aasta hakatusel», milles on saavutatud teatav ülevus ning mille rütm ei põhjusta olulisi etteheiteid. Pateetiliselt ja pidulikult kõlavad J. C. Lavateri eeskujul loodud värsid:

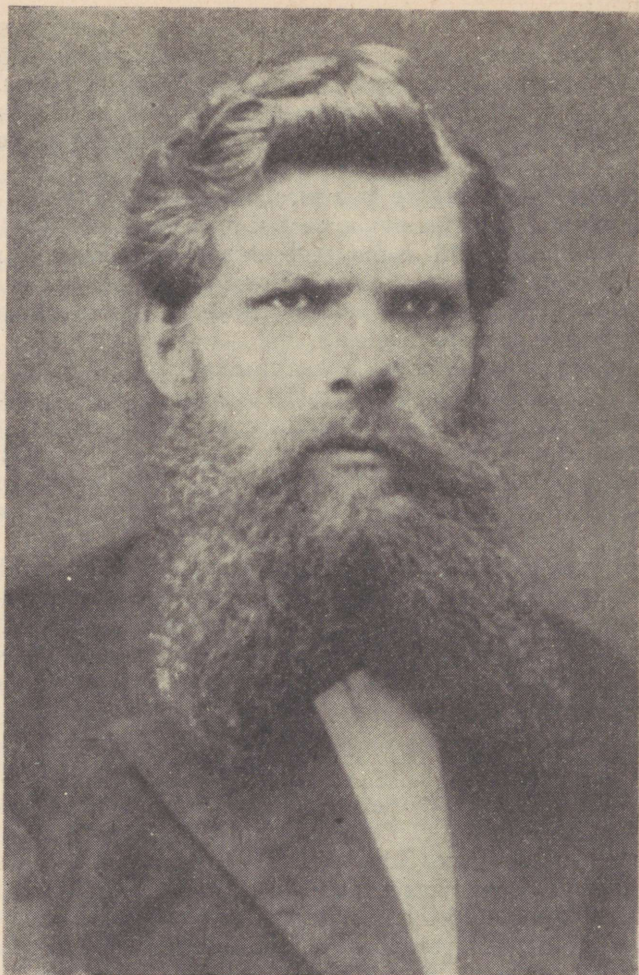
«Püha meil olgu aeg, kes meid õpetab enam kui keegi.

Ärgem sest aega siin kaebades kaduda laskem, ta ruttab.

Olgem kõik targad! Ja selleks meid noomigu inimlik tarkus.»

Oma teoreetilistes kirjutustes pooldas Kunder rahvaluule vormivõtete kasutamist eesti luules. Ka tema enda töödes esineb, ehkki mitte just rikkalikult, püüdlusi selle ettepaneku realiseerimiseks. Sellega ühenduses võiks nimetada mitmeid osi tema pikemast käsikirjalisest juhu- luuletusest «L. Jannseni pulmapäevaks» ja samuti käsikirjalist «Vaeslapse laulu jaaniõhtul». Regivärsi, alliteratsiooni ja assonantsi rakendamisel on õnnestumised suuremad kui klassikaliste luulevormide puhul. Tõeliselt poeetiliselt kõlavad näiteks järgmised värsiread:

«Kui ma kaeban, kes mind kuuleb,
kui ma nutan, kes mind näeb?
Kaebust kurba kivi kuuleb,
marja vars mu nuttu näeb.»

Mihkel Veske.

Kunderi luule teoreetilised printsiibid ja ka nende praktiline teostus olid väga lähedased M. Veske luulelaadile. Leidubki andmeid Kunderi ja Veske erakordselt tiheda koostöö kohta luule viljelemisel. Juba 1873. aastal lasksid nad ühiselt trükkida luulelehekese, mis sisaldas

mõlema autori luuletused Fr. R. Kreutzwaldi 70. sünnipäeva puhul. Luuletajate otsesest ühistööst kirjutatakse ajalehes «Hüüdja» (1907, nr. 32): «Veskega oli Kunder suur sõber. Nad loonud kahekesi nii laulusigi, et teine teise salmi või stropfi ette ütelnud, kuni laul valmis saanud. Üks nii sündinud laul olla Veske laul «Mäelt tähtis taevast vaatab»».

On andmeid ka selle kohta, et Kunder on mõnikord loonud lauluteksti valmis viisile. Sel teel tekkinud luuletus on näiteks Holstre laulukoori juhataja Andres Aaviku palvel loodud «Sakala» («Pärilis viina peekriga»).

Kunderi luulepärandi see osa, mis kuulub eesti lüürika raudvarasse, ei ole kuigi suur. Tema luuletuste ilmumise ajal, mil eesti väärtuslik kunstlüürika oli veel üsna piiratud ulatusega, olid aga ka mitmed Kunderi tänapäeval keskpärastena tunduvad värsid teretulnud täienduseks eesti kirjandusse. Sellest kõneleb see soe vastuvõtt, mille osaliseks said «Algupäralsed luuletused» ajakirjanduses. Kriitilised märkused «Oma Maas»⁷³ on üsna tagasihoidlikud, veelgi kiitvamad on «Postimehes»⁷⁴ ja «Olevikus»⁷⁵ ilmunud retsensioonid. See seletub mitte ainult tolleaegse arvustuse vähenõudlikkusega, vaid eelkõige sellega, et XIX sajandi viimaste kümnendite arvukate läagelt ilutsevate ning värsiridade lõppe vägivaldselt kokkutaguvate autoritega võrreldes olid mitmed Kunderi laulud tõesti paremad.

Luuletajana on Kunder leidnud hindamist enam-vähem kõigis kirjanduslugudes. Seda on aga tehtud ainult tema trükis ilmunud luuletuste põhjal. Need ei anna Kunderi kui luuletaja iseloomustamiseks kaugeltki päris täielikku pilti. Osa käsikirjalisteks jäänud luuletustest kuulub kahtlemata tema lüürika paremiku. Eelkõige kehtib see mitmete rahvaluule vormivõtete kasutavate luuletuste kohta. Ühtlasi näitab käsikirjalise pärandi arvestamine, et Kunderi luule on temaatiliselt veelgi rikkalikum, kui siiani arvati. Kirjandusloolaste tähelepanusfäärast on seni üldiselt välja jäänud paljud tema armastusluuletused Saalomoni ülemlaulu motiividel, anakreontilised luuletused ja õnnesooviluletused (Fr. R. Kreutzwaldile, L. Koidulale, J. Kõlerile ja teistele).

⁷³ «Oma Maa» 1890, nr. 3, lk. 216.

⁷⁴ «Postimees» 1890, nr. 21.

⁷⁵ «Olevik» 1890, nr. 11.

Samuti kui osa Kunderi lüürikast on senistes kirjan-
dusloolistes käsitlustes arvesse võtmata jäetud ka mitmed
tema proosapalad.

*

Kunderi looming ilukirjandusliku proosa alal algas samuti juba kreiskoolipäevil. Sel ajal kirjutas ta roman-
tilise moraliseeriva saksakeelse lühijutustuse «Isa õnnis-
tus». Autori juba tol ajal ilmnenuid huvist vene rahva ja
Venemaa ajaloo vastu kõneleb asjaolu, et selle varase
jutustuse tegevus toimub enamasti Moskvas ning on seotud
1812. aasta Isamaasõja sündmustega. Jutustuses häbi-
mürgistatakse prantsuse röövvalutajaid. Trükkis ilmus «Isa
õnnistus» J. Leppiku poolt eesti keelde tõlgituna «Sakala»
lisas (nr. 14) 1895. aastal.

Järgmised teadaolevad Kunderi jutustused pärinevad
1880-ndaist aastaist. Nende hulka tuleb arvata eespool
seoses tema folkloristliku tegevusega käsitletud «Eesti
muinasjutud», mis on autori proosateostest kahtlemata
kõige väärtuslikum.

Kunderi huviga suulise rahyatraditsiooni vastu on osalt
seotud ka «Kalevipoja» proosaväljaande avaldamine.
Tema arvamus, et värsivormis ei jõua eesti rahvaeepos
kaugeltki kõigi lugejateni, oli üsna põhjendatud. Kunder
soovis, et «Kalevipojas» väljendatud ideed haaraksid kõige
laiemaid hulki, ning «tõlkis» seetõttu eepose proosasse. Ta
kirjutas proosaväljaande eessõnas: «Selle raamatuga olen
ma tahtnud üht võtmekest teha, millega Kalevipoja ilu-
aida uksti iga mees võiks omale avada, sest need ei ole,
iseäranis nooremale silmale igas kohas ja iga kord mitte
päarani lahti, näitavad paljalt pilude vahelt ennemuistsete
päevade ilu».

«Kalevipoja» 20-st loost kujundas Kunder 18 peatükki.
Teksti edasiandmisel ta siiski mõnevõrra kaugenes tava-
lisest rahvalikust kõnekeelest, sest ta püüdis alliteratsi-
ooni säilitada ka proosas. Kunderi töö ilmus trükkis 1885.
aastal ning kandis Eesti Kirjameeste Seltsi toimetuste
numbrit. «Kalevipoja» proosaväljaandel oli rahvaeepose
propageerimise seisukohalt küllalt suur tähtsus. Vastavalt
on omaaegne arvustus kirjaniku sellegi töö puhul ülikii-
tev. Ühes retsensioonis⁷⁶ nimetati seda koguni Kunderi

---

⁷⁶ «Postimees» 1888, nr. 122.

parimaks teoseks. Tasuks sai aga autor ainult mõniküm-
mend priieksamplari.

Tuntumate ja ulatuslikumate (rahvaluulele või Kreutz-
waldile toetuvate) juttude kõrval on Kunderil ka teisi,
väiksemaid. Osa tema nime all ilmunud töid on aga
vägagi lähedal tavalisele tõlkele.

1885. aastal avaldati «Meelejahutajas» jutustus «Juma-
la kuju». Samal aastal ilmus see ka eri raamatuna. Vas-
tavalalt omaaegseile tavadele, mille kohaselt ei tehtud suurt
vahet originaali ja kohalike oludega mugandatud tõlke-
teose vahel ning tõlkijat sageli originaali kirjutajast isegi
tähtsamaks ning esiletõstmist väärivamaks peeti, nimetas
J. Kunder end «Jumala kuju» autoriks. Tegelikult on see
töö mõnevõrra ümbertõtatud ja eesti lugejaile suu-
pärasemaks tehtud tõlge H. Kummeli saksaakeelsest teo-
sest «Röövitud safiir». Kunder on sündmustiku seostanud
liivlaste võitlusega saksa penirüütlite vastu XII sajandi
lõpul. Tegelasnimede kaudu on jutul mõningane seos
progressiivse balti-saksa publitsisti G. Merkeli jutustu-
suga «Vanem Imanta». Peategelane Imant ei ole aga Kun-
deri ainekäsitluses austusväärne rahva vabaduse eest võit-
leja nagu Merkelil, vaid vilets hoopleja ja tülinorija.
Sõjaliste võitluste vallandamise põhjuseks olevat olnud
lihtsalt oma pruudiga tülli sattumisest tingitud mee-
le-paha. Sellega on kaudselt madaldatud kogu liivi rahva
kangelasliku vabadusvõitluse tähtsust. Teos on ideeliselt
väär ja kunstiliselt üsna küüniline. J. Jõgeveril oli
õigus seda nimetada «kõhnaks indiaani jutukeseks eesti
mundris»⁷⁷.

Kunderi poolt eesti lugejaile mugandatud tööde hulgas
leidub aga ka tõelisi kirjanduslikke väärtteoseid. Nende
hulka kuuluvad posthuumselt ilmunud «Härjapõlvelaste
maal»⁷⁸ ja «Hiigla maal»⁷⁹, mille tiitli all seisab märkus
«Viiratse tohtri peale ajanud J. Kunder». Välja arvatud
vähesed viited Eesti oludele, on tegemist lihtsalt J. Swifti
kuulsate «Gulliveri reiside» eestikeelse tõlkega, kus Gul-
liveri nimi on asendatud Viiratse tohtri omaga.

Kunderil ei puudu aga ka tõeliselt originaalsed proosa-
palad. Nendes ilmnevad tema kui kirjaniku parimad joo-

⁷⁷ (J. Jõgever,) Johann Kunder. «Eesti Kirjandus» 1907, lk. 18.

⁷⁸ «Valgus» 1889, nr-d 43—50.

⁷⁹ «Valgus» 1890, nr-d 19—22, 25, 27, 28, 31, 32, 36—38.

ned: rahvalikkus ja ehtne komism. Kunderi koomikatalendist kõnelevad kõik tema biograafid. See on avaldunud tema seltskondlikus käitumises ning ilmneb täiel määral ka säilinud erakirjades. Koomikatalent on tal võimaldanud mitte ainult heade komöödiate, vaid ka mitmete õnnestunud koomiliste lühijuttude kirjutamise. Tuntuim neist on holstremurdeline «Or'st ehk Sults-Matsi ja Kommesnõri veider kohtulugu», mis ilmus posthuumselt 1893. aastal «Valguses» (nr. 53) ning eri väljaandena 1903. aastal Viljandis. Lühijutu ainekiku oli Kunder ammutanud Holstres 1874. aastal toimunud jaanitule sündmustikust. See jaanitulepidu oli teda juba varemgi köitnud. Selle kirjelduse oli ta vahetult pärast pidu avaldanud «Eesti Postimehes»⁸⁰. Jaanitule sündmuste alusel kirjutatud lühijutus kõneldakse kahe jaanitulelise tülist ja selle lahendamisest kohtu ees. Peategelaseks on Kunderi tüüpidegaleriis, eriti tema näidendeis, sageli esinev vembu-mees. Lühipala rahvaliku huumoriga liitub hea jutustamisoskus. «Orst» sisaldab ka mitmeid ühiskonnakriitilisi motiive. Siin räägitakse vallakirjutaja ja kohtumeeste ostetavusest. A. Rennit on selle Kunderi novelli dramatiseerinud. Dramatiseering jäi aga käsikirjaliseks.

Kirjandusmuuseumis leidub ka Kunderi enda käsikirjaline ja väljalõikeline töödekogu⁸¹. Sellest selgub, et tema kirjutatud on muuseumis kaks anonüümselt ilmunud humoristlikku kalendrijuttu «Kudas mina karu maha lasksin»⁸² ja «Maru jänes ehk lallepoja ehmatuse»⁸³, mida kuni kõige viimase ajani ei ole Kunderi pärandi käsitlemisel arvestatud. Mõlemad kuuluvad kirjaniku juttude parimate näidete hulka. Mõlemaid iseloomustab mahlakas huumor ja kohati ka üsna terav satiir. Pilke objektiks on väärnähtused perekonnaelus, argus, kadaklus, ülbus, pseudotarkus jne. Lühijutt «Kudas mina karu maha lasksin» on lihtne humoristlik kirjeldus hirmust karu ees ja sellega seotud seiklustest. Sotsiaalsed eesmärgid on selgemalt esile toodud kalendrijutus «Maru jänes», milles võideldakse ümberrahvustamise vastu ning näidatakse loodusteaduste aluste omandamise hädavajalikkust. Pilkenooled langevad kadakliku Friedrich Knopfi pihta, kes püüab

⁸⁰ «Eesti Postimees ehk Näddalaleht» 1874, nr. 29.

⁸¹ KM KO, f. 66, m. 5, s.-ü. 2.

⁸² Eesti rahva Kasuline Kalender 1887. Tartu, 1886, lk. 34—48.

⁸³ Eesti rahva Kasuline Kalender 1888. Tartu, 1887, lk. 44—54.

korrata ja edasi arendada Pasteuri katseid, ei suuda aga seejuures loodusteaduslikes tõesed vähimalgi määral orienteeruda. Olukorra lahendab lühijutu positiivne kanglane — loomaarst —, kes on Knopfi tema poolt soovitud preparaate pähe targu andnud vaid täiesti ohutuid aineid ning kes paljastab ka Knopfi rahvusliku renegaatluse ja teadusliku võhikluse.

Eesti rahvusliku liikumise perioodi paljudes proosateostes ilmnev pealekippuv tendents on neile Kunderi töödele, mis täiskasvanutele on määratud, täiesti võõras. Õpetuslik iva on varjatud koomikakoorega.

Kunderi täiskasvanutele määratud algupärased novellid ja vested olid, peamiselt tänu kõigiti õnnestunud huumori- ja satiirielementidele, oma aja kohta küllalt arvestatava kirjandusliku väärtusega. Nende peatähtsus peitub siiski progressiivsete poliitiliste ideede propagandas, kaasabis demokraatliku meelsuse kasvatamisele.

*

Kunderi proosaloominguga liituvad ka tema lasteraamatud.

Nende kirjutamisega astus kirjanik põllule, mis oli Eestis XIX sajandi 80-ndail aastail veel suurel määral söödis. Seetõttu väärib juba üksi asjaolu, et Kunder aitas rikastada eesti laste lugemisvara, positiivset hindamist. Tema lasteraamatute sisulist väärtust ei saa aga siiski kuigi kõrgeks pidada.

Kunderilt ilmus 1884. aastal 29 jutukest sisaldav «Laste raamat». Kirjanik ise kirjutas selle töö kohta: «Ma olen katsunud niipalju kui jõud ja eluteadmised lubavad, seda raamatukest nii kokku seadida et ta oma sisu järele esimene lugemise raamatuke 7—10 aastastele lastele oleks. Jutukesed on algupäralsed ning ei taha midagi iseäralist suurt luuletuse nime kanda, on igapäevasest elust võetud ja paberisse pandud. Nende otstarbe on oma lugejates headust ja auusust kasvatada»⁸⁴.

Jutukestes on küll saavutatud teatav lastepärasus, kuid ei ole tunda kirjanduslikku meisterlikkust, mida on kindlasti vaja ka vaevalt lugema õppinud lastele kirjutatud töödes. Moraliseerimine, mida Kunder täiskasvanutele

⁸⁴ «Valgus» 1885, nr. 21.

määratud töödes õigusega vältis, esineb tema lastejuttudes kahjuks mõnikord üsna alasti kujul. Suhteliselt paremini on õnnestunud need lastejutud, kus moraliseerimine jääb rohkem tagaplaanile. Esile võib tõsta jutukest «Edev Ellerein», kus nimategelase eksirännakud on edasi antud küllalt suure emotsionaalsuse ja kunstilise mõjuvusega.

Kõigi oma puuduste juures sai Kunderi «Laste raamat» omaaegses arvustuses — paremate tööde mitteolemasolu tõttu — kõigiti kiitva hinnangu osaliseks. Arvustaja (arvatavasti J. Kurrik) märgib, et Kunderi jutukesed meenutavad lastele kõigiti sobival viisil nende koduküla tänavat⁸⁵. Kahetsetakse vaid seda, et töö ei olnud varustatud piltidega.

Järgmistes lastele määratud väljaannetes asus autor selle puuduse kõrvaldamisele. Pealkirja all «Lu'ud lastele» ilmus temalt kaks väikest tekstiga pildiraamatut (1885—1888).

Pilt on siin õieti tähtsam kui tekst, viimane taotleb vaid esimese selgitamist. Peaesmärk ei ole enam õpetamine, vaid laste tähelepanuvõime teritamine. Kuid moraliseerimisel on autor kahjuks siingi olnud üsna pealetükkiv. Mõnes pildiseletuses on, tingituna üldistamis- ja moraliseerimissoovist, pildil tegelikult kujutatust liiga kaugele abstraktsusesse kaldunud, mistõttu seletused on muutunud raskepärasteks ning lastele ebakohasteks. Kunderi loomingu suuremale osale omast rahvapärast esineb siin vaid vähestes palades. Siiski said ka «Lu'ud lastele» omaaegses arvustuses kiitva hinnangu.

Eri teostena ilmunud lasteraamatute kõrval leidub Kunderil samuti üksikuid perioodikas avaldatud töid, mis sisuliselt kuuluvad lastekirjanduse mõiste alla. Selline on näiteks «Valguses» (1884, nr. 18) ära trükitud «Musta räasta kiri», mis kutsub laululindude eest hoolitsemisele.

Kunderi lastejutud ei kuulu tema loomingus esilekõundivate osade hulka ning lisavad autori jututoodangule võrdlemisi vähe väärtuslikku.

Tervikuna võttes on Kunderi jutustused tema kirjandusliku loomingu küllalt oluline osa. Autori proosaloomingu seast ainult tema folkloristlike «Eesti muinasjutude» mainimine, nagu seda seni sageli on tehtud, ei ole põrmugi õigustatud.

⁸⁵ «Oma Maa» 1884, nr. 2, lk. 60.

VI

KUNDER NÄITEKIRJANIKUNA

Olulise tähtsuse juures, mis oma aja oludes oli Kunderi luule- ja proosatoodangul, väärrib Kunder kui kirjanik siiski hindamist eelkõige dramaturgina. Koidula järel kujunes ta pikemaks ajaks eesti maalavade varustajaks algupärase repertuaariga. Ta näidendid pääsesid ka kutse- lise teatri lavale.

Samuti kui teiste kirjandusžanridega tegeles Kunder ka näitekirjandusega juba kreiskoolipäevil. Ta tõlkis eesti keelde Kotzebue näidendi «Kes teab, mis tarvis see hea on». Tema enda suuremal või vähemal määral originaalne näidend oli 70-ndate aastate algul valminud ja Eesti Kirjameeste Seltsile esitatud «Orust õnnemaale». Selle käsi- kiri ei ole aga säilinud ning teated näidendi kohta on üsna napid. Sisu kohta ei saa ütelda midagi kindlakujulist. On vaid andmeid, et näidend oli kirjutatud värssides. Ühel Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 1873. aastal on R. Kal- las seda «aluspõhja, mõttekäigi, laululoomu, keele, kirju- tamise viisi ja põhjusemõtte» poolest üsna üksikasjaliselt analüüsinud⁸⁶. Edasi on veel teada, et näidendile taotleti retsensiooni ka Fr. R. Kreutzwaldilt. Kuid siit peale kao- vad selle Kunderi noorpõlvetöö kohta kõik andmed.

On aga tõenäoline, et «Orust õnnemaale» ei olegi Kun- deri varaseim draamavormis kirjutatud töö. Näib, et sel- leks oli poliitiline satiir «Neljas apokriiva raamat mulgi rahvale» milles paljastatakse J. W. Jannseni reetlikkust, tema poolt mõisnike käest raha vastuvõtmist ning «Eesti Postimehe» suunamist parunite huvide kohaselt.

Nimetatud satiir oli 70-ndate aastate algupoolel üsna laialdaselt levinud. Selle autoriks on pikema aja jooksul peetud C. R. Jakobsoni. Niisuguse väite ekslikkust näitas V. Alttoa oma 1952. aastal «Sirbi ja Vasara» veergudel

⁸⁶ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873. Tartus 1873, lk. 82.

ilmunud artiklis⁸⁷. Ühtlasi esitas Alttoa teesi, et nimetatud näidend kuulub Kunderile.

Tugevaimaks argumendiks selle kohta, et satiiri autoriks on J. Kunder, on A. Reinvaldi kiri C. R. Jakobsonile 5. veebruarist 1872. Reinvald kirjutab: «... Kreiskooli poiss Kunder, Villandis on sellest (Jannseni müüdavusest — K. L.) ühe naljaka näite mängi kirjutanud kudas Jannsen von Wahliga seda müümise kaupa sobitanud. Väga veider ja kena!» Reinvald tundis Kunderit üsna hästi ning ei ole kuidagi tõenäoline, et ta võis teate tuulest võtta.

«Neljanda apokriiva raamatu» autorluse küsimuse otsustamiseks tuleb arvestada ka 1907. aastal ajalehes «Hüüdja» avaldatud materjale. Selle ajalehe toimetaja K. A. Hermann kirjutab oma mälestustes J. Kunderist muuhulgas: «Kunder oli kirjamees läbi ja läbi, täis tuumakaid ja huvitavaid mõtteid, naljakaid ja veidraid kujundusi. Nii käis rahva seas ja meie eneste keskel kentsakas jutt ümber, isa Jannsen olla end mõisnikkudele 2000 rubla eest aastas ära müünud... Kunder kuulis ka seda juttu. Luuljana kipitas see tal südame pääl. Ta tegi sellest näitemängu...»⁸⁸ Hermann jutustab ka selle näidendi ettekandmisest kitsamas sõprade ringis.

Viis päeva hiljem ilmus samas ajalehes teade Narvast, milles kõneldakse, et Jannsenit paljastava värssnäidendi käsikiri olevat sattunud ühte sealsesse raamatukauplusse. Järgneb Hermann'i järeilmärkus: «Kunderi pilkemängu Jannseni üle ei olnud mitte luulekõnes, vaid liht kainen-dis. Kelle päralt luule on, ei tea meie, kuid ka seda oleme juba lugenud»⁸⁹.

Arvesse tulevaks lisaargumendiks Jannsenit paljastava satiirilise näidendi Kunderile kuulumise tõestamiseks on samuti asjaolu, et Kunder ka teistel puhkudel reageeris oleviku sündmustele päevakajaliste näidendite kirjutamisega. Tema «Vallavanema valimine» kajastab niisama kui Jannseni tegevust paljastav näidend eesti rahvusliku liikumise kahe suuna võitlust.

Kõigest ülalöeldust selgub, et vähemalt proosakujuilise pilkenäidendi Kunderile kuulumist võib pidada tõestatuks. Üsnagi tõenäoline on aga, et ka «apokriiva raamatu»

⁸⁷ V. Alttoa, J. V. Jannseni reetlikkust paljastavad satiirid aastast 1871. «Sirp ja Vasar» 1952, nr-d 1 ja 2.

⁸⁸ «Hüüdja» 1907, nr. 5.

⁸⁹ «Hüüdja» 1907, nr. 7.

meile tuntud värssvariant ei pölvne kellelki teiselt, vaid et sellegi autoriks oli Kunder, kes tegeles luuletamisega juba 70-ndate aastate algul ja kelle hilisemast loomingust on säilinud värssnäidendi «Lembit» katkendid. Näidendi «Neljas apokriiva raamat mulgi rahvale» põhjal võib teha tähtsaid järeldusi tema poliitilise meelsuse suhtes noorpõlves, rahvusliku liikumise demokraatliku suuna aktiivse toetamise kohta. Näidendi kirjutamise ajendiks olnud väited J. V. Jannseni müüdavuse kohta, mis Kunderini võisid jõuda vaid kuuldustena, on hiljem leidnud tõestamist arhiivimaterjali põhjal⁹⁰.

Varaseim Kunderi näidend, mis omandas suure populaarsuse kindlasti just sellel kujul, nagu ta meile on säilinud, on «Mulgi mõistus ja tartlase tarkus». See komöödia kui ka näidend «Muru Miku meelegaigus» valmisid 1874. aastal, mil Kunder oli seminariõpilane.

«Mulgi mõistus ja tartlase tarkus» põhjeneb igivanal kirjanduslikul motiivil sellest, kuidas vanemate vastuolud on takistuseks noorte eluteel. Eestipäraseks romeoks on siin Oru onu poeg Ott ja juuliaks Mäe Marguse tütar Katt. Ühe vaatuse kaheteistkümne etteaste kestel lastakse aga kõigel õnnelikult lõppeda.

Näidendis «Mulgi mõistus ja tartlase tarkus» väljenduvad eesti rahvusliku liikumise progressiivsed ideed. Siin võideldakse rahvusliku liikumise ühtsust lõhestava kolka-vaimu vastu ning propageeritakse emakeelse Eesti Aleksandrikooli rajamist. Trükkis ilmus näidend esmakordselt 1881. aastal, kuid juba enne seda oli see korduvalt näitelavale pääsenud. «Vanemuises» etendati «Mulgi mõistust ja tartlase tarkust» alates aastast 1875. Seda mängiti Tartus muu seas ka seoses II eesti üldlaulupeo pidustustega 1879. aastal.

Näidendi konflikti aluseks on Lõuna-Eesti külaühiskonnas süvenevad vastuolud talude päriseksostmise perioodil (haripunkt 1873. aastal). Autor näitab, et jõukad eesti taluperemehed püüdsid oma ühiskondlikult seisundilt mõisnikule lähemale jõuda. Mulkidest pärisperemeeste tegevust iseloomustab Kunder järgmiste ühele Tartumaa sulasele suhu pandud sõnadega: «Nad on nagu teisest maailmast välja tulnud: teevad majad, suurte klaas-akantega, korsnad pääl nagu mõisadel, vilja aiad kõrvas, peenikesed

⁹⁰ V. Miller, Eesti ajakirjandus baltisaksluse teenistuses. «Eesti Kirjandus» 1940, lk. 313—325.

sõidu vankrid õues, Saksamaa adrad nurmel, linapeksmise-, villakraasimise- ja või-masinad ja mis pagana asjad neil kõik ei ole! Poistel juba kalevist püksid ja vattmannid, pitka vartega piibud suus, nokaga mütsid pääs, käed puusas — just kui baronid!»

Näidendi tegelastest on eelkõige Mäe Margusel jooni, mis meenutavad Kunderi hilisemaid õnnestumisi tüüpiliste, kuid ühtlasi individuaalselt omapäraste karakterkujude loomisel. Tühi jonniajamine ja kõrk enesekiitus on Mäe Marguse tegevuse kaudu tabavalt naeruvääristatud, kujukas on ka tema pettumus enesekiituse tähele panemata jäämisest («mis see maksab, et ma end kiitma hakkan siin pool-mulklaste seas»). Murrang Marguse käitumises saabub aga liiga järsku ning põhjendamatult.

Veelgi suuremad on selle omaaegses vähenõudlikus vaatajaskonnas laialdase populaarsuse võitnud näidendi teised kunstilised puudujäägid. Tema ülesehitus on küllalt algeline, puudub vajalik dramaatilise konflikti areng, lõpplahendus on lihtsustatud, enamik tegelaste karaktereist pole küllaldaselt välja joonistatud, nende ütlemissviis on individualiseerimata.

Seejuures säilitasid aga näidendis «Mulgi mõistus ja tartlase tarkus» käsitletud probleemid oma aktuaalsuse pikema aja kestel. Sellest tingituna etendati seda Kunderi noorpõlvetööd maalavadel üsnagi sageli ning veel 1914. aastal ilmus sellest uus trükk. See näidend oli Eesti ühiskonna ühe arenguetapi tõetruu kajastus. Selles leidis ka realistliku karakterikujutamise algeid.

Näidendi kunstilised puudujäägid olid aga ikkagi niivõrd suured, et kui 1910. aastal tehti katsed selle näidendi lavastamiseks kutselise teatri («Estonia») laval ning nõudlikuma publiku ees, kes ei leppinud enam palja olustiku-pildiga, siis pidi näidend oma dramaturgiliste nõrkuste tõttu (isegi vaatamata Bernhard Hanseni ja Erna Villmeri heale mängule) paratamatult läbi kukkuma.

Kunstiliselt tasemelt kõrgemal ei ole ka Kunderi näidend «Varastatud vorst». Selle kolmevaatuselise komöödia käsikiri avastati Teatri- ja Muusikamuuseumi töötajate poolt Leningradis Lunatšarski-nimelises Teatriraamatukogus. Näidendi tekkimisaja täpne dateerimine ei ole võimalik. Selle esietendus «Vanemuises» toimus 30. novembril 1875.

Nii nagu enamik Kunderi näidendeist põhjeneb ka

«Varastatud vorst» armastusintriigil. Sellega liituv varastatud vorsti lugu on segane ning kunstlikult juurde kistud. Sotsiaalseid probleeme on puudutatud vaid riivamisi. Tegelaste kõnekeelele ei ole Kunderi paremaile näidendeile omast ütlemissviisi mahlakust. Hoolimata tema puudustest on aga «Varastatud vorsti» siiski nähtavasti niihästi Eestis kui ka Peterburi eesti seltsides näitelaval ette kantud. Eesti osas kinnitab seda oletust asjaolu, et 1891. aastal leidis näidendi režiiraamat «Vanemuise» seltsi inventarimestikust⁹¹.

Eelnimetatud näidendite kunstilised puudused on suurel määral omased ka «Muru Miku meelehaigusele» (ilmus 1882). See on näidend sellest, kuidas peigmehele on ümberõivastumiste tõttu raskusi oma pruudi äratundmisega. Ometi tähistab see jantlik lugu olulist progressi kirjaniku arengus.

Tõsi küll, tegelased, kes peaksid olema peamisteks intriigi kandjateks, pole põrmugi paremad eelmiste näidendite omadest. «Muru Miku meelehaiguses» esineb aga (intriiigi arenduses kõrvalisena, kuid laval täiel määral domineerivana) tegelane, keda võime arvata eesti näitekirjanduse klassikaliste kujude hulka. See on külakohtumes ja sillakubjas Jüri Kaarmann, mahlaka huumoriga antud külavõimumehe tüüp. Kaarmann on talurahva hulgast tõusnud ametimees, kellel on naeruväärne eneseuhkus ja bürokraatlikud maneerid, kes ei ole aga veel kujunenud kõrgemate võimukandjate südametuks käsilaseks, vaid püüab oma tegevuses silmas pidada eesti talurahva huvisid. Et kirjanik on Kaarmanni kuju väljajoonistamisel kasutanud huumorit, mitte satiiri, on kõigiti õigustatud. On selge, et taolisi ametimehi Eesti 60-ndate ja 70-ndate aastate külaühiskonnas tõesti esines.

«Muru Miku meelehaiguse» stseenid, kus laval esineb Jüri Kaarmann, on tulvil tõelist koomikat. See oma protokolliraamatust lahutamatu võimumes kirjutab sellesse: «Jüri Kaarmann leidis, et Aru ja Marjamäe tee ääres seisva versta tulba peale, nii kui näha, poe kriidiga kolm suurt risti on tõmmatud. Jüri Kaarmann arvab seda üheks väga häbemataks seaduse üleastumiseks ja paneb need

---

⁹¹ Näitemängu inventariumi raamat «Vanemuise» lauluseltsis. KM KO, f. 151, m. 2, s.-ü. 7.

kolm risti protokollj raamatusse ning lubab neid Silla kohtuhärrale näidata, kui tarvis on, sest kohus ei pea mitte ilma asjata mõõka omas käes». Oma ähvardusi ei asu küla-kohtumees aga sugugi täide saatma. Seetõttu on teiste tege-
laste poolt talle antav iseloomustus positiivne: «Oh temal on seda tarkust ja mõistust! Ta olevat kolm korda Piibli raamatu läbi lugenud ja seaduse raamatu ja Kalevipoja raamatu ja tähtraamatu ja kõik muud raamatud. Tema ei karda kedagit, ei mõisahärrat ega kiriku härrat. Ja ükskord olla ta kaks suurt saksa kohtu kulli ees läbi noominud ja pahutanud, teise keldrisse panna lasknud ja teisele vitsu lubanud anda. Teda kardab kõik maailm.»

Külakohtumehe õnnestunud kuju ei suuda muidugi ole-
matuks teha näidendi arvukaid puudusi, selle jantlikkust ja olukordade tinglikkust. Ka see näidend sai rahuldada vaid kõige vähenõudlikuma asjaarmastusliku teatri nõu-
deid. Ta tähistab aga ühtlasi nende eelduste küpsemist, mis võimaldasid Kunderil kirjutada «Kroonu onu» — näidendi, mis ei karda rambivalgust ka tänapäeval. On tähe-
lepanuväärne, et «Muru Miku meelegaigus», mis lavastati «Vanemuises» esmakordselt 1880. aastal, püsis repertuaaris pikema aja kestel.

Pärast 1874. aastat tekkis Kunderi kui näitekirjaniku tegevuses peamiselt teenistuslikest põhjustest tingituna pikem vaheaeg. Järgmine kindlasti Kunderile kuuluv näidend «Vallavanema valimine» põlvneb alles 1881. aasta lõpust. On aga siiski enam-vähem tõestatud, et vahepeal oli noor näitekirjanik kaastegev veel ühe näidendi saamisloos. See oli komöödia «Dr. Veske kimbatuses». Selle tek-
kimine on seoses M. Veske Tartust lahkumisega ilma dokumentideta, mis põhjustas tema lühiajalise areteeri-
mise, pärast aga arvukaid vabandusi, kui selgus, et ta on ülikooli õppejõud.

Nimetatud näidendi autoriks on seni üldiselt peetud Jaan Bergmanni. See sisaldub M. J. Eiseni koostatud Bergmanni tööde bibliograafias⁹². Bergmanni tööde seas mainivad seda ka «Eesti Biograafiline Leksikon» ja mõned kirjanduslood. Tähtsaimaks allikaks, millele sel puhul on toetutud, on Bergmanni enda kiri M. Kampmannile (hilisem

---

⁹² M. J. Eisen, J. Bergmanni kirjatööd. «Eesti Kirjandus» 1916, lk. 328—332.

Kampmaa) 23. septembrist 1910. Pärast enda näidenditölgete mainimist kirjutab Bergmann: «Ka ühe lühikese originali tegin 1878: «Dr. Veske kimbus». Ei ole mul aga käsikirja olemas.» Ei ole mingit põhjust kahelda selle kirja väidete tõepärasuses.

Leidub aga ka teistsuguseid andmeid, mille usaldusväärsus ei ole sugugi väiksem. K. A. Hermann'i memuaarilised kirjutused on üldiselt osutunud heaks faktiliseks materjaliks eesti rahvusliku liikumise kohta. Hermann kinnitab aga täiesti selgesõnaliselt Kunderi autorlust. Näidendi «Dr. Veske kimbatuses» ettekandmise kohta kirjutab Hermann mälestuskirjutuses Kunderist: «See mäng toodi sõprade kogul koguni «Vanemuise» seltsi näitelaval ette. Dr. Veske ise kutsuti ka vaatama. Ta istus esimeses reas näitelava ees ja oli täis imestust ning lõbu kui nägi, et näo- ja juuksekunstnik teda oli osanud igapidi täielikult muuks inimeseks järele teha. Habe, nina, nägu — karvapäält Veske. Ka käte liigutused olivad loomutruult järele tehtud. Veske ütles: «Ja jah, õige küll! Vaata mul poissi Kundert, mis ta kõik teeb!»»⁹³.

Kus on siis tõde? Kes on näidendi «Dr. Veske kimbatuses» autor, kas Bergmann või Kunder?

Paistab, et selle näidendi saamisluгу täiesti kindlakujuliselt rekonstrueerida ei ole enam võimalik. Küll aga võib teha suurema või väiksema tõenäosusega oletusi. Argumendid, mis kõnelevad Bergmanni autorluse poolt, on niivõrd kaalukad, et neid tuleb uskuda. See ei lülita aga Kunderi osavõttu näidendi koostamisest kaugeltki täielikult välja. Uskumist väärivad, vähemalt osaliselt, ka Hermann'i väited.

Bergmann töötas näidendi kallal, nagu selgus tema ülaltsiteeritud kirjast, 1878. aastal. Sel ajal olid tema kirjan duslikud katsetused veel üsna algusfaasis, neli aastat vanem Kunder oli aga juba oma esimeste näidenditega küllalt laialdase tunnustuse võitnud komöödiakirjanik. On kõigiti tõenäoline, et Bergmann võis oma kirjan dusliku katsetuse saata Kunderile läbivaatamiseks ja parandamiseks. Seda oletust aitab kinnitada asjaolu, et Bergmann ja Kunder olid, nagu seda Bergmann märgib ka kirjas Kampmaale, üsna lähedased sõbrad. Ka poliitiliselt ei olnud nad sel ajal veel asetunud vastasleeridesse. Pealegi

⁹³ «Hüüdja» 1907, nr. 6.

võis Bergmann kui teoloogia üliõpilane, kellel toleaeagsete arusaamiste järgi ei sobinud tegelda päevakajalise komöödia kirjutamisega, isegi soovida, et näidendit tuntaks laiemates ringkondades kui Kunderi teost. On võimalik, et näidendi sünnisaladusi ei avaldatud isegi selles peaosalisena kujutatud M. Veskele ja et temagi pidas Kunderit ainuautoriks. Ei ole aga tõenäoline, et Bergmann oleks kasutanud ainult Kunderi nime, tunnustuse võitnud näitekirjanikku komöödia sisu kujundamisest täielikult kõrvale jättes.

Eelnimetatud M. J. Eiseni koostatud Bergmanni tööde bibliograafias on selle lõpus mainitud üsna mitmekesised materjalid põhjendamatult jäänud sellesse ossa, mis kannab alapealkirja «Ühistöö asjatundjatega». Nende materjalide seas leiduv näidend «Dr. Veske kimbatuses» kuulub aga tõenäoliselt täie õigusega selle rubriigi alla.

See komöödia oli reageering ühele päevasünnimusele, kuid laiema ühiskondliku tähtsusega päevasünnimusele. Oma järgmise näidendiga, samuti kui omal ajal Jannseni vastase satiiriga, tabas aga Kunder otse Eesti ühiskondlike võitluste tulipunkti.

1881. aastal olid avaliku tähelepanu keskuses võitlused Eesti Kirjameeste Seltsis ning Hurda ja tema mõttekaaslaste lahkumine sellest. M. Veske, kes seniste kogemuste järgi juba küllaldaselt tundis Kunderi kiiret ning erksat reageerimisoskust ja koomikatalenti, kirjutab Kunderile: «K. S. eestseisuse nimel palun mina Sind üht teatri tükki valmistada, mis õhtul enne K. S. 10-ne aastast pidu 13-mal Novembri õhtul Vanemuine Seltsi teatrimängijad K. S. liigetele mängima saaksid... Võta, nõnda sooviksin ka mina⁹⁴, Baltlaste⁹⁵ väljaastumine K. Seltsist tüki sisuks»⁹⁶.

Kunder omalt poolt avaldab kartust, et selline näidend võiks liiga palju paksu verd tekitada («sest et ta kaunis pitk saab ning teravaid nalja nõelu täis on»), kuid ta ei lükka ettepanekut tagasi, vaid taotleb ainult näidendi ettekandmise aja edasilükkamist. «Aga laskem see asi natuke vanemaks saada, ja mängigem see Balti tükike «Vallava-

---

⁹⁴ Teiseks soovitajaks oli Eesti Kirjameeste Seltsi abikirjatoimetaja A. Sörd.

⁹⁵ Nende all mõeldi J. Hurda poolehoidjaid.

⁹⁶ M. Veske kiri J. Kunderile 13. X 1881.

nema valimine» Jaani päeval koosoleku eelõhtul»⁹⁷, kõlab tema soovitus. Seda tähtpäeva silmas pidades kirjutaski Kunder oma näidendi. Kuid ka 1882. aastal jaanipäeval ei tulnud see Eesti Kirjameeste Seltsis ettekandmisele. Selle põhjuseks olid nähtavasti vahepealsed sündmused, ennekõike C. R. Jakobsoni surm ning sellest tingitud ajutised lähenemistaotlused eesti rahvusliku liikumise kahe leeri vahel.

Näidendis «Vallavanema valimine» on Eesti Kirjameeste Seltsi eestseisuse soovil käsitletud «baltlaste lahkumislugu» Kirjameeste Seltsist Seura valda üle kantud («seura» tähendab soome keeles «selts»). Ümbernimetatud, kuid kergesti äratuntaval kujul esinevad ka rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna juhid (C. R. Jakobson Kure nime all, mis on tuletatud talle kuulunud Kurgja talu nimetusest. M. Veske pseudonüümiks on Mölder). Jakobsoni pooldajaid nimetatakse Jakobi küla meesteks.

Sündmusi Eesti Kirjameeste Seltsis ei ole näidendis muidugi täpselt kopeeritud, kuid peaaegu kogu tegevustikul on nendega siiski otsene side. Näiteks, analoogiliselt seltsis omal ajal tehtud ettepanekuga J. W. Jannsenile erilist tänukirja saata, lastakse näidendis vallakirjutajal ettepanek teha lahkuvale vallavanemale «tänutunnistust» avaldada. Kui Hurda lahkumiskiri oli kirjutatud üsna tagasihoidlikus toonis, siis on seda ka näidendi vallavanema oma. Nagu Jakobson ja Veske olid ainsad opositsiooni esindajad Kirjameeste Seltsi vanas eestseisuses, nii olid seda Kurgja Mölder vanas vallavalitsuses jne.

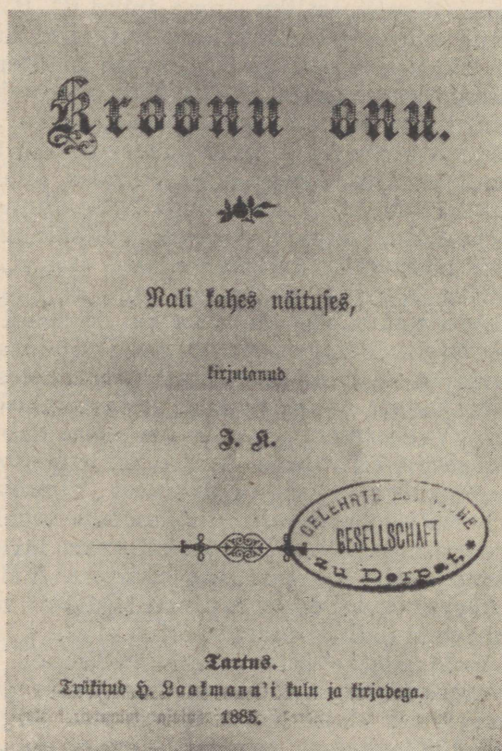
Näidend «Vallavanema valimine» sisaldab niihästi õnnestunud satiiri (Hurda ja teiste Kirjameeste Seltsist väljaastunute kohta) kui ka mõnusat huumorit (eriti Möldri kuju väljajoonistamisel). Komöödia tegelastest on Mölder dramaturgiliselt kõige õnnestunum lavakarakter. «Vallavanema valimise» mitmete säravate dialoogide ja repliikide kõrval on selles ka mitteküllaldaselt väljatöötatud osi. Näidendi üldine kunstiväärtus ei ole kõrge.

Ei ole teada, kas «Vallavanema valimine» on üldse kunagi lavale pääsenud. Tõenäoliselt tuleb pidada, et mitte. Dateerimata kirjas Veskele, mis sisu järgi otsustades pärineb 1882. aastast, avaldab Kunder soovi, et näidend talle tagasi saadetak, mida arvatavasti tehtigi. On

⁹⁷ J. Kunderi kiri A. Sördile 21. X 1881 (adressaadi nimeta). KM KO, f. 14. m. 3, s.-ü. 7.

tõenäoline, et autor, taotledes endale eesti rahvusliku liikumise kõigi ringkondade poolehoidu Aleksandrikooli direktori kohale pääsemiseks, edaspidi enam ei soovinudki näidendi avalikkuse ette tulekut. Kui ta siiski müüs kellelegi näidendi kirjastamise õiguse, siis arvatavasti ainult tingituna äärmisest rahapuudusest. Igatahes avaldati näidend trükitud alles pärast Kunderi surma, 1889. aastal⁹⁸. Selleks ajaks olid näidendis käsitletud sündmused juba kaotanud oma aktuaalsuse.

Seevastu Kunderi järgmine näidend — «Kroonu onu» (ilmunud 1885) — ei ole tänapäevalgi oma löögijõudu kaotanud.

⁹⁸ «Valguse» lisa 1889, nr-d 20—21.

Süzeeliseks lähtekohaks on siin jällegi vanemate vastuoludest tingitud takistused noorte armastajate eluõnnele. Nende ületamine toimub aga küllalt omapärasel ning rohkem koomikat pakkuval teel: armastajate endi soovil uueks kosilaseks moondunud Kroonu onu abil, kes algul saavutab tütre isa poolehoiu, kuid siis ennast järk-järgult kompromiteerides sunnib eelistama seda kosilast, keda sooviti võidule viia.

Ehkki selline intriigi sõlming sisaldab tubli annuse naiivsust ja tinglikkust, on autor osanud mitmetele oma näidendi tegelastele anda tõelise lavalise elujõu. Vaieldamatult on tegemist Kunderi kõige õnnestunuma draamateosega. Võrreldes komöödiaga «Mulgi mõistus ja tartlase tarkus» on eesti küla sotsiaalsete suhete kujutamise siin veelgi süvenenud, eelkõige on aga paranenud aine kunstiline läbitöötus. Dialoog on omandanud palju suurema kõitvuse kui autori varasemates näidendites, kohati aga, näiteks erusoldat Aabrami ja oma eluõnne igatseva Elsa etteastes esimeses vaatuses, otse eeskujuliku sädelevuse. Näidendis on tõelist dramaatilist pinget. Konflikti aluseks on kõigiti tüüpiline situatsioon: vastuolud laiutava ning tõusiklikult uhke hallparuni ja vaesuses vireleva rentniku-pere vahel. Ilmseid edusamme on märgata ka autori oskuses tüüpide joonistamiseks. Ehk küll siingi leidub veel mitmeid küllaldaselt individualiseerimata tegelasi (eelkõige noored Aadu ja Elsa), on vähemalt kaks komöödia osalistest hästi tüpiseeritud ja ilmestatud karakterkujud. Intrigi lahendus ei saabu küll peamiste vastasjõudude omavahelistes kokkupõrgetes, vaid selle toob *deus ex machina*'na Kroonu onu, kuid seegi puudus tasutakse rohkete vaimukuste, sotsiaalselt terava satiiri ja üleemeeliku koomikaga.

«Kroonu onu» väärleb tähelepanu kõigepealt oma hästi õnnestunud hallparunikuju Metsa Priiduga. Juba üksi selle tüübi väljajoonistamine oli suur sotsiaalne üldistus. See näitas eesti külakodanlust kõiges tema alasti ahnuses, kõiges tema hoolimatuses rahakoti poolest kehvemate vastu ja kõiges tema lõmitamises selle maailma suurte ees. Kentsaka kõnemoie kiire omandamine Metsa Priidu poolt sümboliseerib kujukalt, kuivõrd kiiresti osa kodanlusest kadakasaksastus. Metsa Priidu jõhkrus ei ole küll veel arenenud äärmiste vormideni, kuid autor näitab, et see tegelane ei ole nendest kaugel. Tema silmis maksab üksi

Esimese näitus

EESTI KULTUURI JA
ARHIIV

Kõnnumise kohta Jõepära talu ees

1. Etendus

Metsa Priidu ja Jõepära Sadu.

Sadu (istub ukse ees ja teeb teha) See teha saab
minu armsale Elsale lehted, see on nõuu
Ilusad võalgid pulgad pannon ma lalle sisse ja
seen soamad Eesti kirjad peale, aga soare ka.
han ma lalle hiasle fildaks teha, veel fildas.
maks kuu mõisa apmanni kepp. Sii sile peat
la olerna, et Elsa fildasid kaid teda kandis mitte
woiga ei jaoks. Ma minis Elsa on kaid ja for.
med kuu fild, need ei tohi mitte woiga jaoks.
Ma kuu nad veel minis lehted teha soare la.
bi woiga jaoksivad, kuhu ma siis veel omad
fildasid kõlbaks pannis! Elsa ütles koki "Kas
see mõne sadu on, kes mulle niisuguse teha
soare tege?" Ma ütlen, ma lasen niisuguse
teha soare enne oma picha peal paruks pe-
sta, unne kuu ma ka oma Elsa kalle armast
Kunne Elsa ei ole mitte niisuguse neia, kes

«Kroonu onu» käsikirja algusosa.

raha. Vaesele rentnikule Jõepära Madisele lausub ta: «Mis sa siis seal koperdad, Jõepära poolsant ja võlarott?» Oma kõrkuse ja ülbusega ongi Metsa Priidu eelkäijaks hilisemaile kulakukujudele eesti kirjanduses, eelkõige Kitzbergi «Kauka jumala» monumentaalsele Mogri Märdile.

Metsa Priidu vastasmängija Jõepära Madis, ehkki ka tema väljajoonistamisel on mõningaid kordaminekuid, ei ole kujunenud täiekaaluliseks antipoodiks. Ta on küll oma

ajale iseloomulikuna ja seega tõepärasena tunduv sotsiaalne tüüp, kuid ei ole lavaline karakterkuju ega hoopiski mitte võitlejaisiksus. Nii libiseb hallparuni järeleandmisele sundimine nimiosalise Kroonu onu ülesandeks. Ja see errulastud soldat on juba täisvereline lavakuju, on esimene vembumees ja luiskaja, kuid ühtlasi võitleja pimedate eelarvamuste vastu, võitleja inimese õiguse eest õnnele. Võitlus õrne eest kroonuonulises mastaabis ei küüni põhiliste sotsiaalsete probleemide lahendamise katseni, kuid sellegi, mille eest siin võideldakse, õigusel valida eluseltsilist hoolimata sotsiaalseist vaheseintest, oli küllalt suur tähtsus. Kroonu onu, paljukäinud ja paljunäinud erusoldat, on soe kaasatundja noorte südame-muredele. Ta naeruvääristab kulakukõrkust ning aitab vähendada sotsiaalset ebaõiglust.

Kroonu onu kui lavakuju väljajoonistamisel on Kunder mitmete andmete kohaselt lähtunud kahest üsna erinevast prototüübist. Ühelt nendest on võetud Kroonu onu südameheadus ja soe kaastunne noortele armastajatele. See oli erusoldat, keda Kunder tundis oma lapsepõlves ja kellest ta kirjutas käsikirjalises luuletuses «Sõber». See kroonu onu oli Kunderile endale nähtavasti üsna lähedane.

Ainult selle prototüübi eeskujuks võtmisel ei oleks aga saadud komöödia «Kroonu onu» ilmekat nimitegelast ega kõikvõimalike konfliktide lennul lahendajat. Oli vaja suuremat aktiivsust, suuremat hoogsust ja kindlasti ka suuremat vigurdamist. Seetõttu meenus Kunderile hoopis teistsugune erusoldat, mees, keda ta isiklikult ei tundnud, kellest ta oli aga mõndagi kuulnud. See oli varas, kiitleja ja mürgeldaja Hans Suga. Muidugi ei saadud näidendis puhtakujuliselt kasutada ka selle prototüübi, üsna kuritegeliku isiku tõelisi iseloomujooni. Kunder asus kahe täiesti erineva ja suurel määral isegi vastandliku erusoldatikuju sünteesimisele ning sel teel kujundaski ta oma klassikalise lavategelase.

«Kroonu onu» on õnnestunud ka nendes osades, kus on astutud ohjeldamatu fantastika valdkonda, seal, kus nimitegelane Abram Andrejevitš Sikk kõneleb oma seiklustest Türgi sõjas. Episoodide puänteerituselt, keele rahvalikkuselt ja repliikide lavaliselt mõjuvuselt kuuluvad need kõige õnnestunumate stseenide hulka. Publik ei jätnud reageerimata, kui Kroonu onu osatäitja lennutas lavalt näiteks järgmisi lauseid:

«Kas sa tead ka, et ma seesama Aabram Andrejevitsš olen, kes Osman-paša vangi võttis ja Plevna linna värisema pani!» või

«Seal tuli siis üks türklane, kellel oli suur punase otsaga nina peas. Ja kapral karjus: «Aabram Andrejevitsš, anna särul!» Ja Aabram Andrejevitsš andis ka niimoodi särul, et türklase punane nina kui ubin peast metsa lendas.»

Jutustused Osman-paša vangivõtmisest, kapral Peeter Vedrovitsši abistamisest ja türgi paruni hirmust on ületanud tavalise anekdootlikkuse ning omandanud ehtsa münchhausenliku luiskamise ilme. Peab märkima, et seda kirjanduslikku võtet esineb eesti kirjanduses võrdlemisi vähe ning selle viljelejana on Kunder õieti tänapäevanigi jäänud ületamatuks.

Kroonu onu vaimukad luiskamisrepliigid, mis on koonduvad peamiselt näidendi esimesse vaatusse, ongi üheks põhjuseks, miks see vaatus on suhteliselt rohkem õnnestunud kui järgnev. Esimesele vaatusele karakterised jooned — tõeline rahvalikkus, sotsiaalsete vahekordade tõepärane kujutamine, situatsioonikoomikaga liituv karakterikoomika ja üsna sügav realistlikkus — esinevad teises vaatuses mõnevõrra nõrgemal määral ning nende asemel on esile nihkunud kergežanrilisele naljamängule iseloomulikud šabloonid: tundmatuks maskeerumised, armastuse jahenemise teesklemised, mitu õnnelikku paari näidendi lõpul. Kuid ka teises vaatuses on mõndagi eesti küla sotsiaalseile tüüpidele iseloomulikku ja mõnigi hästi kordaläinud kunstiline võte (näiteks Metsa Priidu rõõmu ja masenduse kontrasteerimine vaatuses eri osades ning dramaatilise pinge järk-järguline gradatsioon selle kulminatsiooniga vaatuses 9. etteastes). Hoolimata vaatuste kunstilise õnnestumise määra ebaühtlusest on «Kroonu onu» siiski terviklikuna mõjuv näidend. Tal on ehtsa lavateose tähtsaim omadus: tema peamised osalised muutuvad vähegi andeka näitleja käes elavaiks, pakuvad küllaldasi mängulisi võimalusi.

See Kunderi dramaturgia parim saavutus on niihästi kirjandusteosena kui ka näitelaval esitatuna saanud kestva kiitvate hinnangute osaliseks. Näidendile 1886. aasta algul «Vanemuise» teatris osakssaanud menu andis tugeva tõuke selle levikuks maalavadel. Juba aasta pärast näidendi ilmumist kirjutas «Sakala»: «Näitemängude seast on «Kroonu onu» üpris kuulsaks saanud, kõik tahavad teda

mängida. Ta on ka tõeste tähtsamatest meie näitemängude seas ja seda väärt, et teda näitemängu himulistele tihedamini ette võiks kanda»⁹⁹. Ajalehe kirjasaatja tea-

Arnold Vaino Metsa Priidu ja Betty Kuuskemaa Viiu Ellerheina osas «Estonia» teatri «Kroonu onu» lavastuses (1936).

tabki, et Puhjas on «Kroonu onu» juba teist korda pealtvaatajate poolehoiu võitnud.

⁹⁹ «Sakala» 1886, nr. 39.

Niisuguse poolehoiu säilitas näidend ka hiljem. XX sajandilgi ei kao ajakirjanduse veergudelt teated «Kroonu onu» õnnestunud etenduste kohta. 1902. aastal kirjutas esimene eesti näitekirjanduse ajaloolane K. Menning: ««Kroonu onus» 1885 paistab selgesti kirjaniku selge arusaamine Eesti tüpuste kohta välja. Kes niisuguse mehe jalule seada suutis, nagu kroonu onu Abram Andrejevitchi, kelle nimi terve Türgimaa värisema paneb ja kes Osman pasha vangi võttis ja talle Eesti keeli ütles: «Kindrali herra, nüüd läheme ära Venemaale pogrissse!», sel oli teatriversid soontes»¹⁰⁰.

Ja tõesti, näidend pidas vastu ka katsumuse kutselise teatri laval. See võeti 1906. aasta sügisel kutseliseks teatriks muutunud «Estonia» esimeste repertuaaritükkide hulka. «Kroonu onu» lavastajaks oli Paul Pinna. Lähemad teated selle lavastuse ning tema vastuvõtu kohta publiku poolt kahjuks puuduvad.

Uuesti toodi «Kroonu onu» (koos Kitzbergi «Pila-Petri testamendiga») «Estonia» lavale 30 aastat hiljem (1936) ning Kunderi näidend oli nüüd üheks teatri juubelienduseks. Lavastas Hanno Kompus, nimiosa mängis Paul Pinna. Ka teisteks osatäitjateks olid teatri väljapaistvaimad lavajõud. Metsa Priiduna esines Arnold Vaino, Viuu Ellerheinana Betty Kuuskemaa, Jõepera Madisena Ants Jõgi ja Jõepera Aaduna Kaarel Karm. Arvustus kiidab eriti Pinna, Vaino ja Jõe loodud lavakujusid. Ühtlasi märgitakse, et lavastaja olevat teose laadi õigesti tabanud. Esietendusel jälgis saalitäis publikut ettekannet pineva huviga ning elas sellele pidevalt kaasa.

Tallinna «Töölisteatri» lavale jõudis Kunderi näidend 1939. aastal. Selle lavastaja Priit Põldroos lähtus K. Menningu poolt juba sajandi algul väljendatud soovist, et «Kunderi tükid üht osavat kärpijat ja parandajat leiaksivad». Uues lavastuses muudeti senine kahevaatuseline komöödia kolmevaatuseliseks, kusjuures vaatuste tegevuspaikade mitmekesistamise teel saadi 18 episoodi. Tähtis osa anti ka uutena juurdetoodud massistseenidele, laulule ja tantsule. «Kuid sellest hoolimata tahaks loota», märgiti kavalehel, «et milgi kombel ei ole liiga tehtud Kunderi naljamängule, vaid et seega ainult on reljeefsemalt välja tõstetud «Kroonu onu» seesmisi ja lavalisi väärtusi...»

¹⁰⁰ K. Menning, Eesti näitekirjanduse ajalugu. Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Seitsmes leht. Tartu, 1902; lk. 216.

Massistseen «Kroonu onust» Tallinna «Töölisteri» lavastuses (1939).

P. Põldroosi lavastus maksis mõningat lõivu natsionalistliku kodanluse taotlustele realismist eemaldumiseks, reaalelu kujutamise asendamiseks romantitseva ilutsemise või lihtsa trallitamisega. Kuid reaktsioonilise arvustaja Ar. A. (=Arthur Adson) arvatés ei läinud Põldroos Kunderi ümbertegemisel ja realismist eemaldumisel veel küllalt kaugele. Uues lavastuses säilis siiski Kunderi näidendi tuum, säilis realistlike joontega pilt eesti külaelust, säilis huumori rahvalikkus. Mõödutunne näidendi ümbertegemisel tuli asjale kasuks.

Vaatamata sellele, et Johannes Romot Kroonu onuna ei küündinud Paul Pinna läbimõeldud nüansirohke esituslaadini ning ka teiste osatäitjate mäng «Töölisteatris» oli vähem meisterlik «Estonia» vastavate osaliste omast, elas Kunderi näidend siiski üle oma järjekordse triumfi. Arvustaja L. Soonpää (Soonberg) nimetas «Kroonu onu» lavastust «Töölisteatris» koguni teatriaasta väljapaistvaimaks sündmuseks. Näidendit etendati 19 korda ning rohkem kui 5500 vaatajale¹⁰¹.

Nõukogude Eestis ei ole «Kroonu onu» kutselise teatri laval seni veel esitatud. Meie isetegevuslased on aga Kunderi näidendit ka kõige viimasel ajal hea eduga ette kandnud. On ilmnenu, et «Kroonu onu» kui rahvatüki üheks väärtuseks on asjaolu, et ta ei esita näitlejaile ülemääraselt suuri nõudmisi ning on seetõttu jõukohane ka väheste kogemustega isetegevuslikele kollektiividele. Mitmed teated meie ajakirjanduses kõnelevad «Kroonu onu» kuulumisest kõige paremini õnnestunud isetegevuslike lavastuste hulka.

Ühtlasi on «Kroonu onu» ka lugemispalana jõudnud eesti näitekirjanduse klassikasse ning üle elanud järjest uusi trükke. Kätkendeid sellest näidendist on korduvalt avaldatud kooliõpikuis ja -lugemikes.

Pärast «Kroonu onu» valmimist ei kirjutanud Kunder kahjuks enam uusi komöödiaid. Ta pöördus tõsisema žanri poole. Tema talent oli aga sädelev just koomika alal, seetõttu on õnnestumised tema hilisemas draamaloomingus suhteliselt väiksemad. Selle seast võib siiski esile tõsta «Meelejahutajas» ja 1887. aastal ka eri raamatuna ilmunud näidendit «Mõrsja ja märatsejad».

---

¹⁰¹ Teatri- ja Muusikamuuseumi andmed.

Draamas kujutatakse kahe petturliku usumehe, endise kõrtsipidaja Ants Kala ja hulkur Priidu Looritsa, kes «prohvetitena» esinevad vastavalt Apokriiva ja Taevapausuna nime all, kergeusklike hullutamisele suunatud tegevust. Nende ohvriks langevad Kose talu leskperenaine Kaie ja tema tütar Tiiu, noore naaberperemehe Peebu mõrsja. Selle sündmustiku taustal kohtame mitmeid oma aja olusid hästi iseloomustavaid detaile. Näidendi ideeliseks peafunktsiooniks on usumäratsejate ja nendega seotud petturite paljastamine. Teose objektiivne mõju oli aga laiem: see võis kaasa aidata ka ametliku kiriku silmakirjatsejate näitamisele õiges valguses. Ühtlasi võideldakse siin hariduse leviku ja vaimse pimeduse kaotamise eest.

Oma näidendiga «Mõrsja ja märatsejad» sammus autor ainevalikult Kreutzwaldi «Taevaskäijate» jälgedes. Oma aegses arvustuses kirjutati: «Nimetatud näitemäng on tõesti tähelepanemise väärt sellest, et ta toob ühe täielise ja selge pildi uutest usumäratsejatest, mis selgitab nende prohvetlikku petmist ja häbematu elu viisis»¹⁰². Arvustuse autor soovib, et näidendit mängitaks eriti Pärnu- ja Tallinnamaal, kus usumäratsemine esines sel ajal kõige drastilisemates vormides.

Näidendi kunstilises teostuses on mitmeid tugevaid külgi. Teose intriigi sõlmimine on üldiselt hästi õnnestunud, näidendis ei puudu vajalik põnevus ja gradatsioon, dialoog on lopsakas, usumeeste-petturite kujutamisel on leitud mitmeid tabavaid jooni. Siiski ei ole ükski teose tegelastest nii meeldejääv kui Kunderi komöödiate parimad karaktertüübid ning üsna nõrk on positiivse leeri esindajate väljajoonistamine. Draama mõnedes stseenides esineb venitatust.

Arvustuste hinnangud selle näidendi kohta olid liiga kiitvad. Põhjendamatult võrdsustati «Mõrsja ja märatsejad» oma väärtuselt «Kroonu onuga» või tõsteti koguni sellest kõrgemale.

See näidend muidugi ei suutnud oma menu poolest «Kroonu onuga» võistelda, kuid aktuaalse ühiskondliku probleemi käsitlemise ning teatavate kunstiliste väärtuste tõttu mängiti «Mõrsjat ja märatsejaid» Eesti maalavadel küllalt palju. Näidendi probleem ei ole oma aktuaalsust

¹⁰² «Valgus» 1890, nr. 16.

täielikult minetanud ka tänapäeval. Seetõttu võib ühineda O. Kruusi soovitusega¹⁰³ kasutada seda Kunderi teost algupärase teatrirepertuaari laiendamiseks ka Nõukogude Eestis.

Ideeliselt veelgi laiahaardelisem, kuid kunstiliselt siiski vähem pakkuv on Kunderi järgmine lavateos «Kingu Laos» (ilmus pärast autori surma, 1890. aastal).

«Kingu Laos» on draama alkoholismi kütkeisse sattunud nõrga tahtejõuga noormehe õnnetust saatusest. Liigne armastus viina vastu viib näidendi nimitegelase sidemesse vargajõuguga ning selle kaudu lõplikult väärale teele. Teenitud karistus ei jää tulemata. Näidendi lõpul on endine elurõõmus noormees haletsusväärne kõike juhtunud kahetsev sant.

Ka näidendis «Kingu Laos» võitleb Kunder nende eesmärkide eest, mis väljendusid juba Kreutzwaldi loominguks. «Kingu Laos» on dramatiseeritud paralleel Kreutzwaldi «Viina katkule». Kuid Kunder mitte ainult ei hoiata alkoholismiohu eest, vaid näitab teisigi väärast kasvatuses tingitud pahesid. Näidendis maalikakse kujukas pilt sellest, kuidas vanemate halb eeskuju hukutab lapsi. Näidatakse sedagi, kuivõrd ebapedagoogiline on lapse iga soovi täitmine, tema hellitamine. Kunder läheb aga veelgi kaugemale: ta selgitab oma näidendi kaudu, et kuritegeline keskkond suudab mürgitada mitte ainult eelkooliealise lapse hinge, vaid ahvatleb mõnikord väärale teele ka senises elus ausaid ja enam-vähem väljakujunenud vaadetege, kuid küllaldase meeiekindluseta noorukeid. Kõrvalteemana kohtame näidendis kadakasaksluse naeruvääristamist.

«Kingu Laose» ideeliste väärtuste mõjulepääsu takistavad aga näidendi kunstilised puudused. Selle kaks vaatust on lahutatud 20-aastase ajavahemikuga ning erinevad teineteisest ka kasutatud kirjandusliku meetodi poolest. Draama esimest vaatust võib pidada realistlikuks, kusjuures selles esineb naturalismi sugemeid. Teisele vaatusele on aga täielikult omane nähtuste romantiline kujutamiseviis ning selles kohtame isegi sentimentalismi jooni. Niivõrd erinevate meetodite rakendamise tulemusel ei saanud kujuneda ühtset kunstiteost. Teises vaatuses ei leidu enam seda rahvapärast, mida pakub esimese vaatuse dialoog.

¹⁰³ O. Kruus, Meie algupärase teatrirepertuaari laiendamise võimalusi. «Sirp ja Vasar» 1955, nr. 32.

Näidendi puuduste hulka kuulub ka episoodilisus ja katkendlikkus, mida tsensuurikärped on nähtavasti omalt poolt süvendanud.

«Kingu Laose» kunstilise külje positiivsetest joontest võib siiski märkida mitmeid küllalt reljeefselt joonistatud tegelaskujusid. Kuru kõrtsimees Moorits Vinkelmann ja tema naine Maali kuuluvad Kunderi õnnestunud karaktertüüpide galeriisse. Vähemalt niisama ilmekas lavakuju on petis-rätsep Larmi Jaak. Viimane oskab suurejooneliselt valetada ja meenutab sellega mõnel määral Kroonu onu. («Tegin hiljuti veel kindral Suvorovile kullatud ülikonna. Sain selle eest auraha.») Tegemist ei ole aga kaugeutki tüübi kordamisega. Kroonu onu luiskamine on omakasupüüdmatu, Larmi Jaagu vale taotleb petturlikke eesmärke.

«Kingu Laose» pettureile vastandatud positiivsed tegelased on skemaatilised, paljad autori mõtete ruuporid. Sellistena ei ole nende olemasolu kuidagi õigustatud, sest teose ideed selguvad näidendi lugejale või vaatajale ka ilma positiivsete tegelaste kaasabitaga.

«Kingu Laose» dramaturgiliste puuduste tõttu pole seda laval kuigi palju esitatud.

See draama oli Kunderi viimne lõpuleviidud näidend. Temalt on aga säilinud veel katkendeid kahest lõpetamata draamateosest (käsikirjad leiduvad Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis). Värssnäidendist «Lembit» on osa ka trükkis ilmunud¹⁰⁴.

Selle tegevus toimub XIII sajandil. Näidend käsitleb muistsete eestlaste võitlust saksa röövrüütlite vastu. Draama sünnilugu on nähtavasti seotud Kunderi kriitilise seisukohavõtuga Kreutzwaldi «Lembitu» suhtes¹⁰⁵. Kunder oli oma artiklites näidanud, et Kreutzwaldi teose nimitegelane ei saanud olla tõeline rahvakangelane, vaid erines teravalt ajaloolisest Lembitust. Vastukaaluks Kreutzwaldi Lembitu-kujule tahtis Kunder maalida tõelise rahvakangelase, seejuures ajaloolist tõepärasust silmas pidades. Selle ülesande täitmine õnnestus tal neis stseenides, kus kujutatakse eesti saadikuid Novgorodis abi otsimas.

¹⁰⁴ «Valguse» kalender 1891.

¹⁰⁵ Vt. käesoleva töö lk. 106–107.

Eesti-vene relvavendlusest kõneldes öeldakse näidendis:

«Ja teie vaprad sõa mehed kõik!
Veel mäletate küllalt, kudas meie
Kord sõdisime Eestis Otepääl.
Seal tundsid vaenlased, kui kindel
Ja valus oli Eesti Vene mõök.»

Kunder kõneles seega ka venelaste abist oma vabadust kaitsvaile eestlastele. Sellega tõi ta võrreldes ajaliselt umbes samaaegsete eesti ajalooliste romantiliste jutustustega (Bornhöhe, Saali ja Järve tööd ning Kitzbergi «Maimu») eesti ajalootemaatilise ilukirjanduse ainekku küllalt olulise täienduse.

«Lembitu» trükkis ilmunud osa on ainult käsikirjaliselt säilinud osadest ideeliselt nõrgem. Kunder hindas ristiusu toomise fakti positiivselt ning selletõttu ei saanud ta rööv-vallutajatele ja nende käsilastele anda küllalt tabavat hinnangut. Põhjendamatu on reetur Kaupo tegevust õigustatud. Muistsete eestlaste sangarlikkusest maalib aga ka trükitud näidendikatkend küllalt veenva pildi.

«Lembitu» kunstimeisterlikkuse kohta ei saa selle lõpetamatuse tõttu anda kindlat hinnangut. Säilinud katkendites on küllalt eeldusi vähemalt tolle aja tingimustes keskpärase värssdraama jaoks, mis oleks aidanud eesti näitekirjandust žanriliselt ja temaatiliselt mitmekesistada ja rikastada. Kunderi värsitehnika oli vajalikul kõrgusel.

Teine Kunderi lõpetamata jäänud näidend on väljarändamisprobleeme käsitlev «Eesti muld ja eesti süda — kes neid jõuaks lahuta!». Sellest jõudis Kunder valmis kirjutada nähtavasti vaid esimese vaatuse käsikirja. Viimane sisaldab ainult ekspositsiooni küllalt ulatuslikuna (viievaatuselisena) kavastatud näidendile. Teravalt rünnatakse selles ebausku. Dialoog on elav ja ütlemisviis rahvapärane. Leidub ilmeka karakterikujuanduse algeid. Näiteks suudetakse meheleminekuhimulist vanatüdrukut Kaiet vähestegi repliikide abil küllaldaselt iseloomustada. Valminud osa lühiduse tõttu ei saa aga sellest siiski teha suuremaid järeldusi. Igatahes on ka «Eesti muld ja eesti süda — kes neid jõuaks lahuta!» üsna oluline täiendus Kunderi dramaturgilisele pärandile.

Kunderi osale eesti näitekirjanduse ajaloos andis õigusega kõrge hinnangu juba Karl Menning, üks eesti kunstiküpse realistliku teatri aluserajajaid. Ta märkis, et juba

Kunderi varasemad näidendid näitasid — kõigele oma pealiskaudsusele vaatamata — head rahva elu tundmist ja oskust arvestada näitelava vajadusi. Sel ajal, kui Kitzbergi ja Vilde parimad lavateosed ei olnud veel valminud, pidas Menning Kunderit — ja mitte ilma aluseta — eesti kõige andekamaks näitekirjanikuks.

Üldse võime nimetada üksteist Kunderi näidendit, neist kaks lõpetamata. Kaheteistkümnendana liitub nendega veel «Dr. Veske kimbatuses», mille puhul Kunderit tõenäoliselt võib pidada kaasautoriks. On võimalik, et 80-ndate aastate edukaima draamakirjaniku näidendite arv on veelgi suurem, et kõik tema teosed ja katsetused näitekirjanduse valdkonnas ei ole meieni jõudnud. Siiski on meil praegu teada peaaegu kaks korda rohkem Kunderi näidendeid, kui neid mainisid tema loominguga varaseimad uurijad Jõgever ja Kampmaa.

Kunder oli selle perioodi draamakirjanik, millal eesti kutseline teater ei olnud veel sündinud. Tema looming kasvas välja eesti maalava vajadustest ning rahuldab selle nõudeid. Eesti näitekirjanduse arengus olid Kunderi lavateosed kahtlemata hädavajalik etapp.

Kunderi näidendid käsitlesid enamasti aktuaalseid ühiskondlikke probleeme. Autor oskas esile tuua olulisi külgi eesti külaelust XIX sajandi teisel poolel ning võitlustest kultuuririndel. Näidendite kunstiline tase ei olnud esialgu kõrge, aga — kui mitte arvestada komöödiažanrist eemaldumisest tingitud otsinguid ja tagasilangusi — näitas järjekindlat tõusu. Suutmata kohe tõusta oma eelkäija Koidula näitekirjanduslike võimetenini, saavutas ja osalt ka ületas Kunder Koidula taseme oma parima näidendiga «Kroonu onu». Edusammud kirjaniku loomingus on seoses tema lähenemisega realistlikule meetodile. Oma parima on Kunder andnud realistlikes kujudes eesti külast. Psühholoogiliselt kõige usutavamad tegelased räägivad ühtlasi kõige rahvapärasemat ja väljendusrikkamat keelt.

Näitekirjanikuna on Kunder otsene Koidula järglane. Eriti tema varasemais näidendis ilmnevad tugevad Koidula mõjud. Kunderi «Mulgi mõistus ja tartlase tarkus» sammub ainevalikult «Säärase mulgi» jälgedes ja «Muru Miku meelegaiguse» intriig põhjeneb samuti kui Koidula «Saaremaa onupoja» oma tegelaste äravahetamisel. Koidula mõjusid kohtame ka Kunderi hilisemates näidendites. Lõpetamata näidend «Eesti muld ja eesti süda — kes

neid jõuaks lahuta!», mis käsitles väljarändamisprobleeme, oli kavastatud dramatiseeritud paralleelina Koidula jutustusele «Enne ukse lukutamist». Jutustuse lõppsõnad

«Oh Eestimaa! Oh Eestimaa,
kus leiba ja vett!»

on Kunder võtnud oma näidendi motoks.

Samad kui Koidulal olid ka eesmärgid, mis innustasid Kunderit tema näidendite kirjutamisel. «Missugune hindamatu vahend rahva kasvatamiseks võib olla sobiva repertuaariga varustatud lava!» märkis Koidula oma kirjas Kreutzwaldile 7. detsembrist 1870¹⁰⁶. Kunder arendas seda mõtet omalt poolt edasi ning kirjutab «Eesti Postimehes» 1874. aastal: «Tahame meie Eestirahvast näitemängu läbi tõsta, siis ei tohi meie talle mitte seda näidata, mida me alles prilli läbi näha võime, vaid peame tema igapäevasest elust seda talle näitama, mis ta ise igapäevases elus näinud on ehk näha võib; ja selles, mis tal nii ligi on, võime meie talle tema häid ja pahu külgi näidata...»¹⁰⁷.

Oma loomingus näitekirjanikuna asus Kunder nende demokraatlike ja rahvavalgustuslike printsiipide realiseerimisele.

Ta pidas täiel määral silmas, et eesti isetegevusliku teatri majanduslikud ja kunstilised võimalused olid küllaltki piiratud. Seetõttu ei püstita ta oma näidendis kunagi ülepaisutatud lavastuslikke nõudmisi. Näidendite tegelaste arv ei ole suur ning eriti tagasihoidlikud on Kunderi kui autori ettekirjutused dekoratsioonide suhtes.

Mitmete draamakirjanduse vormivõtete arengus tähistab Kunderi looming võrreldes Koidula omaga juba sammu edasi. Näiteks on Kunder oma näidendis õigusega vältinud Koidula draamateoste omaseid, kuid üsna häirivaid nn. kõrvalekõnelemisi, s. o. näitlejaile niisuguse teksti suhupanemist, mis pidi olema kuuldav saalis pealtvaatajate hulgas viibijaile, mitte aga teistele samal ajal laval olevaile näidendi osalistele. Samuti on Kunder hoidunud ka Koidula näidendis esinevast kahe eri tegelase monoloogi vahetust järgnevusest.

¹⁰⁶ Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus. II. Tartus 1911, lk. 132.

¹⁰⁷ «Eesti Postimees» 1874, nr. 41.

Eesti draamakirjanduse kõige väljapaistvamad teosed said tekkida alles kutselise teatri olemasolu olukorras, millal tekkis eeldusi näitlejaile suuri nõudmisi seadvate näidendite lavale toomiseks. Kunderi näitekirjanduslik looming, tähistades mõningat progressi eesti draamakirjanduse arengus, oli üheks vajalikuks eelastmeks Kitzbergi ja Vilde kunstiküpsete draamade loomisele ja lavastamisele.

Oma dramaturgilise loomingu parimas osas kuulub Kunder kahtlemata eesti näitekirjanduse klassikasse.

VII

KUNDER KIRJANDUSKRIITIKUNA JA KIRJANDUSLOOLASENA

Pilt Kunderi osast eesti kultuuriloos ei ole kaugeltki täielik, kui me ei arvesta ka tema kirjanduskriitilist ja kirjandusloolist tegevust. Tema «Eesti kirjandus, koolile ja kodule. Esimene raamat: Eesti vanemad laulikud» (1890) on esimene trükitis ilmunud teos eesti kirjanduslool alal. Kirjanduslikes hinnanguis osutas Kunder häid kriitilisi võimeid, täielikku iseseisvust ja järjekindlust oma seisukohtade kaitsmisel. Ta astus välja kirjanduse hindamise eest demokraatlike kunstinoüete alusel ning ründas rahvakauget ja rahvavaenulikku kirjandust, samuti kirjanduse kritiseerimist lähtuvalt kiriklik-moraliseerivaist printsiipidest.

Tõsi, eesti progressiivne kirjanduskriitika oli tekkinud juba enne Kunderit. Oma kirjavahetustes oli Fr. R. Kreutzwald väljendanud mitmeid paikapidavaid kirjanduskriitilisi seisukohti. Kriitikat oli arendanud ka L. Koidula. C. R. Jakobson ja J. Hurt olid õpetanud hindama rahvaluulet. Kunder on aga mitte ainult esimene, kes asus süsteemikindla kriitilise ülevaate koostamisele eesti kirjandusest, vaid paljudel juhtumitel tähistavad tema seisukohad ka ainekäsitletuse tunduvat avardumist ja analüüsi süvenemist.

Kunderi kirjanduskriitiline töö, samuti nagu ta tegevus real teistel aladel, algas üsna varakult, juba seminaripäevil. Aastail 1872—1875 avaldas ta «Eesti Postimehe» veergudel mitmeid kriitilisi artikleid. Sel ajal tegi ta ise alles esimesi kirjanduslikke katsetusi, mis polnud veel kuigi kõrgel tasemel. Vastavalt sellele on ka tema nõuded teis-

tele autoritele tagasihoidlikumad kui hiljem, mil ta enda kirjanduslikud oskused ja kriitilised võimed olid kasvanud. Oma esimestes arvustustes väljendas ta arvamust, et «... õpipoisi töö mõnikord ka meistri töö kõrvas seista

Eesti kirjandus,

foolile ja kodule.

Wälja annud

J. Kunder.

Esimene raamat:

Eesti wanemad laulikud.

Keiserliku Amalika
Em-kogu hink. 1916.

Wäljandis.

Trükitud J. Helbi'i kirjabega.

1890.

tohib»¹⁰⁸. Selle seisukoha alusel annab ta liiga kõrge hinnangu K. A. Hermanni nõrgale näidendile «Oksjon!» ja Hermanni tõlkele Th. Körneri tööst «Leppimine surmas». Siiski kohtame ka juba Kunderi esimestes retsensioonides rea õigeid põhimõtteid, mis iseloomustasid tema hilisemaidki kriitilisi lähtekohti.

¹⁰⁸ «Eesti Postimees» 1874, nr. 9.

Esimeseks selliseks põhimõtteks oli, et eesti autorite kirjanduslik looming peab toetuma rahvaluulele, peab oskuskult kasutama selle vormivõtteid. Kunder on seisukohal, et «... see viib laulu nii-samasuguse palavusega rahva südamesse, kuhu kuue poolest tuttava lapsel ühtegi teejuhti tarvis ei ole»¹⁰⁹. Seda mõtet oli ta rõhutanud juba oma kõnes Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsis 1872. aastal, sama kordab ta ka käsikirjas «Kirjutus Eesti rahvalaulude üle». Autoritena, kellel on õnnestunud seada rahvaluule oma loomingu aluseks, tõstab Kunder esile Kreutzwaldi, Veske ja Reinvaldi.

Teiseks tuleb märkida, et Kunderi poolt püstitatud rahvalikkuse nõuet ei pea kaugeltki mõistma kitsalt vormilises mõttes. Eelkõige tähendas rahvalikkus Kunderile kõnelemist rahva olukorrast ja soovidest, tööst ja võitlusest. Ta tahtis, et kirjandus kajastaks ümberkujundusi rahva elus ning võitlust nende eest. Kellegi H. R-iga polemiseerides kirjutas Kunder: «On üks lugu vaese rahva elust võetud, siis ei olegi jo suuremat ega tähtsamat asja tüki sisuks — nagu Teie nõuate — kui seda, mis nimetatud seisuse liikme elukorra ümber muudab»¹¹⁰. Ühtlasi rõhutas Kunder, et ainult niisugune kirjandus, millest rahvas täiel määral aru saab, võib aidata teda edasi viia.

Sisulise rahvalikkuse nõudega liitub vormilise lihtsuse ja sisu primaadi põhimõte. See tähendas otsustavat vastustumist mõttetute sõnakõlksude kokkuriimimisele, miline taud oli eesti luules juba üsna levinud. Kunder märkis, et «meeleta sõnad võetakse sagedaste Eesti keeles riimideks ja niisuguste riimide asemele on ometi parem meelt kui sõna kõlksu panna»¹¹¹. M. Veske luuletuskogu «Laulud viisidega» (1874) retsenseerides asus noor kirjandusearvustaja seisukohale, et nimetatud kogus ka ilma riimideta luuletuste leidmine teeb raamatu mitte halvemaks, vaid paremaks. Ühes oma hilisemas kõnes tõi ta järgmise paralleeli: «Sagedaste kasvab siin ja seal mõni liht lilleke, keda meie harva tähele paneme. Ometi on ta aga oma lõhna ja lehtede ilu läbi palju armsam ja tähtsam kui mitmed suurte õiesarikatega ja õilme lehtedega kasvud. Nii samuti on ka mõne luuletusega lugu»¹¹².

¹⁰⁹ «Eesti Postimehe Lisaleht ehk Jututuba» 1873, nr. 14.

¹¹⁰ «Eesti Postimees» 1874, nr. 41.

¹¹¹ «Eesti Postimees» 1875, nr. 17.

¹¹² «Meelejahutaja» 1886, nr. 2.

Need seisukohad ei tähenda aga, nagu oleks Kunder riime üldse eitanud. Häid ja sisuga kooskõlas olevaid riime pidas ta tähtsaks vahendiks luule mõjuvuse tõstmisel. Kunderi seisukohtadel riimi küsimustes oli oma aja tingimustes kirjandusliku maitse kasvatamisel üsna suur tähtsus.

Olulisel kohal tema luulekriitikas on 1881. aastal «Sakala» lisas (nr. 31) avaldatud retsensioon M. J. Eiseni poolt koostatud valimiku «Eesti luuletused» kohta. Arvustaja astub välja eesti luuleklassika kaitseks ja kokkurii- mitud rumaluste eesti luule pähe esitamise vastu. Ta ütleb, et ei olnud õige valimiku koostamist ühe isiku ja liiatigi veel pealiskaudse M. J. Eiseni hooleks jätta. Kunder näitab Eiseni poolt teostatud valiku ebaobjektiivsust ning asjatundmatust. Arvustaja soovib, et kogumikus leiduks hoopis rohkem eesti luuleklassika rajajate Kreutzwaldi ja Koidula luuletusi. Suurema tähelepanu pühendamist nõuab ta ka A. Reinvaldile ja C. R. Jakobson-Linnutajale (kum- maltki oli kogumikku võetud ainult üks luuletus). Retsen- sent näitab sedagi, missugused luuletused oleks tulnud kogumikust välja jätta, selgitab, et osa luuletusi ei tõsta, vaid madaldab kogumiku väärtust. Oma seisukohtadest ei taganenud Kunder ka siis, kui soome ajalehes «Valvoja» ilmus M. J. Eiseni koostatud antoloogiat kõigiti kiitev arvustus.

Eesti kirjanduskriitikult said terava, kuid tabava hin- nangu osaliseks niihästi M. J. Eiseni enda kui ka Harry Janseni ja A. Grenzstein-Piirikivi luuletused. Esimese kahe suhtes näidatakse, et neil luuleanne täielikult puudub. Seevastu Grenzsteini luule mõned küljed leiavad õigusega tunnustust. Arvustaja ei eita Grenzstein-Piirikivi mõtte- luule väärtusi. Samal ajal toob ta aga esile tema luule vormilised nõrkused, eelkõige äärmise liialdamise ning stiilitunde puudumise onomatopöa kasutamisel. Kui «Eesti Postimehes» püüti neid arvustuse seisukohti ümber lükata, avaldas Kunder «Sakalas» tabava paroodia Grenzsteini luuletusele «Kääpa jääminek»¹¹³.

Kunderi «Sakalas» ilmunud luuleretsensioonidest päl- vib tähelepanu veel tema arvustus J. Bergmanni tõlkele G. A. Bürgeri ballaadist «Lenore»¹¹⁴. Teravalt kritiseeri-

¹¹³ «Sakala» lisa 1881, nr. 39.

¹¹⁴ «Sakala» lisa 1882, nr. 6.

des tõlke ilmetust, selle mõtete udusust, kohatise labasuse ning muid puudusi, hoiatab Kunder algajaid luuletajaid kergekäelise suhtumise eest luuletamisse ja luule tõlkesse.

Luulealase makulatuuri vastu võideldes hoolitseb Kunder pidevalt selle eest, et eesti luule tõelised saavutused saaksid rahvale teatavaks. Kunder oli esimene, kes asus trükisõnas tutvustama ja analüüsima J. Weitzenbergi mõjuvat poliitilist võitlusluuletust «Tõnis Laks». Ta kiidab selles esinevat väljenduse lakoonilisust ja mõttetihedust ning lisab: «Minu arvates ei ole seda lauulu ehk just sellepärast mitte enne nii parajalt tähele pandud, et tema väga rahvalik on ning enam jagu meie tähelepanejaid ise mitte rahva keskel ei ela. Rahvas ei kiida aga millalgi kriitikalikult üht luuletust: tema kõige selgemine rääkiv kiitus on ikka see, et ta armast lauulu igal pool laulab. Selles Laksi Tõnissa laulus on Eesti rahva elust just kui pintsliga pildike ülesse maalitud»¹¹⁵.

Kunderi oskust näha eesti luule tõelisi väärtusi tunnistab samuti asjaolu, et niipea kui luuletajana hakkas esile kerkima Anna Haava, soovitas Kunder tema luuletuste sissevõtmist uude koostatavasse eesti luule antoloogiasse.

Kunder tegeles ka eesti lastekirjanduse ajaloo küsimustega. Lastele määratud tööde kirjutamisele asudes huvitus ta sellest, missugust lastelektüüri oli varem eesti keeles trükis ilmunud. 3. jaanuaril 1883 pidas ta Eesti Kirjameeste Seltsis kõne «Laste kirjavarast»¹¹⁶. Ta pidi konstateerima, et seda, mis võis sõelale jätta, oli üsna vähe. Paremate lasteraamatutena tõstis arvustaja esile Grenzsteini ja Pärna teoseid. Kunderi hinnangud lastekirjanduse ajaloo alal ei leidnud vastuvaidlemist, suures osas võime nendega ühineda ka tänapäeval.

Ulatusliku poleemika põhjustas aga Kunderi retsensioon Kreutzwaldi «Lembitu» kohta.

See Lauluisa poolt šveitsi kirjaniku Widmanni eeskujul loodud filosoofiline poem köitis kestvalt Kunderi tähelepanu. Nii nagu rahvaeeposest «Kalevipoeg», tegi ta ka «Lembitust» proosaväljaande¹¹⁷. Varsti pärast seda aval-

¹¹⁵ «Meelejahutaja» 1886, nr. 2.

¹¹⁶ Kõne avaldati ajalehes «Valgus» 1884. aastal (nr-d 18 ja 21).

¹¹⁷ Ilmus ajakirjas «Meelejahutaja» 1885, nr-d 39—47.

das ta aga Kreutzwaldi poemi kohta Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus¹¹⁸ pikema arvustuse.

Juba ilmumise eel sai see vastuväidete osaliseks. Sellest tunnistavad J. Kurriku kirjad Kunderile ja retsensiooni pealkirja juurde asetatud märkus aastaraamatu kaastoimetajalt J. Tülgilt: «See tükk on üksnes hra Kunderi kui aastaraamatu esimese toimetaja asemiku tahtmisel aastaraamatus ruumi leidnud; seepärast on see üksnes hra Kunderi asi selle kriitika asjakohasuse eest seista».

Arvustaja tunnustas poemi esteetilist mõjuvust ja sügavat filosoofilist tuuma. Mõningaid kriitilisi märkusi tegi ta selle värsivormi kohta, kuid tema peamised vastuargumendid lähtusid teose sotsiaalse funktsiooni probleemist. Kunder esineb patrioodina, kellele teeb valu, et poemi nimikangelase kohati vääritud käitumise kaudu võib saada rüvetatud muistsete eestlaste sangarliku vanema Lembitu nimi ning vari võib langeda ka nende võitlusele tervikuna. (Selle seisukohaga oli kaudselt hukka mõistetud ka Kunderi enda nime all avaldatud jutustuse «Jumala kuhu» ideeline suund.) Kunderi arvustuses väljenduvad parunitevastase võitluse ideed. Ei ole kaugeltki õige selle arvustuse tervikuna vääraks tembeldamine, nagu seda tegid Kunderi oponentid ja nende eeskujul hilisemad kodanlikud kirjanduslõulased.

Kunderit ründas «Olevikus» J. Kurrik (kes erakirjades oli Kunderit manitsenud oma seisukohtadest loobuma) ja «Eesti Postimehes» J. Orgusaar. Nad süüdistasid arvustajat Kreutzwaldi töö põhjuseta madaldamises ja väitsid, et «Lembitule» ei saavat üldse läheneda ajaloolise tõepärasuse aspektist. Oponentidel oligi suurel määral õigus: «Lembitu» ei ole tõeline ajalooaineline poem. Kuid ometi — kuna tegevusaeg oli viidud XIII sajandi võitluste perioodi — meenutas teos igas lugejas neid lahinguid ja Lembitut kui võitluse juhti. Seetõttu ei saanud oponentid ümber lükata Kunderi seisukohti poemi sotsiaalse funktsiooni suhtes. Oponentidele vastates kirjutas arvustaja: ««Lembitus» on üks allapoole rusuv, aga mitte ülesse poole tõmbaja vaim sees. Kes teda eeskujuks paneb, see kisub Eesti rahvast alla poole ja teeb seda õige luulikult... Ärgem laskem end ilusa vormi läbi eksitada...»¹¹⁹

¹¹⁸ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884 ja 1885. Tartu, 1886, lk. 22—37.

¹¹⁹ «Olevik» 1886, nr. 17.

Kunder oli kaugel Kreutzwaldi teoste tõelise väärtuse madaldamise katsetest. Ta märkis, et kui Jannseni tööd olid kõiges vastavad tema kaasaja tasemele, siis Kreutzwaldi omad püüdsid eesti rahvast kõrgemale tõsta, talle uut tulevikku kuulutada¹²⁰. Just Kunder oli see, kes pärast Kreutzwaldi lahkumist Eesti Kirjameeste Seltsist 1881. aastal tegi ettepaneku talle tänu avaldada ja kes näitas oma ettekandes 22. juunil 1885, millise hiiglasliku töö eesti rahva vaimseks rikastamiseks on teinud Kreutzwald. Kunder hindas vääriliselt «Kalevipoja» osa eesti kirjanduses ja kultuuriloos. Ta tervitas ka «Kalevipoja» tõlke ilmumist vene keeles. Just tema seadis ülesandeks Kreutzwaldile ausamba püstitamise. Seal aga, kus Kunder Kreutzwaldi teguviisi või tema tööde ideid heaks ei kiitnud, pidas ta täiesti võimalikuks viimast ka üsna teravalt kritiseerida.

[Kunder kavatses välja anda ulatusliku eesti kirjanduslooo. Ettevalmistusi selleks tegi ta pikema aja jooksul, idee lõplikku teostamist takistas aga tema varane surm.

Kirjanduslooo alal tegi Kunder tõelist pioneeritööd. Seda fakti ei muuda ka asjaolu, et eesti kirjanduslooo tekkimise eelajalugu algab juba 1843.—1844. aastal ilmunud D. H. Jürgensoni teosega «Kurze Geschichte der Ehstnischen Literatur» («Lühike eesti kirjanduse ajalugu»)¹²¹. See sai olla ainult ülevaateks eestikeelsest kirjandusest, sest eesti rahvuslik kirjandus ei olnud selleks ajaks veel kujunenud. Sama kehtib 1855. aastal ilmunud A. E. Ahlquisti soomekeelse ülevaate teose kohta eesti trükisõnast. Pealegi, tingituna autori huvisuunast, ei ole siin esiplaanil kirjanduse sotsiaalse funktsiooni ega esteetilise mõjuvuse probleemid, vaid keelelised küsimused, eesti kirjakeele ja ortograafia areng.

Edasi ei näe me mitme aastakümne kestel ühtki tõsisemat katset eesti kirjanduslooo koostamiseks. Muidugi tuleb seejuures arvestada, et enne 80-ndaid aastaid ei olnudki eesti kirjanduslooo kirjutamiseks ja avaldamiseks vajalikke ühiskondlikke eeldusi. Eesti haritlaste arv oli veel väike, puudusid vähegi laialdasema õppekavaga eestikeelsed koolid, puudusid võimalused kirjandusloolise teose levitami-

¹²⁰ J. Kunder, Eesti kirjandus, koolile ja kodule. Esimene raamat: Eesti vanemad laulikud. Viljandi, 1890, lk. 15—16.

¹²¹ Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft I, 2—3. Dorpat—Leipzig 1843—1844.

seks. Pealegi hakkas ka eesti kirjandus ise alles 80-ndail aastail vähegi küpsemasse ikka jõudma. Ja sellal kirjutaski Kunder oma kirjandusloolise teose.

Kavatsusest võtta eesti luulekirjandus kriitilisele analüüsimisele kuuleme esmakordselt Kunderi dateerimata kirjast Veskele, mis sisu järgi otsustades on kirjutatud pärast C. R. Jakobsoni surma ja enne Fr. R. Kreutzwaldi surma, seega 1882. aasta kevadel või suve esimesel poolel. Sama aasta augustis on see idee juba paisunud täieliku eesti kirjandusloo väljaandmise plaaniks ning Kunder on ringkirja palvega kirjanduslooliste materjalide saatmiseks lasknud koguni trükkida. Oma kavatsustest märgib ta selles ringkirjas: «Minu tahtmine on seda tööd nii teha, et ta mitte paljalt üks tänu vääriline katse ei oleks, vaid et tast üks võimalikult täieline kirja töö saaks.»

Ilmselt oli aga materjalide kokkuvool üsna vaevaline. Dateerimata kirjas Kurrikule kaebab Kunder, et paljud suured mehed ei ole üldse vaevunud tema ringkirja peale vastama. Seetõttu on kirjandusloo koostaja sunnitud oma kavatsusi esialgu uuesti piirama. «Ma saan vahete vahel mõne tähtsama mehe elust ja tööst mõnda ilmutama, aga päris süstemaatiline töö piab seisma jääma. Aga langeda ei lase ma seda mõtet mitte»¹²².

See kiri on kirjutatud 1885. aasta lõpul. 25. augustil 1886, esinedes Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul kõnega eesti kirjanduse ajaloost, võis aga Kunder juba teatada, et tal on eesti kirjandusloo esimene osa valminud. Tema käsikiri hinnati Eesti Kirjameeste Seltsi võidupeol 1888. aastal esimese auhinna vääriliseks. See oli 1890. aastal ilmunud eesti luulekirjandust käsitleva teose algkuju. Kirjandusloo teised osad jäidki kirjutamata.

«Eesti kirjandus, koolile ja kodule. Esimene raamat: Eesti vanemad laulikud» sisaldab hinnangu eesti rahvaluulele ja kaheksale autorile koos üsna arvukate luulenäidistega. Töö on pühendatud «Auusale Eesti mehele, suguvendade suurele armastajale Professori herrale J. Kölerile». Eessõnas (mis samuti on valminud juba augustis 1886) avaldab autor soovi, et eesti noorpölv, samuti nagu see on kombeks teiste rahvaste juures, õpiks tundma oma rahvusliku kirjanduse arengulugu.

¹²² J. Kunderi kiri J. Jungile 2. XII 1885.

Kunder märgib, et kirjandus ilma kirjandusloota on nagu korrastamata aed. «Seal on küll palju ilusaid lille-
sid ja vilja sees, aga vaataja ei näe muud kui seda, mis
tema ees maas on ehk mis tema pea kohal ripub. Ta võtab
sagedaste läheda halva, ohaka ehk ussitanud vilja, sest et
pillk kaugema hea juure ei ulata.» See selgitabki kirjan-
dusloo õpetamise vajalikkuse. Kunder oma teosega tahtis
anda esimese õpiku eesti kirjandusloo kohta.

Rahvaluulet käsitledes väljendab autor uuesti samu
ideid, mida ta oli propageerinud juba varem, seoses üles-
kutsega folkloori kogumiseks. Lõppriimiline rahvalaul jäi
seejuures endiselt tema vaatesfäärist väljapoole.

Kunderi poolt käsitletud kirjanikeks on järjekorras:
Kreutzwald, Jannsen, Koidula, Veske, Jakobson-Linnu-
taja, Malm, Kuhlbars ja Reinvald. Mitmed tema seisuko-
had nende autorite kohta on üle kandunud hilisematesse
kirjanduslugudesse.

Kõige rohkem ruumi pühendas Kunder oma teoses suur-
tele eesti luuletajatele Kreutzwaldile ja Koidulale. Tõs-
tetakse esile ja analüüsitakse nende paremaid luuletusi.
Ühtlasi näidatakse ka nende vahekorra arengut. Selle
probleemi püstitamiseega on Kunder tõuke andnud mit-
meile hilisematele kirjandusloolistele uurimustele ja ilu-
kirjanduslikele teostele. Kreutzwald ja Koidula saavad
raamatus väärilise hinnangu. Nende luuletajategevuse
kõrval käsitletakse ka nende elutöö muid külgi.

Asjatuks ei saa pidada ka niisuguste kirjanike tege-
vuse käsitlemist, nagu Jannsen ja Malm. Jannsenit (keda
ta oma poliitilises satiiris oli kõigiti naeruvääristanud)
hindab Kunder eelkõige rahvaliku stiiliga jutukirjanikuna.
Kahtlemata väärribki see külg Jannseni tegevusest üldiselt
positiivselt hinnangut. Kunder tegi õigesti, kui ta Jann-
seni poliitilist tegevust teravalt hukka mõistes tema nime
eesti kirjandusloost siiski maha ei tõmmanud. Tema hin-
nang Jannsenile kui luuletajale on aga siiski liiga kiitev.

Malmi puhul märgib arvustaja rõhiendatult, et peamist
tähtsust omab ta luuletõlkijana. Ühtlasi selgitab Kunder,
et luule tõlkimine ei ole kirjanduslik käsitöö, vaid vaimne
looming. «Laul piab... ümbertuntud rikka luuleandelise
südamega ilusas keeles ümberluuletatud saama»¹²³.

¹²³ J. K u n d e r, Eesti kirjandus, koolile ja kodule. Esimene raam-
mat: Eesti vanemad laulikud. Viljandi, 1890, lk. 61.

Esimese kirjandusloolise käsitluse kohta üsna õnnestunud analüüsi annab Kunder samuti Veske, Jakobson-Linnutaja, Kuhlbarši ja Reinvaldi loomingust. Kõik need luuletajad olid talle ka isiklikult lähedal seisnud.

Veske puhul juhib Kunder õigusega tähelepanu tema loomingu seosele folklooriga ning tema luule suure osa lüro-eepilisele iseloomule. Jakobsoni luulet vaadeldakse seoses tema ühiskondliku tegevusega. Oma õpetajat Kuhlbarši hindab Kunder kui mütoloogilise aine osavat käsitajat. Ühtlasi tõstab ta esile Kuhlbarši populaarseima luuletuse «Vanemuine» («Kui Kungla rahvas kuldsel a'al»). Reinvaldi puhul märgib Kunder, et ta on jälginud paljusid eeskujusid, kuid ometi säilitanud oma luule individuaalse omapära. Ta hindab kõrgelt luuletaja poeetilisi võimeid, kuid peab Reinvaldi luulet väärtuselt ebaühtlaseks ega kiida heaks tema ateistlikke seisukohti.

Kunder on oma töös muuseas väljendanud arvamust, et «kuna Koidula oma lauludes täiesti süda on, on Reinvald enam nagu — kui öelda lubatud, südame silm, kes kõik näeb, mis Koidula tunneb»¹²⁴. Ka see seisukoht annab tunnistust autori heast analüüsimisvõimest. Reinvaldi tegevuse iseloomustamiseks on seda hiljem kasutanud ka eesti väljapaistev kirjanduskriitik F. Tuglas¹²⁵.

On tähelepanuväärne, et Kunder jälgis ka luule levikut. Näiteks märkis ta Kuhlbarši puhul, et tema luuletused on rahva seas tuttavaks saanud peamiselt neile loodud viiside kaasabil, ja Malmi kohta, et tema luuletuste leviku vahendajaks on olnud peamiselt rahvalikud lugemisraamatud.

Kunderi töö eesti vanemate luuletajate tegevuse uurimisel väärrib kõrget hinnangut eelkõige seetõttu, et see rajas aluse süstemaatilisele eesti kirjandusloole. 1890. aastal ilmunud ning arvustuses kõigiti soojalt vastuvõetud ja laiale lugejaskonnale soovitatud raamat oli esimene kokkuvõtlik käsitlus eesti kirjanduse arenguteest. Veel 1918. aastal ilmus sellest uus trükk.

Kunderile kui eesti kirjandusloo uurimise initsiaatorile leidis otsekohe järglasi. Seda tingis vajadus kirjandusloolise üldkäsitluse järele, selle vajaduse realiseerimisele innustas aga Kunderi eeskuju.

¹²⁴ Sealsamas, lk. 82.

¹²⁵ F. Tuglas, Kriitika II. Tartu, 1935, lk. 121.

On teateid, et T. Sander alustas kirjanduslooliste materjalide kogumist juba aastail 1886—1889 Tartu õpetajate-seminaris õppides, see on ajal, mil Kunderi kirjanduslooline teos oli äsja valminud ning selle üksikud osad nägid «Meelejahutaja» veergudel trükivalgust. Sanderi kaheosaline «Eesti kirjanduse ajalugu» ilmus trükkis aastail 1899—1901.

Veidi varem, aastal 1898, avaldas K. A. Hermann oma kirjandusloolise teose «Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani». Materjali ulatuslikkuselt ületasid Sanderi ja Hermann'i tööd Kunderi oma üsna tunduvalt. Analüüsi sügavuselt peab aga Hermann ja mõnikord ka Sander Kunderi ees taanduma. Pealegi võisid Hermann ja Sander Kunderi tööle toetuda ning tegidki seda üsna sageli. Ja kui uue sajandi algul M. Kampmaa alustas oma kirjandusloolist tegevust, siis sammus temagi mitmes küsimuses Kunderi jälgedes.

VIII

LÖPPSÕNA

Kunderi eluiga oli üsnagi lühike. Ta varises manalasse oma 36. eluaastal, loominguliste võimete haripunktil olles. Oma teadliku elu vähem kui kahe kümnendi jooksul on ta aga suutnud eesti rahvusliku kultuuri arendamiseks ja rikastamiseks küllalt palju korda saata. Tema töövõime väärrib lausa imetlemist.

Kunder kuulus eesti kultuuriloo selle ajajärgu tege-
laste hulka, mil oli veel vaja, et üks isik püüaks kultuuri-
elu edasi viia võimalikult mitmes sektoris. Mitmekülgsus
on suuremal või vähemal määral omane kõigile eesti XIX
sajandi kultuuritegelastele. Kunder kuulus aga ka sellel
üldisel universaalsete harrastuste taustal kõige laiahaar-
delisemate hulka. Oma tegevuse amplituudilt suutsid
temaga võistelda ainult K. A. Hermann ja M. J. Eisen,
kes aga tegevusalade suuremas osas jäid kaugelt pinna-
lisemaks, kui oli seda Kunder. Need üsna arvukad sekto-
rid, milles tema tegevust eespool on puudutatud, ei haara
veel kaugeltki kõiki alasid, millele ta oma energiat kulu-
tas. Võiks näiteks lisada, et Kunder oli agaralt tegev muu-
sikapõllul ning esines dirigendina. On andmeid sellegi
kohta, et teenekas repertuaarisoetaja asjaarmastajate
teatrile on Rakveres tunginud ka näitelava praktikasse
ning tegutsenud näitejuhina.¹²⁶ Kui veel arvestada, et
valdava osa tema tööajast hõivas igapäevane koolitöö, siis
jäi aeg põhjalikuks loovaks tegevuseks nendel aladel, kus
Kunder kõige rohkem suutis pakkuda, paratamatult
napiks.

Kunderi tegevust eri aladel ei saa kaugeltki hinnata

---

¹²⁶ J. Järve kiri J. Kunderile 16. VI 1886.

võrdväärtuslikuna. Balti-saksluse ja parunite vastu oli ta järjekindel võitleja, kuid samasugust järjekindlust ei avaldanud ta suhtumises vene reaktioonääridesse ja

Juhan Kunderi mälestussammas Rakveres Kalinini ja Kunderi tänava ühinemiskohal.
(Skulptor R. Haavamägi 1938. a.)

ümberrahvustajaisse. Ta võitles emakeelse kooli eest, kuid mitte päris lõpuni.

Tagajärjekam kui poliitikuna oli Kunder kogumis- ja populariseerimistöös. Neil aladel on tal eesti kultuuriloos olulise tähtsusega teeneid. Oma muinasjutukoguga on ta

eesti kultuuri varasalvedesse andnud püsiva väärtuse. Oma proosaväljaandega «Kalevipojast» on ta kaasa aidanud eesti rahvaeepose laiale tutvustamisele. Loodusteaduste populariseerimisel on Kunderil ettevalmistajana teadusliku maailmavaate levimisele ja õpetajana looduse alistamisele eriti suuri teeneid.

Kunder ei olnud aga kaugeltki ainult koguja ja populariseerija. Loodusteaduste populariseerimisel pidi ta asuma loodusteadusliku terminoloogia väljatöötamisele. Ka muinasjuttude väljaandmine ei saanud, vaatamata nende rahvaliku sõnastuse võimalikult täielikule säilitamisele, toimuda loomingulise tegevuseta.

Hinnatavat loomingulist tööd tegi aga Kunder eelkõige kirjanikuna ja kirjanduskriitikuna. Ta oli nii luuletaja kui ka jutukirjanik, kuid tema loomingu tähtsaim osa on näitekirjandus, eriti komöödilooming. Kunderi näitekirjanduslik pärand on rikkalikum, kui seda kuni kõige viimase ajani teati, ja osa sellest küünib rahuldama ka eesti nõukogude teatrite nõudeid. Eriti kohased on Kunderi parimad näidendid isetegevuslikel lavadel etendamiseks. Tema kirjanduskriitilised ja kirjandusloolised seisukohavõtud on kujunenud mitmeti teedrajavaiks.

Valdav osa Kunderi pärandist kuulub nende rahvusliku kultuuri demokraatlike elementide hulka, mida võime edukalt kasutada ka sotsialistliku kultuuri arendamisel.

Kunderit hindame aga mitte ainult tema pärandi vahetu rakendusväärtuse järgi tänapäeval. Veel palju tähtsam oli tema osa eesti rahvusliku kultuuri hilisemate saavutuste ettevalmistamisel. Võrreldes oma eelkäijatega andis ta üsna palju uut ning aitas sellega oma järelkäijail jõuda jällegi uuele, sageli senisest palju kõrgemale tasemele. See kehtib tema tegevuse kohta loodusteaduste valdkonnas, näitekirjanduse arendamisel, kirjanduskriitikas ja paliudel teistelgi aladel. Kunder aitas võidelda reaktsioonilise kultuuriga, eelkõige selle reaktsioonilise aadlikultuuriga, mille olemus seisnes K. Marxi välienduse kohaselt vanades seisuslikes vaheseintes, õigeusklikkus luterluses ja mahlade väljajätmises talupoegadest. Ta kandis oma panuse eesti talurahva klassivõitlusse rõhujate vastu.

Kunder oli vaba igasugustest šovinistlikest tendentsidest. Tal on teeneid saksa demokraatliku kultuuri saa-

vutuste, eriti aga vene rikkaliku progressiivse kultuuripärandi eesti lugejaile kättesaadavaks tegemisel. Ta oli võitleja rahvaste sõpruse eest, eesti rahva tiheda koostöö eest vene, soome ja teiste rahvastega.

Rahvaluule, eriti muinasjuttude kogujana oli Kunder vääriline järglane Kreutzwaldile, näitekirjanikuna vääriline järglane Koidulale, real aladel, eelkõige loodusteaduste populariseerimisel ja kirjandusloo koostamisel viis aga Kunderi tegevus eesti rahvusliku kultuuri seni üsna söödis olnud alade viljelemisele.

SISUKORD

Sissejuhatus	5
I. Kunderi elulugu ja maailmavaade	9
II. Kunder pedagoogina	25
1. Kunderi osast võitluses Eesti Aleksandrikooli eest	25
2. Kunderi üldpedagoogilised ja didaktilised ideed	30
3. Kunder õpikute ja populaarteaduslike tööde autorina	33
III. Kunder ajakirjanikuna ja kirjakeele arendajana	43
IV. Kunderi tegevus Eesti Kirjameeste Seltsis ning folkloori alal	50
V. Kunder luuletajana ja jutukirjanikuna	62
VI. Kunder näitekirjanikuna	77
VII. Kunder kirjanduskriitikuna ja kirjandusloolasena	102
VIII. Lõppsõna	113

Карл Лайгна
ЮХАН КУНДЕР
Многосторонний деятель культуры
Краткая монография

На эстонском языке

Оформление Р. Пангсеппа
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja T. Huik
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja A. Ruutsoo
Korrektor S. Vasard

Ladumisele antud 31. V 1959. Trükkimisele
antud 29. VII 1959. Paber 54×84, 1/16. Trüki-
pooznaid 7,5. Formaadile 60×92 kohaldatud
trükipoognaid 6,15. Arvutuspoognaid 6,1.
Trükiarv 10 000. MB-07047. Tell. nr. 2053.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn; Pikk tn. 40/42.

Hind rbl. 3.—

RBI 3

30
Hind
Alto 1 1961. a

A
22712
5017548